

**Dostupnost bydlení a stávající
bytová situace seniorů**

Jana Godarová
Robert Trbola
Robert Jahoda
Miroslava Rákoczyová

VÚPSV, v. v. i. Praha
2017

Publikace byla schválena ediční vědeckou radou ve složení:

doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (VÚPSV, v.v.i. Praha)
Ing. Martin Holub, Ph.D. (VÚPSV, v.v.i. Praha)
Mgr. Miriam Kotrusová, Ph.D. (FSV UK Praha)
doc. Ing. Robert Jahoda, Ph.D. (MU Brno)
Ing. David Prušvic, Ph.D. (MF ČR)
Ing. Jan Mertl, Ph.D. (VŠFS Praha)
Ing. Jan Molek, CSc. (JU České Budějovice)
doc. Ing. Olga Poláková, CSc. (Metropolitní univerzita Praha)

Monografie byla finančně podpořena z institucionální podpory na rozvoj výzkumné organizace a vychází z projektu „Analýza dostupnosti bydlení a analýza stávající bytové situace seniorů“, který byl financován Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR.

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12
Praha 7, 170 00
jako svou 521. publikaci
Vyšlo v roce 2017, 1. vydání, počet stran 159
Tisk: VÚPSV, v.v.i.

Recenze: prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc.
PhDr. Mirka Nečasová, Ph.D.

ISBN 978-80-7416-250-3

<http://www.vupsv.cz>

Abstrakt

Přechod z ekonomicky aktivní fáze života do ekonomicky neaktivní je často spojen s poklesem čistých disponibilních příjmů domácnosti seniora. To může mít negativní vliv na finanční dostupnost bydlení. **Cílem této monografie bylo zhodnotit, jak se mezi roky 2005 až 2014 změnila finanční dostupnost bydlení a bytová situace seniorské populace. Na základě toho posoudit, jestli se senioři jako sociální skupina nestali novou ohroženou skupinou, která má problémy s dostupností bydlení, případně které segmenty seniorské populace tyto problémy mají.**

Z námi provedených rozborů vyplývá trend růstu nákladů související s bydlením, avšak seniorská populace je v míře větší (než populace neseniorská) chráněna tím, že většinou bydlí ve vlastnickém typu bydlení, které je spojené s nižšími náklady na bydlení. Z pohledu schopnosti hradit náklady na bydlení tedy nevykazuje průměrná seniorská domácnost zásadní problémy. Rozbor však ukázal, že domácnost seniora, který žije sám, je více zatížena náklady na bydlení a více se u ní vyskytuje situace, kdy náklady na bydlení přesahují hranici 40 % (ukazatel „Housing cost overburden rate“). Ve sledovaném období pak v ČR došlo k více než zdvojnásobení počtu domácností s náklady nad 40 % příjmů (v roce 2014 se jedná již 197 tisíc domácností důchodce-jednotlivce).

Aspekty hodnocení kvality seniorského bydlení zaznamenaly ve sledovaném období pozitivní trendy. Jednalo se například o růst podlahové plochy připadající na jednu seniorskou domácnost, snižování rozsahu problematických oblastí stavu vlastního bytu (vlhkost, hluk, špína apod.). Rovněž je pozitivním faktem, že domácnosti seniorů jsou se svým bydlením obecně spokojenější než zbytek společnosti.

Potencionálním rizikem pro finanční dostupnost bydlení seniorů je také jejich velká závislost na důchodových dávkách z prvního pilíře důchodového systému. To spolu s očekávaným poklesem náhradového poměru u nově vyměřených penzí a jejich rostoucí diferenciací povede v příštích letech k situaci, kdy se může zvyšovat podíl domácností, které budou mít náklady na bydlení vyšší než 30 % disponibilních příjmů. V souvislosti se setrvávajícím rostoucím podílem seniorských domácností ve společnosti to může způsobit vyšší zatížení sociálního systému v následujících letech.

Druhá část monografie se zaměřuje zejména na posouzení adekvátnosti atributů dávkového systému orientovaného na dávky spojené s bydlením v kombinaci se systémem sociálních služeb a bytové politiky obcí v oblasti řešení potřeb klientů seniorů. Problematika bydlení seniorů se neomezuje pouze na otázky související s funkčností dávkových a jiných systémů podpory ve vztahu k této populační skupině, významně se také projevuje vazba na specifika spojená s měnícími se potřebami současné seniorské populace. Klíčový důraz je proto v této části kladen na typické problémy spojené s bydlením, které senioři řeší prostřednictvím dávkových systémů a sociálních služeb a s tím souvisejícího použití ne/adekvátních nástrojů, které jsou pro řešení jejich problémů v daných agendách a postupech přítomny. Je zde proto předkládána reflexe příčin problémů seniorské populace s bydlením a reflexe projevů a dopadů těchto problémů na životní situaci seniorských domácností. Hodnocena je také míra ohrožení této skupiny ztrátou bydlení, která je často ovlivněna individuálními charakteristikami jednotlivých seniorů. Struktura jejich problémů s bydlením je pak rozvíjena identifikací strategií jejich řešení na straně seniorů i na straně systémových opatření. Pozornost je věnována také bariérám latentně přítomným v dávkových systémech a postupech sociální práce, v důsledku kterých senioři mohou systematicky vypadávat z nároků na příspěvek a doplatek na bydlení, případně účinných sociálních služeb, potažmo pravidel bytových politik obcí.

Klíčová slova: senioři; sociální bydlení; doplatek na bydlení; příspěvek na bydlení; mimořádná okamžitá pomoc; sociální služby pro seniory; SILC; AROP; chudoba

Abstract

The transition of the economically active phase of life to economic inactivity is often associated with a decrease in net disposable household income of the senior citizens. This can have a negative impact on housing affordability. **The aim of this study is to evaluate changes in the affordability of housing and the housing situation of the senior population between the years 2005 and 2014. In addition, we try to assess whether the elderly as a social group have become a new vulnerable group facing problems with housing affordability, or which segments of the senior population have these problems.**

Our analysis shows an upward trend in costs related to housing, but the senior population is far better protected against this trend than the non-senior population because of the fact that senior citizens mostly live in owner-occupied homes associated with lower housing costs. Therefore, in terms of ability to pay housing costs, the average senior household does not show major problems. However, the analysis identified also the households of senior citizens who live alone and who are more burdened by housing costs, which often exceed the threshold of 40% of income (the indicator "housing cost overburden rate"). In the Czech Republic, the number of households with costs exceeding 40% of income more than doubled during the reporting period (in 2014, this concerned 197,000 lone pensioner households).

In the same period, positive trends were seen also in the quality of seniors' housing. This included, for example, a growth in floor space per one elderly household, elimination of the extent of inadequate housing conditions (humidity, noise, dirt, etc.). Also positive is the fact that households of the elderly are generally more satisfied with their housing than the rest of society.

What may pose a potential risk in terms of financial availability of housing to seniors is their dependence on pension benefits from the first pillar of the pension system. Together with the expected decline in the replacement ratio for newly assessed pensions and their increasing differentiation, this may lead to an increase in the proportion of households with housing costs higher than 30% of their disposable income in the upcoming years. In view of the steadily increasing proportion of elderly households in society, this can place a higher burden on the social system in the upcoming years.

The second part of the study mainly focuses on assessing the adequacy of the attributes of the housing-related allowance system in combination with social services and municipal housing policy in addressing the needs of elderly clients. The issue of housing for seniors is not limited only to questions related to the functionality of the allowance system and other support systems for this population; specific aspects associated with the changing needs of the current senior population are also reflected significantly. In this part, key emphasis is therefore placed on the typical problems associated with housing that seniors address through allowance systems and social services, as well as on the related use of inadequate tools in the respective agendas and present practices. A reflection is presented on the causes of housing-related problems of the senior population, as well as a reflection on the manifestations and impacts of these problems on the life situation of seniors. The degree of the risk of loss of housing, which is often influenced by specific characteristics of individual seniors, is evaluated, too, in this part of the study. The structure of their housing-related problems is then further developed by identification of the coping strategies on the side of the seniors, as well as on the side of systemic measures. Attention is also paid to barriers latently present in allowance systems and practices in social work, due to which seniors may be systematically excluded from entitlement to housing benefits and housing supplement or to efficient social services, hence also provisions of local housing policies.

Key words: senior citizens; social housing; housing supplement; housing benefit; extraordinary immediate assistance; social services for the elderly; SILC; AROP; poverty

Obsah

Úvod	7
Část I: Rozbor dat šetření SILC	
1. Metodologie rozboru a použitá data.....	13
2. Výsledky a diskuse analýzy pro data EU-SILC 2014	17
2.1 Definice domácností seniorů.....	17
2.2 Ekonomická situace a bydlení domácností seniorů.....	18
2.3 Kvalita bydlení domácností seniorů	19
2.4 Chudoba domácností seniorů dle ukazatele AROP a ukazatele reziduální příjmem	20
2.5 Domácnosti seniorů, které jsou přítomné v SILC 2013 i 2014.....	20
3. Výsledky a diskuse analýzy pro data 2005-2014	22
3.1 Klasifikace domácností seniorů	22
3.2 Formy bydlení seniorů a jejich ekonomická situace	24
3.3 Specifické ukazatele charakteristiky seniorského bydlení	28
3.4 Chudoba domácností seniorů dle ukazatelů AROP a reziduálního příjmu.....	32
3.5 Meziroční změny v nákladech na bydlení domácností seniorů.....	34
4. Jiné informační zdroje k situaci seniorů a jejich bydlení.....	37
4.1 Výdaje seniorů na bydlení v datech Statistiky rodinných účtů	37
4.2 Výdaje seniorů na bydlení v evropské databázi EU-SILC	39
Část II: Terénní šetření	
5. Výzkumný postup a metoda.....	43
5.1 Výzkumné otázky	43
5.2 Použitá metoda	43
5.3 Vzorek a jeho tvorba.....	43
5.4 Nástroje sběru dat a nástroje rozboru	46
5.5 Limity a potenciálně slabá místa výzkumu	47
6. Problémy seniorů v oblasti bydlení	48
6.1 Problémy spojené se zhoršováním zdravotního stavu	49
6.1.1 Bariérovost bydlení.....	49
6.1.2 Problémy spojené s duševními poruchami.....	50
6.2 Problémy v oblasti finanční dostupnosti bydlení	51
6.2.1 Nízké příjmy domácností	51
6.2.2 Růst nákladů na bydlení	53
6.2.3 Dluhy a exekuce.....	54
6.3 Sociální problémy	57
6.3.1 Problémy v mezilidských vztazích	57
6.3.2 Bezdomovectví seniorů	59
7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení.....	62
7.1 Dávky na bydlení.....	63
7.1.1 Podíl a charakteristika klientů seniorů mezi příjemci dávek na bydlení ...	63

7.1.2 Senioři v agendě státní sociální podpory	67
7.1.3 Senioři v agendě pomoci v hmotné nouzi	69
7.1.4 Bariéry řešení problematiky bydlení seniorů	75
7.2 Bytová politika obcí ve vztahu k bydlení seniorů	83
7.2.1 Sociální bydlení	83
7.2.2 Přístupy obcí k řešení problematiky bydlení seniorů	87
7.2.3 Problémy a bariéry pomoci seniorům	93
7.2.4 Role sociální práce v kontextu řešení problémů s bydlením	97
7.3 Role vybraných sociálních služeb při řešení problémů seniorů v oblasti bydlení	99
7.3.1 Role sociálních služeb při řešení problémů spojených se zhoršováním zdravotního stavu	100
7.3.2 Role sociálních služeb při řešení problémů s finanční dostupností bydlení	102
7.3.3 Role sociálních služeb při řešení sociálních problémů	104
7.3.4 Otázky dostupnosti služeb a DPS	104
Závěry a doporučení	107
Použité zdroje	115
Příloha č. 1: Část 1 - rozbor dat šetření SILC, přílohová část	117
Příloha č. 2: Část 2 - rozbor problematiky bydlení seniorů ve strategických dokumentech měst	133
Příloha č. 3: Část 2 - Návod k rozhovorům	141
Výtahy z oponentských posudků	159

Úvod

Přechod z ekonomicky aktivní fáze života do ekonomicky neaktivní je často spojen s poklesem čistých disponibilních příjmů domácnosti seniora. To může mít negativní vliv na finanční dostupnost bydlení. Pokud se seniorská domácnost na tuto situaci dopředu nepřipravila, dostává se do obtížně řešitelné životní situace. Spotřební možnosti, vedle kvality a ceny bydlení, patří mezi metody, které by při hodnocení dostupnosti bydlení seniorské populace měly být posuzovány. Kvalita bydlení je pro populaci v postproduktivním věku zvláště důležitá, jelikož se jedná o údobí života, ve kterém se postupně a nezvratně zhoršuje zdravotní stav jedinců. Zhoršující se zdravotní stav pak může být v rozporu s potřebnou kvalitou bydlení, kdy neexistence výtahu, vlhký byt, fyzická náročnost spojená s vytápěním bytu nebo neschopnost naplňovat vyšší hygienické nároky znesnadní či znemožní další užívání bytu. Horší stav vlastního bydlení může být dokonce podstatným faktorem zhoršujícího se zdravotního stavu seniora.

Podle mezinárodních statistik patří ČR dlouhodobě mezi země, kde seniorská populace je pouze minimálně ohrožená příjmovou chudobou. Nesporně pozitivní zásluhu na tomto výsledku má fungující důchodový systém, který po dosažení hranice důchodového věku poskytuje většině důchodců penzi ve výši, která převyšuje hranici příjmové chudoby definovanou Eurostatem. Měření chudoby v moderní společnosti ale není otázkou jednodušších indikátorů. Sociální politika zná více přístupů měření, která akcentují různé aspekty chudoby. Eurostatem používaný indikátor At-Risk-Of-Poverty-Rate, který budeme v monografii používat, posuzuje pouze příjmovou situaci domácnosti s ohledem na subjektivně zvolenou hranici příjmové chudoby a předem definované ekvivalenční škály zohledňující úspory z rozsahu vícečlenných domácností. Jiný pohled na problematiku chudoby nám dává přímé dotazování domácností na jejich schopnost hradit běžné výdaje, či minimální příjem, který by jim toto umožňoval. Výsledky tohoto způsobu měření chudoby jsou však subjektivně dané vnímáním dané domácnosti, porovnáváním se s ostatními domácnostmi v regionu či v mezinárodním srovnání. Pro měření chudoby může být také užito pozorování života domácnosti a rozhodnutí, jestli ta naplňuje předem vybrané aspekty, které obvykle charakterizují chudou domácnost. Zde se může jednat např. o aspekty sledující kvalitu bydlení. A konečně, sociální politikou často prakticky využívanou je definice chudoby s ohledem na schopnost dosáhnout minimálních spotřebních možností dané domácnosti, většinou vyjádřených formou životního minima. Samozřejmě hranice mezi výše naznačenými čtyřmi metodami nejsou ostré, v realitě se můžou některé metody prolínat, jakožto mohou být využito i jiných výše neuvedených dílčích metod. Skutečnost, že chudoba je multidimenzionální a že spotřební možnosti domácnosti jsou její nedílnou součástí, znamená, že sociální situaci seniorů nelze uspokojivě charakterizovat pouze na základě dobrých výsledků jedné vybrané metody.

V ekonomické realitě dále působí faktory či trendy, které mají sílu ovlivňovat sociální situaci seniorské populace a charakter a dostupnost bydlení. Jelikož se předložená monografie věnuje období 2005 až 2014, mezi tyto trendy a faktory můžeme zařadit:

- proběhlá ekonomická krize,
- zvyšování nákladů na bydlení, zejména pak ceny za dodávky energií a služeb,
- dočasná úprava valorizace důchodů spočívající ve snížení váhy inflace ve valorizačním vzorci,

- závěrečná fáze deregulace nájemního bydlení a
- dosavadní závislost seniorské populace na starobních důchodech poskytovaných státem.

V rámci politiky přípravy na stárnutí v České republice je dlouhodobě reflektován význam bydlení, zejména jeho kvality a dostupnosti, pro celkovou kvalitu života seniorů. S ubíhajícími léty se postupně mění potřeby každého z nás, což se projevuje mimo jiné i v oblasti bydlení: mění se například nároky na jeho velikost, bezbariérovost či finanční dostupnost. Již dřívější publikace Vidovičové a kol. (2015), která se zaměřuje na sociálně determinované souvislosti mezi "stárnutím" a "subjektivní chudobou" jako významným determinantem kvality života, poukazuje na významné problémy, které musí senioři v aktuální fázi života řešit. O jaké problémy se tedy zejména jedná a jaké jsou jejich projevy v oblasti bydlení? Představují v současné době senioři ohroženou skupinu, která se potýká s problémem dostupnosti bydlení a případně s rizikem ztráty bydlení? Jaké strategie senioři volí při řešení těchto problémů? Jaké nástroje jsou jim dostupné a nakolik jsou účinné? Představují senioři skupinu, které by měla být věnována zvýšená pozornost při nastavení systému sociálního bydlení v České republice?

Cílem této monografie je zhodnotit, jak se mezi roky 2005 až 2014 změnila dostupnost bydlení a bytová situace seniorské populace a na základě toho posoudit, jestli se senioři jako sociální skupina nestali novou ohroženou skupinou, která má problémy s dostupností bydlení, případně které segmenty seniorské populace tyto problémy mají. Jak už bylo naznačeno výše, otázka dostupnosti a charakteru bydlení je součástí komplexního hodnocení změny celkové sociálně-ekonomické situace seniorů. Dílčím cílem monografie je pak zhodnotit, jestli dnes používané ukazatele chudoby poskytují dostatečný obraz o sociální situaci seniorských domácností.

Metodologicky je monografie rozdělena na dva dílčí celky. V první části hodnotíme situaci seniorských domácností s využitím dostupných dat šetření Statistiky rodinných účtů, ale zejména pak šetření Příjmy a sociální situace domácností za roky 2005 až 2014 (obě dvě šetření provádí Český statistický úřad). První část monografie hodnotí problematiku dostupnosti a charakteru bydlení seniorských domácností s ohledem na mezinárodně používaná kritéria, která jsou blíže rozebrána v kapitole zabývající se metodologií. Zatímco rozbor dostupných statistických dat poskytuje výborný přehled o vývoji sociální situace seniorů jako celku, není schopna podat dostatečně komplexní informace o situaci těch seniorů, kteří jsou zasaženi některým z hodnocených problémů. Zde se může jednat o příčiny finanční nedostupnosti bydlení, důvody existence sociálně patologických jevů, problémy v přístupu sociální práce k seniorské populaci, otázku kvality jejich pokrytí dostupnými sociálními programy či jiné otázky.

V rámci druhé části monografie proto nejprve věnujeme pozornost identifikaci jednotlivých problémů seniorské populace v oblasti bydlení a následně posuzujeme vybrané nástroje sociální politiky, které jsou pro řešení těchto problémů v agendě přítomny. Vycházíme přitom z řízených rozhovorů s pracovníky z oblasti sociálních služeb, dávkových systémů a sociálních a bytových oddělení městských úřadů ve vybraných městech Moravskoslezského a Zlínského kraje. Některé z identifikovaných problémů mohou být ovlivněny místními podmínkami na trhu s bydlením (ceny pronájmů a jejich vývoj, rozsah privatizace bytového fondu, jeho struktura atd.) a dalšími specifiky (charakteristikou zaměstnanosti, vzdělanostní strukturou v regionu atd.). Domníváme se, že tyto regionální a lokální faktory podmiňují rozsah a intenzitu problémů, nikoliv jejich samotný výskyt. Jinými slovy jsme přesvědčení, že identifikované problémy se projevují i u seniorů žijících mimo zkoumané regiony. V případě

nástrojů řešení identifikovaných problémů si všímáme jednak těch, které jsou nastaveny na národní úrovni (dávkové systémy) a jednak těch, které jsou formulovány na nižších úrovních veřejné správy (bytová politika obcí). U dávkových schémat nás zajímá nejen to, zda jsou dávky účinné při řešení identifikovaných problémů seniorů v oblasti bydlení, ale také bariéry a selhání ovlivňující jejich účinnost právě ve vztahu k cílové skupině seniorů. Rozbor nastavení bytové politiky na úrovni obcí nám pak umožňuje ukázat, jak odlišné přístupy obcí k bytové problematice ovlivňují situaci seniorů v oblasti bydlení.

Výše uvedené dvě části mohou vystupovat samostatně s tím, že každá využívá jinou metodu výzkumu, čerpá z odlišných dat. Řeší přitom stejný jev/problém, každá ovšem z jiného úhlu. Čtenář proto může číst každou z částí samostatně s ohledem na to, jestli jej spíše zajímá vývoj situace bydlení seniorů jako celku nebo jestli objekt jeho zájmu leží spíše v oblasti specifických problémů bydlení úžeji vymezené skupiny seniorů, u které je identifikováno větší ohrožení. Autoři monografie však hlavní zjištění propojují v relativně bohatším závěru. Monografie je pak také doprovázená bohatou tabulkovou přílohou s jednotně zpracovanými výstupy za sledované období 2005-2014.

Část I: Rozbor dat šetření SILC

1. Metodologie rozboru a použitá data

Pro potřebu komplexního posouzení dostupnosti bydlení a rozboru stávající bytové situace seniorů je potřebné mít k dispozici reprezentativní vzorek dat o domácnostech seniorů, jejich příjmové situaci, charakteru a kvalitě bydlení a nákladech spojených s bydlením. Navíc je potřeba, aby data ve stejné struktuře a při pokrytí stejných domácností byla dostupná za delší časové období, aby mohla být patrná případná dynamika změn. Pokud je nám známo, žádná taková data nejsou v ČR dostupná, ve velké míře se jim však blíží data z šetření Životní podmínky (dále jen SILC nebo EU-SILC), které od roku 2005 zajišťuje Český statistický úřad a které je každoročně realizované ve všech členských zemích EU.

Pro potřebu rozboru proto využíváme mikrodata české verze šetření EU-SILC z období 2005-2014. Data z tohoto výběrového šetření pojednávají o ekonomických a sociálních podmínkách domácností v dané zemi. ČSÚ (2016) uvádí, že: "*účelem šetření je získávat reprezentativní údaje o příjmovém rozdělení jednotlivých typů domácností, údaje o způsobu, kvalitě a finanční náročnosti bydlení, vybavenosti domácností předměty dlouhodobého užívání a o pracovních, hmotných a zdravotních podmínkách dospělých osob žijících v domácnostech*". Šetření EU-SILC zahrnuje přibližně 9 tisíc domácností bydlících v ČR. Aby bylo možné hodnotit sociální dynamiku uvnitř společnosti, je snahou šetření, aby se každá domácnost zúčastnila 4 po sobě jdoucích šetření. Aby pak nedošlo k chybám v důsledku velké obměny výběrového souboru, je nastaven rotační systém šetření, kdy každoročně je čtvrtina domácností šetření nahrazována domácnostmi novými. Na základě cenových šetření a s využitím základních demografických údajů je každé domácnosti z šetření přiřazena váha (PKOEF - přepočítací koeficient), jejíž hodnota odpovídá odhadu zastoupení dané domácnosti v české společnosti. Rozbory prováděné s využitím přepočítacího koeficientu proto simulují situaci pro celou ČR.

Bylo zmíněno, že data EU-SILC se blíží ideálnímu vzorku dat o domácnostech seniorů. Mezi nevýhody dat EU-SILC tak můžeme zařadit: data neposkytují informace o celém základním souboru a nedávají všechny informace, které by pro potřebu rozboru dostupnosti bydlení a bytové situace byly potřeba. Ze své podstaty stojí informace z šetření EU-SILC na výběrovém souboru, jež nemá komplexní informace o všech domácnostech ČR (jako je tomu například u šetření Sčítání lidu, domů a bytů). Jelikož je šetření prováděno v domácnostech obývajících standardní formy bydlení, chybí jakékoliv informace o domácnostech bydlících na ubytovnách, domácnostech bez domova nebo osobách krátkodobě či dlouhodobě užívající zařízení zdravotní péče, případně osobách ve výkonu trestu. Účast na šetření je dobrovolná, z čehož plyne, že to je ovlivněno možnou neochotou domácnosti šetření se účastnit (fenomén non-response). Toto se ve větší míře týká domácností pohybujících se na obou okrajích příjmového spektra. Šetření není schopno získat veškeré informace o sociální situaci domácnosti, či dostupnosti a charakteru bydlení. Šetření např. nezíská odpovědi na otázky týkající se dopravního napojení bytu na základní sociální infrastrukturu, otázky týkající se bezbariérovosti bytu, či jeho uzpůsobení potřebám starších občanů, otázky ne/využití nároků na dávky a služby garantované sociálním systémem, či bližší informace o vývoji aktiv a pasiv domácností. Jistým nedostatkem je také omezování výběrového souboru při snaze získat informace o domácnosti za více let (výše zmíněný rotační systém sběru dat). Toto omezení je zvláště patrné při rozboru aktivit, jejichž relativní četnost ve společnosti je sama o sobě nízká (např. pravděpodobnost stěhování seniorů při úmrtí partnera), nebo při rozboru úzce definovaných socioekonomických skupin (např. kvalita bydlení domácnosti osamělých senierek bydlících v nájemním

typu bydlení). V těchto situacích nejsou data EU-SILC schopna dát dostatečně uspokojivé odpovědi, rozbor málo četných skutečností pak spíše nabízí pouze vysvětlující hypotézy, než že by dával statisticky signifikantní odpovědi pro zobecnění na celou společnost.

Pro kvantitativní rozbor a dokreslení sociální situace domácností seniorů využíváme dále i data šetření Statistiky rodinných účtů (dále jen SRÚ). Oproti statistice EU-SILC nabízí tato statistika podrobnější klasifikaci výdajů vyšetřovaných domácností. Velikost tohoto výběrového souboru je však oproti šetření EU-SILC přibližně třetinová, což by opět při podrobnějším členění vedlo k omezení možnosti zobecnění výsledků na celou společnost. Jelikož se statistika SRÚ primárně věnuje spotřebnímu chování domácností, poskytuje méně kvalitní informace o příjmovém rozložení a o bytové situaci šetřených domácností. I přes výše zmíněné limity nám tato data poskytují rozšíření perspektivy pohledu na finanční dostupnost bydlení seniorských domácností.

Rozbor bytové situace seniorů a dostupnosti jejich bydlení je proveden s využitím inferenční statistiky, kdy domácnosti jsou tříděny do sledovaných skupin s využitím následujících proměnných obsažených v šetření SILC nebo autory definovaných:

1. Klasifikace domácností seniorů

- a. domácnost seniorů je definovaná jako domácnost, která má příjmy ze starobních nebo vdovských důchodů (DUCH_SV), s následným dalším členěním:
 - i. na ty domácnosti, kde důchod pobírá osoba v čele (DUCH_P nebo DUCH_M) a domácnost, kde důchod pobírá ostatní člen (DUCH_O);
 - ii. podle podílu výše starobních důchodů (a jiných sociálních dávek = SOC_PRIJ) na celkových čistých příjmech (CP_PRIJ), s tím, že jsou rozlišeny domácnosti s podílem do 80 % a domácnosti s podílem nad 80 %;
 - iii. podle počtu členů v domácnosti (OSOB): 1 - muž, 1 - žena, 2 a 3+ (3 a více osob);
 - iv. rozdělení domácností na seniorské a neseniorské domácnosti (v tabulkách a grafech pro lepší přehlednost též označovány jako „sen dom“, resp. „nonsen dom“);
- b. u domácností poté sledujeme následující kritéria:
 - i. forma bydlení (BYT) v dělení na: vlastnické (sem řazeno i družstevní), nájemní a ostatní;
 - ii. délka bydlení (BYDLI_OD), kdy je délka bydlení rozdělena do kategorií: 0-1 rok, 2-5 let, 11-15 let, 16-20 let, 21-25let, 26-30 let a více než 30 let;
 - iii. zatížení bydlení půjčkou (HYPOTEKA), data EU-SILC evidují až od roku 2008;
 - iv. podíl nákladů na bydlení (NAKLADY) k disponibilním příjmům domácnosti (EU_PRIJ); jednotlivé kategorie rozděleny na: do 20 %; 20-30 %; 30-40 %; 40 % a více;
 - v. region - kraj (dopočet přes identifikátor (DOMAC)) a region - typ obce (TYP);
 - vi. příjmová skupina, podle decilové skupiny dle podílu disponibilních příjmů (EU_PRIJ) a spotřebních jednotek (EJ);
- c. u seniorských domácností blíže zkoumáme specifické oblasti související s jejich bydlením, na základě následujících charakteristik:
 - i. celková plocha bytu celkem a na 1 osobu (CELK_M2);

- ii. podíl domácností, které mají problém(y) se stavem bytu (VLHKOST), (TMAVY_BYT), (MALY_BYT), (HLUK), (SPINA) a (VAND_KRIMI);
- iii. subjektivní vnímání příjmové situace domácnosti (VYCHAZELA), které hodnotí, jestli domácnost má dostatek příjmů na pokrytí svých výdajů a tedy „vychází“ se svými příjmy: velmi obtížně či obtížně, s malými obtížemi, či snadno;
- iv. subjektivní vnímání nákladů na bydlení coby finanční zátěže domácnosti (NAKL_ZATEZ);
- v. podíl domácností s ohledem na různý stupeň materiální deprivace (DEPR_MAT) a deprivace v bydlení (DEPR_BYDL); *data EU-SILC evidují až roku 2009, resp. 2010;*
- vi. podíl domácností, které v uplynulých 12 měsících měly problém se splácením nějaké formy dluhu (DLUH_NAJEM), (DLUH_PLATB), (DLUH_HYPOT) a (DLUH_PUJC);
- vii. podíl domácností, které čerpají Příspěvek na bydlení (PBYDL).

2. Příjmová situace domácností seniorů

- a. podíl domácností podle ukazatele příjmové chudoby AROP(60), doplněný o ukazatele AROP (50) a AROP (70);
- b. ukazatel reziduálního příjmu domácnosti (EU_PRIJ-12*NAKLADY), který vyjadřuje příjem domácnosti po uhrazení nákladů na bydlení; tento ukazatel poměříme s životním minimem domácnosti (12*ZIVMIN);
- c. vliv nepojistných sociálních dávek (PRIDAV + PBYDL + PESTP + RODP + PDOPR + HM_NOUZE/DAV_SP + JINÉ_SOCP) na ukazatele (a) a (b); s ohledem na skutečnost, že struktura nepojistných sociálních dávek se v průběhu sledovaného období měnila, rozbor vychází z metodologie Průša a kol. (2014).

Výše zmíněné ukazatele sledujeme v podrobnějším členění přes proměnné: forma bydlení (BYT); počet osob v domácnosti (OSOB); seniorská vs. neseniorská domácnost; skladba příjmů - sociální příjmy (bez důchodů; SOC_PRIJ - DUCH_SV); starobní a vdovské důchody (DUCH_SV); příjmy z ekonomické aktivity (PRAC_PRIJ, alternativně CP_PRIJ – SOC_PRIJ).

3. Otázka dynamiky příjmové situace (včetně otázky bydlení) domácností seniorů v meziročním srovnání

Pomocí jednoznačného identifikátoru domácnosti (DOMAC) jsou sloučeny vždy dva sousední soubory šetření SILC (např. SILC 2013 a SILC 2014). Tímto způsobem se výběrový soubor redukuje o cca 25 %, ale je získána základní informace o meziroční dynamice 3/4 domácností. Původní váha domácnosti (PKOEF) je nahrazena novou vahou vyjadřující větší zastoupení sledované domácnosti ve společnosti.

- a. seniorské domácnosti (viz bod 1) jsou podrobněji zkoumány s ohledem na domácnosti, které jsou seniorské v obou letech a u kterých:
 - i. nedochází/dochází ke změně velikosti domácnosti, v kategoriích: žádná změna velikosti domácnosti; dvoučlenná domácnost změna na jednočlennou domácnost; ostatní změny;
 - ii. nedochází/dochází ke změně místa bydliště, dle:
 - délky bydlení (BYDLI_OD),

- změny vlastnictví (BYT);
 - změny OBYT_MIST nebo CELK_M2;
 - iii. nedochází/dochází ke změně nákladů na bydlení, či nákladů na bydlení se zohledněním příjmů domácnosti; z důvodů vyloučení možných chyb byl v některých rozborech soubor zúžen o ty domácnosti, u kterých by meziroční změny zásadním způsobem ovlivnily průměrné výsledky.¹ A proto též průměrné hodnoty pro ČR nebyly počítány jako průměr změn za jednotlivé domácnosti, ale jako meziroční změna sumy sledované za všechny domácnosti.
- b. pro takto definované skupiny domácností byla snaha sledovat:
- i. jaká je dynamika jejich chudoby s ohledem na AROP a REZIDUAL,
 - ii. jestli čerpají příspěvek na bydlení (domácnosti, kde se nic nemění),
 - iii. faktory nečerpání sociálních dávek - zde příspěvku na bydlení (stáří, charakter bydlení, velikost dávky, reziduální příjem, vzdělání, velikost sídla).

Tyto rozborů se však ukázaly jako obtížně proveditelné s ohledem na malé počty domácností ve výběrovém souboru. V realitě byl záměr některých typů rozborů redukován na přehled základní dynamiky. Ze stejných důvodů došlo i k redukcí původního záměru bližšího rozboru domácností, které se stěhovaly nebo u kterých se měnila velikost z důvodu úmrtí partnera (blíže viz kapitola 3.5).

V rámci textové části monografie předkládáme hlavní zjištění vývojových tendencí bydlení seniorských domácností a jejich dostupnosti bydlení vycházející z rozborů výše zmíněných výběrových šetření (převážně EU-SILC 2005-2014). K této části je připojena příloha č. 1 s podrobnějšími výsledky za jednotlivé roky i komparačními tabulkami a grafy za celé sledované období.

¹ Pokud například v jednom roce má domácnost důchody ve výši 20 tis. Kč (důchod za 2 měsíce) a v následujícím roce příjmy z důchodu ve výši 132 tis. Kč (důchod za 12 měsíců), došlo v jejím případě k nárůstu příjmů z důchodu pouze o 10 %, nikoliv o 660 % (zvýšení měsíční výše důchodu kontra růst celkové roční výše obdrženého důchodu). Tyto domácnosti (10-20 % výběrového souboru) jsou proto z některých rozborů vyloučeny, aby nezkrasovaly výsledek.

2. Výsledky a diskuse rozboru pro data EU-SILC 2014

Tato první část výzkumu má charakter pilotního šetření na datech EU-SILC 2014, jehož dílčím cílem je zejména vydefinování okruhu domácností seniorů a nalezení vhodné soustavy indikátorů, pomocí kterých bude následně vyhodnocení výzkumné otázky provedeno.

Výstupy pilotní fáze rozboru na datech SILC 2014, resp. spojeném souboru SILC za roky 2013 a 2014, jsou obsahově členěny na podkapitoly, vymezené v metodologické části, kde postupně sledujeme seniorské domácnosti od jejich základních socio-ekonomických charakteristik až ke specifickým charakteristikám jejich bydlení a dynamiky změn v bydlení. V následujícím textu se nachází hlavní zjištění, která jsou v příloze č. 1 doplněna podrobnějšími výsledky. Seniorské domácnosti (v příloze též „sen dom“) ve vybraných ukazatelích srovnáváme s neseniorskými domácnostmi (v příloze jsou tyto domácnosti označovány jako „nonsen dom“).

2.1 Definice domácností seniorů

Data EU-SILC 2014 obsahují téměř 4 000 domácností, které berou starobní nebo vdovský/vdovecký důchod. Tyto domácnosti reprezentují **1 749 540** (40,6 %) domácností za celou ČR. V šetření EU-SILC existují i již předdefinované možnosti pro kategorizaci seniorských domácností, ale ty nemusí být vhodné, mohlo by dojít k vypuštění některých seniorských domácností. Pro optimální vymezení seniorské domácnosti byly zvažovány následující ukazatele:

- DOM_EA - dělí domácnosti podle pracovní aktivity, kdy jako domácnosti seniorské (nepracující - důchodci) jsou označeny takové domácnosti, kde nikdo není ekonomicky aktivní ani nezaměstnaný a alespoň jeden člen je nepracující důchodce; z tohoto členění by nám vypadly domácnosti pracujících seniorů a také domácnosti vícegenerační, kdy se senior přistěhuje ke svým dětem a sdílí společnou domácnost,
- DOM_OECD - dělí domácnosti podle ekonomické aktivity spolu s věkem osob v domácnosti, dle metodiky OECD; jako seniorská domácnost je označena taková domácnost, kde není ekonomicky aktivní osoba a dále se v domácnosti nacházejí jen osoby starší 65 let; z tohoto členění by nám opět vypadly domácnosti pracujících důchodců, ale také domácnosti mladších důchodců (průměrný věk odchodu do starobního důchodu se aktuálně v ČR pohybuje v rozmezí 60-63 let pro muže/ženu v závislosti na počtu vychovaných dětí,
- EU_DOM - dělí domácnosti podle počtu osob, věku a přítomnosti nezaopatřených dětí ve společné domácnosti, kdy se vychází z metodiky EU; ta jako seniorskou domácnost jednoznačně identifikuje jednotlivce, 65 a více let a dvojici dospělých, z nichž alespoň jeden je starší 65 let; při použití této klasifikace by z tohoto členění vypadly smíšené vícečlenné rodiny, případně rodiny, kdy senior žije s nezaopatřenými dětmi; dále je zde opět hledisko věku, které bylo popsáno u předchozího ukazatele.

Námi použitá definice je založená na skutečnosti pobírání starobního důchodu. Oproti předchozím definicím je širší a zahrnuje i ty domácnosti, kde senior je ekonomicky aktivní či žije ve vícečlenné (vícegenerační) domácnosti, a tedy nemusí

být již osobou v čele domácnosti. Nicméně z rozborů nám vyplývá, že dle našeho členění je v takto definovaných seniorských domácnostech většinou senior či jeho partner/ka osobou v čele a u 2/3 vybraných domácností tvoří sociální příjmy (kam počítáme starobní důchod a jiné sociální dávky) 80 % a více.

S ohledem na použitou definici seniorských domácností trochu vybočuje statistika, kdy 15,5 % seniorských domácností má 3 a více členů. Tyto domácnosti současně často mají podíl sociálních příjmů na celkových příjmech nižší než 80 %, protože se jedná o vícegenerační domácnosti, kde se kromě seniora nachází v domácnosti jeho ekonomicky aktivní děti (případně děti s partnerem/rkou).

Alternativně by bylo možné seniorské domácnosti zúžit na ty, kde je buď senior nebo seniorka v čele domácnosti (1,592 mil. domácností), nebo na ty, kde se nenachází ekonomicky aktivní člen (1,257 mil. domácností). Po dohodě se zadavatelem bylo ponecháno širší vymezení domácností, seniorské domácnosti dělíme:

- podle osoby v čele: na domácnosti se seniorem/seniorkou v čele a na domácnosti, kdy je senior jiná osoba v domácnosti (vícegenerační domácnosti),
- podle počtu osob, kdy u jednočlenných seniorských domácností je také sledován aspekt pohlaví.

2.2 Ekonomická situace a bydlení domácností seniorů

V roce 2014 nelze tvrdit, že senioři jsou nejchudší skupinou domácností. Pro příjmové vymezení využíváme decilové skupiny, které dělí společnost na 10 stejných skupin, přičemž domácnosti jsou do těchto skupin přiřazeny s ohledem na svůj příjem (disponibilní příjem na spotřební jednotku). V nejnižších příjmových skupinách se seniorské domácnosti nacházejí v menší míře, než je tomu u neseniorských domácností. Výjimku tvoří jednočlenné domácnosti seniorů, přičemž se převážně jedná o domácnosti žen - seniorek. V první a druhé decilové skupině se nachází 60 % z nich (oproti domácnostem jedinců - muž senior, kde je to „pouze“ 34 %). Nejvýrazněji jsou seniorské domácnosti zastoupeny v 2.-4. decilové skupině (47 %).

Seniorské domácnosti ve větší míře preferují vlastnický typ bydlení, který si pořídily během své ekonomické aktivity. Nájemní typ bydlení je využíván jen u 14 % seniorských domácností, což je skoro dvakrát menší zastoupení, než je tomu u domácností neseniorských. I přes to náklady na bydlení pro téměř 1/3 seniorských domácností (versus 23 % neseniorských domácností) jsou vyšší než 30 % jejich příjmů. Potencionálně by tak měly mít nárok na příspěvek na bydlení. Tento předpoklad se ale na datech zcela nepotvrzuje. Pouze 2,7 % seniorských domácností pobírá tuto podporu. Z celkového počtu příjemců příspěvku na bydlení senioři tvoří přibližně 1/4, ale s ohledem na to, že obecně formují menší typ domácnosti, mají příjmy z této dávky menší, než je tomu u neseniorských domácností. Z celkových vyplacených dávek je pro seniorské domácnosti alokováno pouze 14 % částky. Můžeme si klást otázku, čím je tato situace způsobena. Kromě výše naznačeného aspektu velikosti domácnosti může být možným vysvětlením skutečnost, že náklady na bydlení u seniorské domácnosti příliš nepřevyšují 30% hranici. Jiným možným zdůvodněním může být skutečnost, že míra non-take up dávky je u seniorských domácností obecně vyšší. Situace zátěže náklady na bydlení je závislá na počtu osob v domácnosti. Nejvyšší zátěž evidujeme u domácností jednotlivců - žen seniorek, kdy náklady tvoří více než 30 % disponibilních příjmů u 59 % z nich (versus 49 % domácností jednotlivců - mužů seniorů).

Největší regionální rozdíly v zastoupení seniorských a neseniorských domácností nacházíme v hlavním městě Praze. Zároveň je však důležité říci, že tyto rozdíly nejsou nijak velké, jedná se o 2 p.b. Nejvíce se pak v Praze koncentrují jednočlenné seniorské domácnosti, kdy současně vidíme u pražských seniorských domácností menší závislost na sociálních příjmech. V roce 2014 také vidíme lehce vyšší podíl seniorů žijících ve městech, kde můžeme předpokládat lepší sociální obslužnost u služeb, které senioři spotřebovávají (typicky se může jednat o obslužnost zdravotními a sociálním službami či dopravní obslužností).

2.3 Kvalita bydlení domácností seniorů

Seniorské domácnosti obecně obývají menší byty, ale na jednu osobu u nich připadá větší plocha. Průměrná plocha bydlení pro seniorské domácnosti je 74,5 m², na osobu je to pak 46 m². Data ukazují, že počet osob nacházejících se ve společné domácnosti roste spolu s velikostí domácnosti. Větší byty (nad 100 m²) jsou preferovány seniorskými domácnostmi, které mají své příjmy ze starobních důchodů doplněny o další zdroje příjmů, nicméně u těchto domácností i vlivem zvyšujícího se počtu osob klesá užitečná plocha na jednu osobu.

Z hlediska hodnocení kvality bydlení se seniorské domácnosti zásadně neodlišují od neseniorských domácností. Výjimku tvoří otázky na velikost bytu, kde jsou senioři více spokojeni. Obecně ale vidíme, že na alespoň jeden problém ohledně kvality bydlení upozorňuje přibližně 1/3 domácností. Ani v otázkách na únosnost nákladů na bydlení a otázkách, jak domácnost vychází se svými příjmy, nevidíme zásadní rozdíly mezi seniorskými a neseniorskými domácnostmi. Nicméně jenom 31 % seniorských domácností uvádí v roce 2014, že se svými příjmy vychází snadno nebo dokonce velmi snadno (versus 32 % neseniorských domácností). A asi 27 % seniorských i neseniorských domácností vnímá svoje náklady na bydlení jako velkou finanční zátěž. Situace je ale značně závislá na počtu osob, kde domácnosti seniorek opět vykazují vyšší zátěž (35 % versus 24 % u domácností seniorů jednotlivců).

V rámci subjektivního hodnocení je v datech EU-SILC sledováno také 9 kritérií materiální deprivace² a 4 kritéria deprivace v bydlení.³ Pozitivním faktem je, že 40 % seniorských domácností nevnímá žádnou materiální deprivaci (versus 50 % neseniorských domácností) a 95 % vnímá maximálně 3 problémy (0-3 problémy). Jak už napovídaly výsledky výše uvedené, tak v oblasti deprivace bydlení je situace v ČR na dobré úrovni, téměř 90 % domácností nevnímá žádnou deprivaci v oblasti bydlení.

Subjektivní hodnocení samotných domácností poté doplňujeme kritériem míry zadluženosti. Pouze 2,4 % seniorských domácností (versus 7,3 % neseniorských domácností) je zatíženo nějakým typem dluhu. Naprosté minimum domácností pak za posledních 12 měsíců nebylo v termínu schopno uhradit splátku půjčky (0,3 % seniorských domácností, 1,9 % neseniorských domácností), ještě nižší je tato hodnota u splátek hypotečních úvěrů. Největší problémy mají seniorské domácnosti s platbami za teplo, elektřinu, vodu a plyn (2,0 % seniorských domácností versus 5,5 % u neseniorských domácností). Zde je zřejmě efekt doplatků ročního zúčtování služeb,

² Dle definice EU se mohou u domácnosti objevit tyto problémy: má problémy s placením (nájemného, pravidelných plateb, hypotéky nebo ostatních půjček), nemůže si dovolit zaplatit dovolenou, jíst obden maso, dostatečně vytápět byt, zaplatit neočekávaný výdaj (v roce 2014 v částce nad 9 600 Kč), pračku, barevný televizor, telefon nebo auto.

³ Dle definice EU mohou vnímat domácnosti tyto problémy s bydlením: vlhkost, nedostatek světla či neexistenci splachovacího záchodu v bytě/domě, koupelna není součástí bytu.

kdy domácnost buď zapomene uhradit v termínu, nebo nemá dostatek prostředků k vyrovnání nedoplatku za uplynulý rok. Posledním evidovaným druhem dluhu v datech EU-SILC jsou platby za nájem, kde dluh má 1,2 % seniorských domácností (versus 4,6 % neseniorských domácností). Tento rozdíl však může být způsoben i mírně odlišnou strukturou typu bydlení v rámci jednotlivých skupin domácností. Je také třeba upozornit na malé počty těchto domácností v šetření, kdy další členění by bylo možné při vypovídací možnosti dostupných dat.

2.4 Chudoba domácností seniorů dle ukazatele AROP a ukazatele reziduální příjem

Seniorské domácnosti jsou obecně méně ohroženy příjmovou chudobou než domácnosti neseniorské, tzv. „tvrdá chudoba“ (AROP50) je u nich výrazně nižší. Překvapivě u ukazatele AROP(50) tolik nezáleží na velikosti domácnosti, ale již u ukazatele AROP(60) a AROP(70) jsou chudobou výrazně více ohroženy jednočlenné domácnosti. Významným prvkem pro riziko chudoby je i typ bydlení, kdy v menší míře jsou ohroženy domácnosti ve vlastnickém typu bydlení (seniorské domácnosti v 7,9 %, neseniorské domácnosti v 8,2 %), než je tomu u domácností v nájemném bydlení (11,5 % seniorských domácností, 20,6 % neseniorských domácností). Toto ohrožení se výrazně prohloubí, pokud do disponibilních příjmů domácnosti nezapočítáváme nepojistné sociální dávky (u seniorské domácnosti se jedná zejména o dávky související s cenou bydlení), kdy 10,5 % seniorských domácností (resp. 15,1 % u neseniorských domácností) by bylo pod hranici relativní chudoby. U nájemního typu bydlení by tato hodnota vzrostla dokonce na 17,5 % (resp. 27,5 % u neseniorských domácností).

Jak již bylo upozorněno, na příjmovou situaci se můžeme dívat pomocí ukazatele relativní chudoby (AROP), druhým pohledem je ale výše reziduálního příjmu, která je bližší české praxi posuzování chudoby s ohledem na životní minimum domácnosti. V jeho případě se problematickou pro domácnosti stává situace, kdy po odečtení nákladů na bydlení nedosahuje její „reziduální příjem“ výše životního minima. ŽM je zde pak bráno jako státem definovaný minimální příjem domácnosti nutný na zajištění jejich nezbytných potřeb a statků. Pouze 2,9 % seniorských domácností má tento reziduální příjem nižší než životní minimum, nicméně u domácností v nájmu je to dokonce 9,4 %; pokud bychom opět odstranili nepojistné sociální dávky, hodnoty vzrostou na 3,6 % u seniorských domácností celkem (a na 12,2 % u seniorů v nájmu). Reziduální příjem nižší než životní minimum však mnohem více trápí neseniorské domácnosti, kde 6,2 % z nich má tento příjem nižší než životní minimum. Problematiku reziduálního příjmu jde dále spojit se závislostí domácnosti na důchodových dávkách. Celkem 4 % seniorských domácností s podílem důchodových dávek nad 80 % příjmů domácnosti má reziduální příjem nižší životní minimum (oproti 0,4 % domácností s podílem důchodů do 80 % disponibilních příjmů). Situace je také horší v případě jednočlenných domácností seniorek (4,7 % domácností).

2.5 Domácnosti seniorů, které jsou přítomné v SILC 2013 i 2014

Pokud spojíme mikrodata šetření EU-SILC 2013 a EU-SILC 2014, ve spojených souborech je 5 669 domácností, které jsou v obou souborech. Z nich je 2 748 domác-

ností seniorských (40,3 % u váženého souboru = 1 736 035 domácností v ČR). Pro další rozbor však využíváme zejména nevážené počty domácností. Důvodem pro to jsou nižší absolutní četnosti při podrobnější segmentaci domácností, což by při převážení vyselektovaných domácností na situaci ČR mohlo vést k přílišnému zkreslení dosažených výsledků.

Z uvedených 2 748 seniorských domácností se jich 49 meziročně zmenšilo z dvoučlenné na jednočlennou a 51 domácností svou velikost změnilo jiným způsobem. Pro potřeby rozboru bohužel žádná seniorská domácnost nezměnila bydlení. Naopak, naprosté většině seniorských domácností (92,5 %) se změnily náklady na bydlení, přičemž 48,3 % seniorských domácností se meziročně zvýšily náklady do 20 %, u 9,1 % domácností tato změna byla dokonce nad 20 %. Průměrná změna nákladů (počítáno přes změnu celkových nákladů) přitom byla pouze 0,20 %. Na meziroční změnu nákladů na bydlení přitom nemá podstatný vliv ani velikost domácnosti, ani decilová skupina.

I přes to, že se domácnosti nestěhují, mění se u nich meziročně velikost bytu (5 případů - možné přístavby, stavební rozdělení bytu a místností, případně statistické chyby a upřesnění) nebo právní forma užívání bytu (30 případů) nebo počet místností v bytě (5 případů).

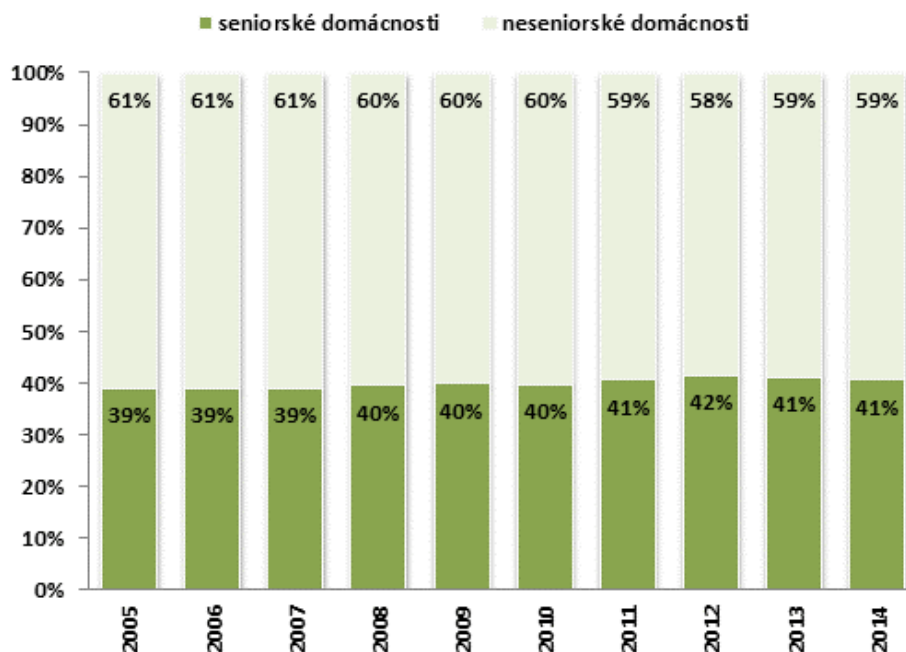
3. Výsledky a diskuse rozboru pro data 2005-2014

Na základě pilotní fáze rozboru na datech EU-SILC 2014 prezentované v předchozí kapitole byl proveden rozbor vývojových trendů seniorských domácností a jejich bydlení. Tato kapitola shrnuje hlavní zjištění ve vývoji bydlení a jeho nákladů pro seniorské domácnosti v oblastech, které byly definovány v metodologické části. Kapitola je pak strukturována do následujících částí: klasifikace domácností seniorů, formy bydlení seniorů, specifické ukazatele charakteristiky seniorského bydlení, příjmová situace seniorských domácností a meziroční změny v nákladech na bydlení. Jelikož tato kapitola shrnuje pouze zásadní skutečnosti v retrospektivním vývoji, je doplněna přílohou č. 1 obsahující podrobnější výsledky za celé sledované období.

3.1 Klasifikace domácností seniorů

Z dat šetření EU- SILC vyplývá, že mezi roky 1995 a 2014 lze pozorovat trend lehce rostoucího počtu seniorských domácností z hodnot **39 %** ze všech domácností až na **41 %** domácností (viz graf č. 1), což reprezentuje přibližně 1,57-1,75 mil. domácností celé ČR (ve sledovaném období).

Graf č. 1 Vývoj podílu seniorských domácností

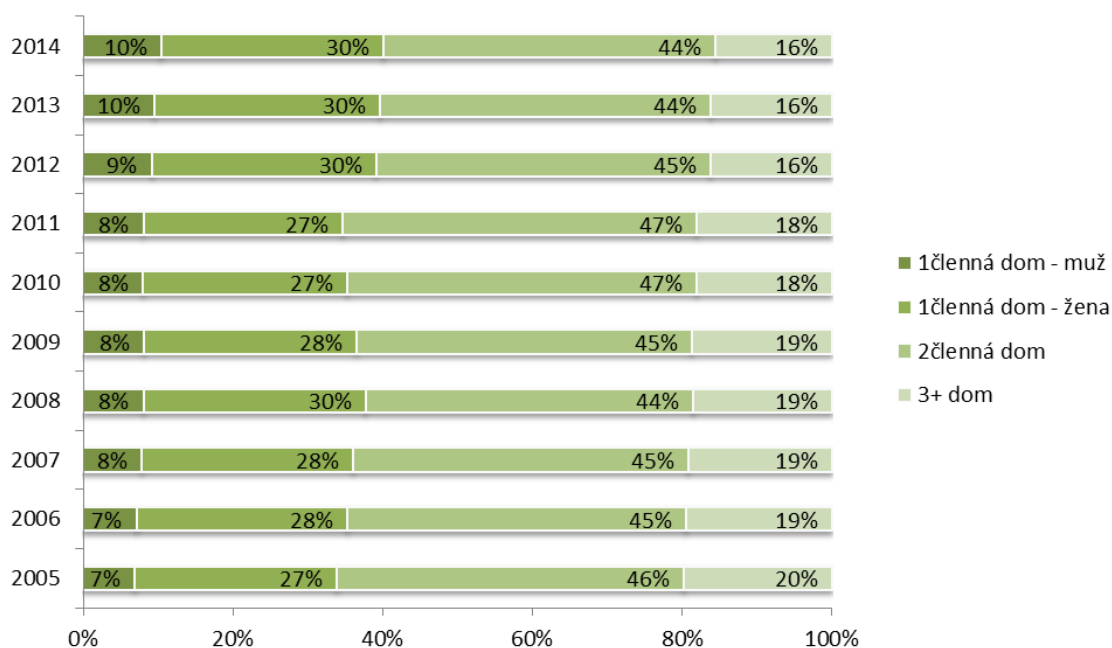
Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Dle definice seniorských domácností dále dělíme seniorské domácnosti podle osoby v čele na: „**čisté seniorské**“ domácnosti, kdy se v čele domácnosti nachází senior (případně seniorem je manžel/ka) a **vícegenerační domácnosti**, kdy senior

není hlavní (převažující) osoba v domácnosti. Převážná většina seniorských domácností spadá do první skupiny námi definovaných domácností, kdy senior či jeho manžel/ka (pobíratelé starobního či vdovecko/vdovčího důchodu) jsou v čele domácnosti. Zde můžeme vidět trend snižujícího se počtu a podílu vícegeneračních domácností a opačný trend rostoucího podílu „čistých seniorských“ domácností z **89 %** na **91 %** ze všech seniorských domácností. To odpovídá přibližně 1,4-1,6 mil. seniorských domácností mezi lety 2005-2014.

Seniorské domácnosti jsou převážně **jednočlenné a dvoučlenné** domácnosti (viz graf č. 2), kdy tyto skupiny tvoří **80-84 %** všech seniorských domácností (1,3-1,5 mil. domácností). Ve sledovaném období vidíme zejména nárůst jednočlenných domácností. S ohledem na rozdílnou naději dožití vidíme při dekompozici této skupiny výrazně vyšší zastoupení jednočlenných domácností žen než jednočlenných domácností mužů. Kromě rozdílné naděje dožití to odpovídá i preferenci různých způsobů sdílení domácností, zejména po smrti svého partnera (pokračování v samostatné domácnosti, případně přistěhování se ke svým dětem).

Graf č. 2 **Vývoj počtu členů v seniorských domácnostech**

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Seniorské domácnosti jsou z velké míry závislé na sociálních příjmech od státu, zejména pak starobních důchodech. Ve sledovaném období u **65-68 %** seniorských domácností jsou sociální příjmy **primárním zdrojem příjmů**, což odpovídá situaci, kdy důchody a další sociální dávky tvoří více jak 80 % celkových příjmů domácnosti (viz tabulka č. 1).

Tabulka č. 1 **Vývoj podílu seniorských domácností se sociálními příjmy většími než 80 % celkových příjmů domácnosti - dle počtu členů v domácnosti (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	91	89	91	90	90	88	90	89	88	87
1členná dom - žena	91	92	91	91	90	89	90	89	90	90
2členná dom	68	69	69	69	67	66	67	66	66	67
3+ dom	13	15	12	13	11	13	13	14	16	17
seniorská domácnost	65	66	66	67	65	64	65	67	67	68

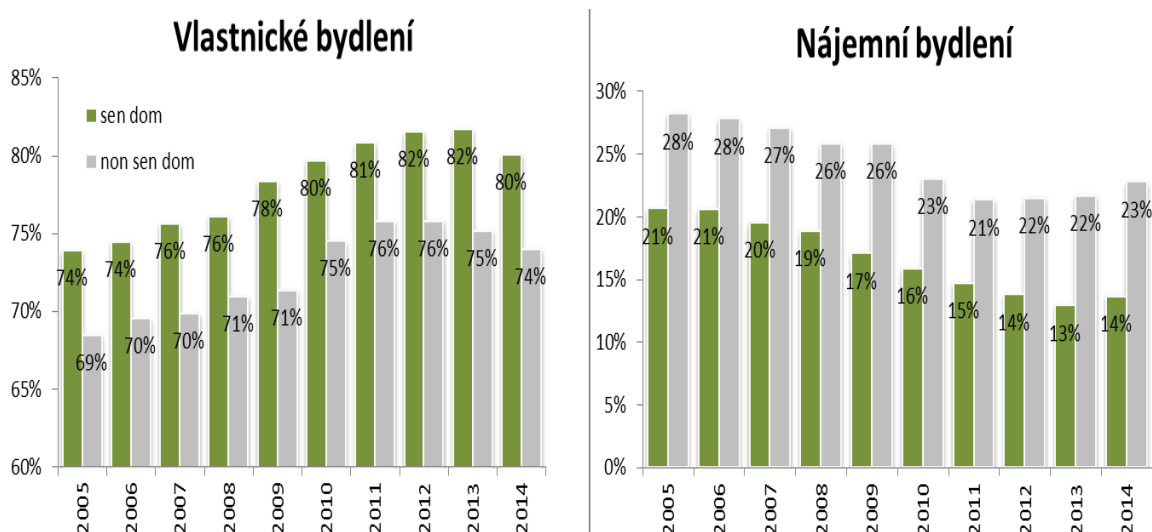
Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

S ohledem na příjmy seniorských domácností, ale vidíme zcela zásadní rozdíly v seniorských domácnostech dle počtu členů domácnosti. U jednočlenných domácností roste podíl domácností s převážně sociálními příjmy až k 90 % všech těchto domácností a tento podíl zůstává ve sledovaném období neměnný. Neexistuje přitom zásadní rozdíl mezi jednočlennými domácnostmi muže-seniora nebo ženy-seniorky. Na druhou stranu, u tří- a vícečlenných domácností se seniorem jsou sociální příjmy jako hlavní zdroj příjmu uvedeny pouze u 17 % těchto domácností. Nicméně ve sledovaném období je patrný lehký nárůst tohoto podílu (ze 13 % v roce 2005).

3.2 Formy bydlení seniorů a jejich ekonomická situace

Seniorské domácnosti žijí převážně **ve vlastnickém typu bydlení**. Ve sledovaném období dochází k postupnému navyšování procentního podílu z hodnoty 74 % na 82 % všech seniorských domácností. Tento trend od roku 2005 lehce porušují výsledky z roku 2014, kde zaznamenáváme drobný pokles, na hodnotu 80 % (viz graf č. 3). Logicky opačným trendem je pak snížení podílů domácností seniorů využívajících nájemní typ bydlení.

Graf č. 3 **Vývoj počtu členů v seniorských domácnostech**

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Z výše uvedeného grafu lze vyvodit několik dílčích závěrů:

- Při srovnání s neseniorským typem domácností využívají seniorské domácnosti ve větší míře vlastnický typ bydlení, který je z hlediska provozních nákladů levnější než nájemní typ bydlení. Tento stav je ovlivněn několika skutečnostmi. Jednak se dá předpokládat, že tyto domácnosti během svého života stihly naakumulovat dostatečný kapitál k pořízení vlastnického bydlení (i z důvodů zajištění ve stáří) a dále lze předpokládat, že tyto domácnosti měly více možností se k vlastnickému typu bydlení dostat buď před rokem 1989 nebo v důsledku následujícího privatizačního procesu státního (obecního) bytového fondu.
- Jelikož vývoj struktury vlastnické versus nájemní bydlení v případě seniorských domácností téměř kopíruje obdobný vývoj u neseniorského typu domácností, nejde jednoznačně odlišit, které vlivy stojí za rostoucím podílem vlastnického typu bydlení. Dá se však předpokládat, že těmito vlivy bude vedle již zmíněné privatizace nájemního bytového fondu i proces deregulace nájemního bydlení; proces bohatnutí české společnosti; větší implicitní tlak na zajištění se ve stáří. Vyloučit ale nelze ani vliv poklesu úrokových sazeb u úvěrů na bydlení (viz níže).

Jak již bylo uvedeno, vzhledem k vysoké míře vlastnického typu bydlení lze předpokládat i určitou míru úvěrového krytí pořízení bydlení. Nicméně lze též očekávat, že v seniorském věku domácnosti budou mít hypotéky již splacené. Data tyto předpoklady ve velké míře potvrzují. Již jen u **4 %** seniorských domácností ve vlastnickém typu bydlení je **evidováno splácení hypotéky** (úvěru na bydlení). Rozdíl je patrný zejména ve srovnání s neseniorskými domácnostmi ve vlastnickém bydlení, které vykazují hypotéku v přibližně 30 %. V jejich případě dále zaznamenáváme rostoucí trend, 22 % v roce 2008 (od kdy je tento údaj v datech EU-SILC sledován) až na hodnotu 29 % v roce 2014.

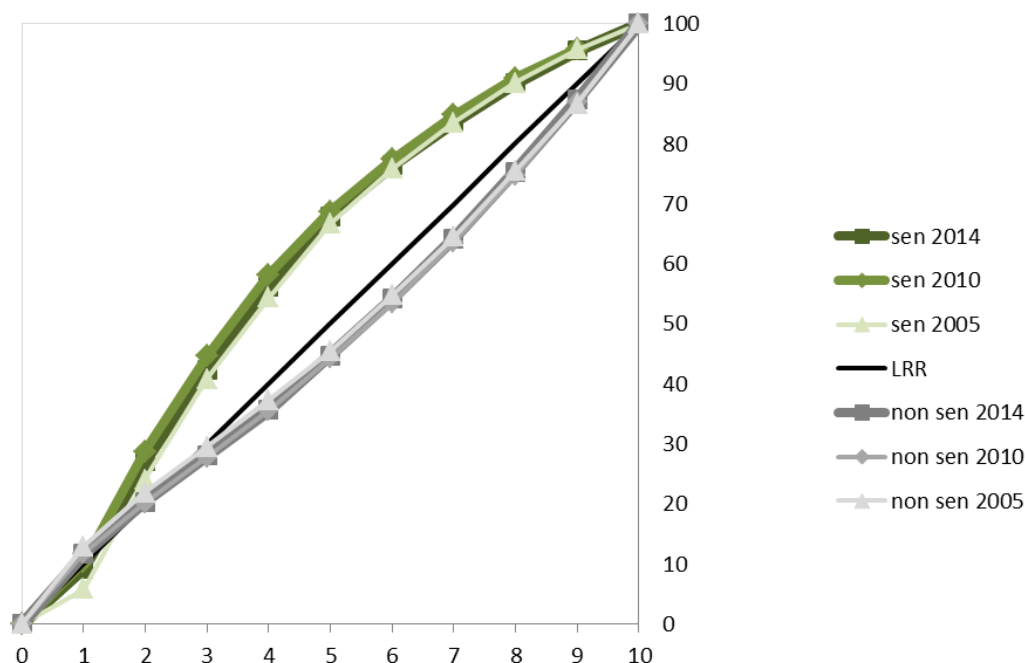
Seniorské domácnosti dále vykazují poměrně **nízkou mobilitu v bydlení**. Délka bydlení ve stejném bytě je u seniorských domácností průměrně více než 30 let ve všech sledovaných letech šetření. Ve skupině domácností s osobou v čele ve věkové skupině 61-65 let (tedy domácností, které jsou v prvních letech důchodu, či se do důchodu právě chystají) se v posledních pěti letech stěhovalo pouze 5-10 % domácností.

Příjmy seniorských domácností jsou zkoumány pomocí disponibilního příjmu na spotřební jednotku (dle definice EU⁴), jež umožňují ve srovnání s ukazatelem příjmy na jednu osobu domácnosti (používaný alternativní způsob třídění) zohlednit úspory z rozsahu, které realizují početnější rodiny. V následujícím grafu č. 4 s využitím pseudo-Lorenzových křivek srovnáváme distribuci jednotlivých typů domácností do decilových skupin v pětiletém odstupu. Můžeme přitom říct, že seniorské domácnosti se převážně nacházejí ve 2. až 5. decilové skupině (cca 60 % těchto domácností). Jejich distribuce do decilových skupin je přitom stabilní v rámci celého sledovaného období. Z pohledu příjmů na spotřební jednotku lze konstatovat, že v případě seniorských domácností nedochází k relativní změně jejich příjmové situace ve srovnání s domácnostmi neseniorskými. Platí zároveň, že neseniorské domácnosti jsou v české společnosti distribuovány mnohem více rovnoměrně a mají své zastoupení i nejvyšších decilových skupinách.⁵

⁴ spotřební jednotka dle definice přiřazuje jednotlivým osobám tyto váhy: osoba v čele domácnosti - váha 1; děti ve věku 0-13 let - váha 0,3; ostatní děti a osoby - váha 0,5

⁵ Zde je třeba podotknout, že použitý způsob třídění nezohledňuje výdajové potřeby domácností a nezohledňuje ani pozitivní vliv akumulovaného majetku na výdajové možnosti domácností. Zvláště v případě seniorských domácností, u kterých dochází k přirozené deakumulaci majetku, není tento příznivý vliv (na spotřební možnosti domácností) do distribuční analýzy promítnut.

Graf č. 4 **Vývoj příjmového rozložení sen a non sen domácností (v letech 2005, 2010, 2014)**

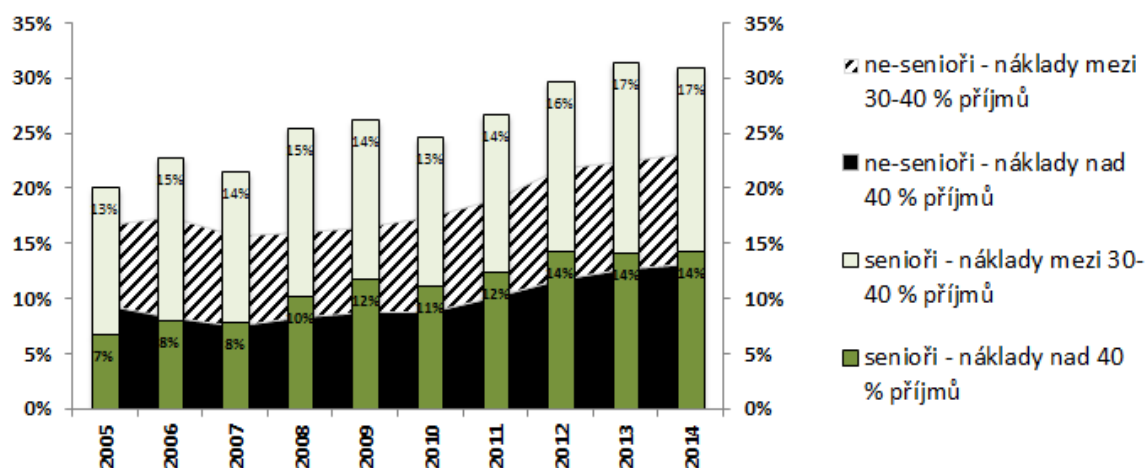
Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Velké rozdíly v distribuci seniorských domácností do decilových skupin nalézáme po dekompozici domácností s ohledem na počet osob a pohlaví. Zatímco pouze 4 % dvoučlenných domácností seniorů se nachází v nejnižší decilové skupině, u jednočlenných domácností senierek se v nejnižší skupině nachází 18 % těchto domácností (údaje za rok 2014). I přes nivelizační charakter dávek a poměrně nízký ukazatel Gender Gap in Pensions,⁶ se v roce 2014 v první decilové skupině nachází pouze 9 % jednočlenných domácností seniorů.

Vývoj zatížení domácností náklady na bydlení ukazuje následující graf č. 5. Plyne z něj, že právě seniorské domácnosti se staly skupinou, která je výrazně více ohrožena zvýšenými náklady na bydlení. V roce 2014 jsou u **14 % domácností náklady vyšší než 40 % disponibilních příjmů** (7 % v roce 2005) a u **17 % domácností jsou náklady na bydlení mezi 30 a 40 % disponibilních příjmů** (13 % v roce 2005). V rámci sledovaného období se tak počet domácností, u kterých náklady přesahují 30 % příjmů, zvýšil o více než 50 %.

⁶ Ukazatel měřící rozdíly v průměrných penzích mužů a žen. Více podrobností, včetně dekompozice faktorů a aktuálních hodnot lze nalézt např. v European Commission (2015, str. 149-168)

Graf č. 5 **Vývoj podílu domácností, u kterých tvoří náklady na bydlení více než 30 % (resp. 40 %) jejich disponibilního důchodu**

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

K růstu zátěže náklady na bydlení dochází též u neseniorských domácností, kdy v roce 2005 mělo 16 % neseniorských domácností náklady vyšší než 30 % disponibilních příjmů a v roce 2014 je tento podíl ve výši 23 % těchto domácností. Jak již bylo naznačeno výše, s ohledem na podobné tempo růstu disponibilních příjmů u seniorských i neseniorských domácností můžeme říci, že **ve sledovaném období došlo k rychlejšímu růstu nákladů na bydlení, než byl růst disponibilních příjmů a že růst nákladů na bydlení zasáhl podobným způsobem seniorské i neseniorské domácnosti.**

Výrazný dopad měly rostoucí náklady na bydlení pro jednočlenné domácnosti seniorů. Například v případě domácností senierek mělo v roce 2005 17,0 % domácností (cca 70 tisíc domácností) náklady na bydlení vyšší než 40 % příjmů, v roce 2004 to ale již bylo 30,7 % domácností (cca 160 tisíc domácností). V případě domácností seniorů taktéž došlo k velkému zvýšení takto postižených domácností, jejich absolutní počty jsou však cca pětina ve srovnání s domácnostmi senierek.

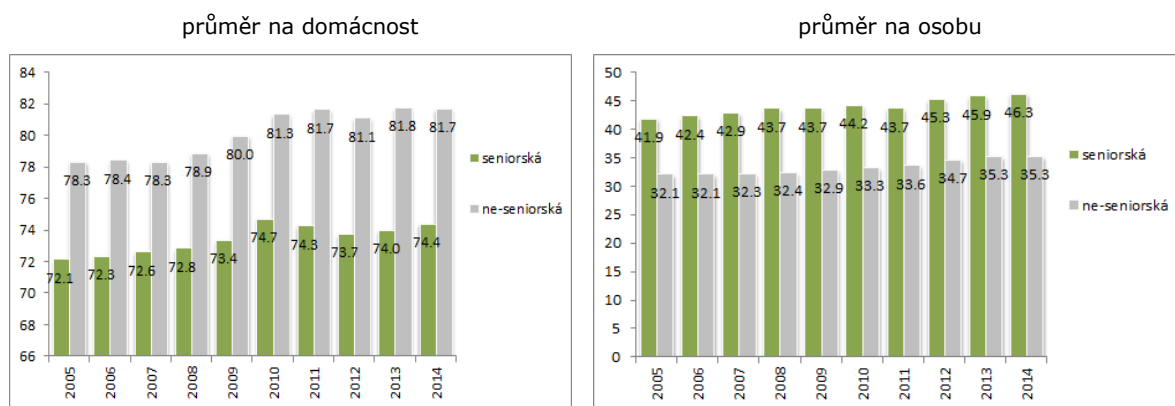
Z hlediska **regionálního aspektu bydlení seniorských domácností** lze konstatovat, že tento typ domácností je rovnoměrně rozmístěn v rámci celé ČR. Následující popsané trendy jsou spíše slabé a nelze z nich činit jednoznačné závěry. Zdá se, že seniorské domácnosti jsou nepatrně více zastoupeny ve středních a větších městech a méně ve venkovských obcích. Paradoxně menší zastoupení (ve srovnání s neseniorskou domácností) je i v hlavním městě Praze. Jedním z důvodů relativně nižšího zastoupení v hlavním městě Praze, které se začíná více projevovat po roce 2008, mohou být i vyšší životní náklady (zejména náklady na bydlení). V rámci sledovaného období dále sledujeme do roku 2010 narůstající koncentraci seniorských domácností do vesnických obcí (rozdíl oproti neseniorským domácnostem v roce 2010 4,6 p.b.), tento trend je vystřídán růstem koncentrace do městských obcí (rozdíl oproti neseniorským domácnostem v roce 2014 je 2,2 p.b.). Všechny výše popsané trendy se však pohybují v jednotkách procent, nejde tedy o zcela zásadní regionální migrační změny.

3.3 Specifické ukazatele charakteristiky seniorského bydlení

Následující subkapitola je orientovaná na vývoj subjektivních kritérií vnímání bytové a příjmové situace samotnými seniorskými domácnostmi a na problémy, které seniorské domácnosti pocítují v rámci svého bydlení. V datech EU-SILC se nachází 6 evidovaných problematických oblastí: **vlhkost, nedostatek světla - tmavý byt, velikost bytu - malý byt, hluk, špína a vandalismus**. Nejdříve ale prezentujeme vývoj bytové výměry připadající na seniorskou a neseniorskou domácnost.

Seniorské domácnosti bydlí průměrně **v menších bytech a domech** než neseniorské domácnosti, přičemž rozdíl je cca o 6-8 m². U obou skupin sledujeme v období 2005 až 2014 lehký nárůst průměrné obytné plochy (viz graf č. 6).

Graf č. 6 Vývoj průměrné plochy bytu (na domácnost a na osobu, v m²)

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Velikost bytu či domu je také úměrná počtu členů domácnosti, kdy v roce 2005 rozdíl mezi jednočlennou seniorskou domácností (58 m²) a tří- a vícečlennou seniorskou domácností (94,5 m²) činil 36,5 m². V roce 2014 je tento rozdíl ještě lehce vyšší (38,5 m²). Nicméně průměrná **obytná plocha připadající na jednu osobu je v případě seniorské domácnosti o cca 30 % vyšší** než obdobná hodnota v případě neseniorské domácnosti.

V roce 2005 obývá téměř polovina seniorských domácností byty, ve kterých pocítují alespoň jeden z výše uvedených problémů se stavem svého bytu. Nejzákladnějším problémem byla vlhkost, hluk a špína v domě (každý z těchto problémů vnímalo téměř 20 % seniorských domácností). Při srovnání situace roku 2005 s roky následujícími můžeme konstatovat, že data šetření SILC vykazují pozitivní trend **snížení rozsahu všech (!) problematických oblastí stavu vlastního bytu**. Pokles vidíme i u celkového počtu domácností, které vnímají alespoň jeden problém; v roce 2014 je to již necelá třetina seniorských domácností.

Rozdíly ve vnímání problémů s bydlením seniorských a neseniorských domácností nejsou příliš velké. Obecně lze říci, že v případě neseniorských domácností je mírně větší podíl domácností, které vykazují alespoň jeden z problémů stavu vlastního bytu. Rozdíly oproti seniorské domácnosti ale nejsou velké (35,4 % versus 32,6 % v roce 2014) a i u domácností neseniorů došlo mezi roky 2005 a 2014 k pozitivnímu

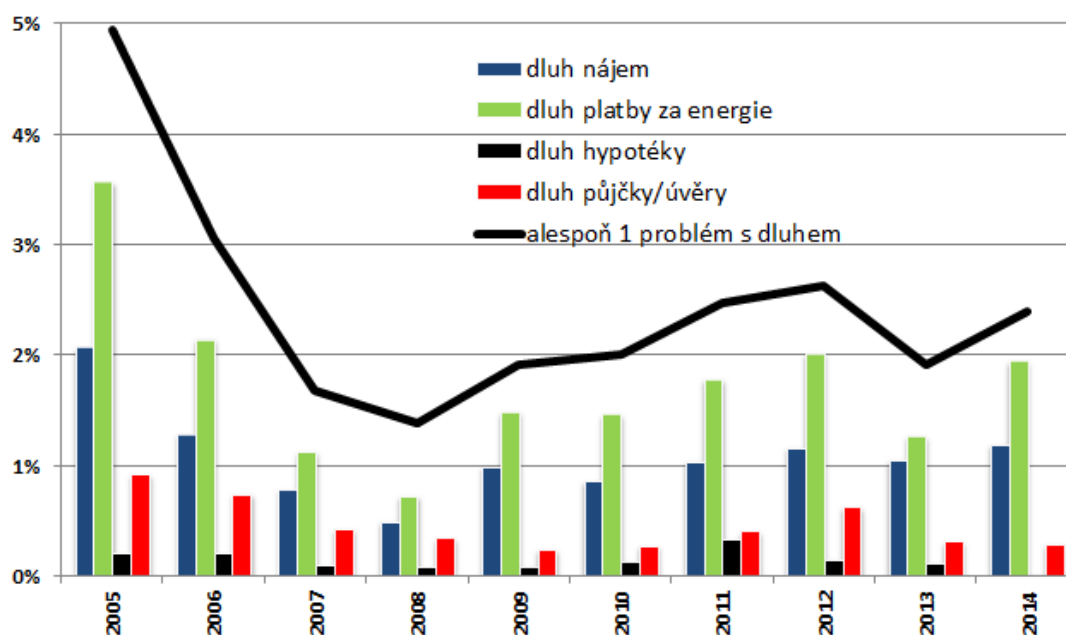
snížení sledovaného ukazatele. Ani z pohledu jednotlivých položek nejsou mezi sledovanými domácnostmi velké rozdíly. Výjimku pak tvoří pouze ukazatel velikosti bytu - v roce 2014 hodnotí svůj byt jako malý 8,7 % domácností neseniorů, ale pouze 3,3 % domácností seniorů (což souvisí s výše uvedenou větší podlahovou plochou na osobu u seniorských domácností).

Lze pouze pozitivně hodnotit, že kvalita bydlení se zvýšila napříč celou českou společností a že domácnosti seniorů jsou obecně se svým bydlením spokojenější než ostatní domácnosti. Ovšem s ohledem na to, že senioři vykazují pouze nízkou míru změny bydlení, lze výše popsaný pozitivní trend vysvětlit kombinací následujících faktorů: obecně zlepšující se kvalita bydlení v souvislosti s průběžnými investicemi do stávajícího bytového fondu, pozvolná obměna bytového fondu (viz rostoucí výměra bytu) nebo lepší příjmové možnosti české společnosti.

Z pohledu toho, jak jsou domácnosti schopny vycházet se svými příjmy, lze konstatovat, že **přibližně 30 % seniorských i neseniorských domácností vychází se svými příjmy s obtížemi, či velkými obtížemi.** Ve sledovaném období dochází u seniorských domácností k nárůstu o 5 p.b. (z 26 % v roce 2005 na 31 % v roce 2014), v případě neseniorských domácností se podíl takto „postižených“ domácností nezměnil. Potvrzuje se přitom hypotéza, že ve větší míře vykazují „obtíže při vycházení s příjmy“ domácnosti seniorů jednotlivců (v případě žen seniorek jde v roce 2014 dokonce o 41 % těchto domácností) a pak domácnosti se třemi a více členy. Domácnosti seniorů se dvěma členy problémy vycházet s příjmy zmiňují nejméně často.

Snižující se úrokové zatížení dluhů a mírnější podmínky pro získání půjčky mají vliv na to, že české domácnosti se uchylují ke stále většímu využití půjček jako zdroje financování svých potřeb (nejenom bytových). Samotný úvěr nemusí pro domácnost nutně znamenat finanční problém, může jít o dlouhodobou investici například v oblasti pořízení bydlení či zvýšení jeho kvality. Problém může nastat u domácností, které půjčkami kryjí statky zbytné povahy (jako je dovolená, dárky apod.), či jim příjmy nepostačují k pokrytí jejich základních potřeb (např. bydlení, potraviny, ošacení).

Data EU-SILC pak evidují 4 různé problémy s dluhem (viz graf č. 7): za nájem, za platby energií, na splátkách hypotéky či na splátkách půjčky či úvěru. Problém s alespoň jedním evidovaným dluhem mělo v roce 2014 pouze 2,4 % seniorských domácností. U neseniorských domácností je problém se splácením dluhu třikrát častější, v roce 2014 eviduje problém s alespoň jedním dluhem 7,3 % domácností. Do roku 2008 je patrný významný pokles podílu seniorských domácností, které mají problém dluhy splácet, po roce 2008 pak dochází ke stagnaci, či mírnému zvýšení tohoto ukazatele.

Graf č. 7 **Problém se splácením dluhu u seniorských domácností (2005-2014)**

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Obecně největší problém u domácností seniorů představují dluhy za energie a dluhy za nájem. Naopak téměř nulový podíl domácností eviduje problémy se splácením hypotéky (ale seniorské domácnosti hypotéky téměř nevyužívají - v roce 2014 má hypotéku cca 3 % seniorských domácností oproti 22 % domácností neseniorů). Oproti laickému názoru též velmi málo seniorských domácností se přihlásilo k problémům se splácením běžných spotřebitelských úvěrů. U obou posledně zmíněných kategorií je poměrně výrazný rozdíl mezi seniorskou a neseniorskou domácností.

Jak už bylo nastíněno výše, náklady na bydlení znamenají pro domácnosti významnou výdajovou položku. **Jako velkou zátěž vnímá v roce 2014 náklady na bydlení 27 % seniorských domácností.** Nejvyšších hodnot dosáhl tento ukazatel v roce 2012 (30,5 %), domácnosti seniorů a neseniorů vykazují u tohoto ukazatele podobné podíly. Opět, významně horších podílů dosahují domácnosti osamělé ženy seniorky a domácnosti s více osobami.

S krytím nákladů na bydlení domácnostem pomáhá sociální systém: **příspěvek na bydlení** a doplatek na bydlení (není v datech SILC samostatně evidován). Příspěvek na bydlení v roce 2014 dle dat SILC pobírá **2,7 % seniorských domácností** a 6 % neseniorských domácností (viz tabulka č. 2).

Tabulka č. 2 **Vývoj podílu domácností s nárokem na příspěvek na bydlení (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
seniorská domácnost	2,6	2,3	1,4	0,9	0,7	1,0	1,3	1,6	2,1	2,7
neseniorská domácnost	9,6	9,0	7,4	4,3	3,3	3,3	3,9	4,3	4,0	6,0

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

V průběhu sledovaného období vidíme nejdříve snižující se podíl domácností s nárokem na podporu, a to až do roku 2009 a poté opět růst těchto podílů (kombinovaný vliv ekonomické krize, deregulace nájemního bydlení a pravděpodobně klesající míry non-take-up této dávky). **Seniorské domácnosti v roce 2014 tvořily přibližně 24 % ze všech příjemců příspěvku na bydlení, z celkové vyplacené částky příspěvku na bydlení jim ale připadá přibližně 14 %** (viz tabulka č. 3).

Tabulka č. 3 **Vývoj podílu seniorských domácností na příjemcích příspěvku na bydlení (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
podíl sen dom.	15,1	13,7	10,8	11,7	12,3	16,9	18,4	20,5	27,0	23,7
podíl PnB v sen dom	11,7	12,5	8,4	7,4	10,6	10,8	13,0	13,1	24,1	14,2

Poznámka: podíl sen dom znamená kolik procent ze všech příjemců PnB tvoří seniorské domácnosti; podíl PnB v sen dom znamená, kolik procent z vyplacené částky připadá výše zmíněným seniorským domácnostem; doplňkem v obou případech je podíl neseniorských domácností.

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Od roku 2009 nám data SILC nabízejí další subjektivní kritéria vnímání celkové sociální situace domácností. Je jimi stupeň materiální deprivace a jeho jednotlivé položky. Ty sledují již výše zmíněný problém s placením závazků, ale také možnost či spíše nemožnost pořízení určitých komodit. Stupeň materiální deprivace domácnosti nabývá hodnot 0 až 9 podle počtu položek, kde domácnost cítí problém. Přibližně 40 % seniorských domácností neviduje žádnou položku materiální deprivace, v případě neseniorských domácností je to ještě o 10 p.b. více (viz tabulka č. 4). Naproti ve společnosti je konstantně cca 17 % domácností, které evidují 3 a více položek.

Tabulka č. 4 **Vývoj stupně materiální deprivace u seniorských a non sen domácností (2009-2014, v %)**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
seniorská dom - stupeň 0	40	40	38	36	39	41
seniorská dom - stupeň 3+	17	16	18	20	19	17
neseniorská dom - stupeň 0	50	51	48	47	48	49
neseniorská dom - stupeň 3+	17	16	16	17	17	17

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

O rok později (od roku 2010) průzkum EU-SILC začal zachycovat i vnímání bytové deprivace, který nabývá hodnot mezi 0 a 4 (pozor, jedná se o jiný ukazatel oproti výše zmíněnému hodnocení stavu bytu). Zde jde o charakteristiky bydlení (dle definice EU), které snižují kvalitu bydlení (vlhkost, existence koupelny nebo splachovacího záchodu a tmavý byt). Shodně téměř 90 % seniorských i neseniorských domácností nepocituje deprivaci v bydlení - stupeň 0 (viz tabulka č. 5). Tento podíl v průběhu let mírně roste, tedy můžeme říci, že se zmenšuje podíl domácností, které mají problém se sníženou kvalitou svého bydlení.

Tabulka č. 5 **Vývoj stupně deprivace v bydlení u seniorských a neseniorských domácností (2010-2014, v %)**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
seniorská dom - stupeň 0	85,6	86,4	86,9	87,9	88,9	85,6
seniorská dom - stupeň 2+	2,5	2,3	2,4	2,2	2,0	2,5
neseniorská dom - stupeň 0	85,6	86,0	88,0	88,4	88,8	85,6
neseniorská dom - stupeň 2+	2,3	2,3	1,9	2,4	2,3	2,3

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

3.4 Chudoba domácností seniorů dle ukazatelů AROP a reziduálního příjmu

V následující subkapitole příjmovou situaci domácností hodnotíme s ohledem na její ohrožení chudobou. Prvním sledovaným ukazatelem je ukazatel AROP (at-risk-of-poverty rate). V jeho případě metodika Eurostatu definuje domácnost jako chudou tehdy, pokud příjmy domácnosti připadající na jednu spotřební jednotku jsou nižší než 60 % mediánové hodnoty za celou společnost.

Nejvyšší hodnoty ohrožení příjmovou chudobou nalézáme těsně před vypuknutím ekonomické krize (SILC 2009 sleduje příjmy domácností za rok 2008), což souvisí s procesem příjmové diversifikace ve stavu téměř plné zaměstnanosti. Do roku 2009 tak ukazatel AROP pro seniorské domácnosti mírně rostl, kdežto pro ostatní domácnosti mírně klesal. Nástup ekonomické krize paradoxně vylepšil relativní příjmovou situaci seniorských domácností. Je tomu tak z několika důvodů: senioři jsou 100% chráněni před inflací; senioři se ještě na počátku krize podílejí na předchozím mzdovém růstu; reálná hodnota důchodu na rozdíl od mezd neklesá a senioři netrpí ztrátou příjmu jako osoby, které v důsledku krize ztratily práci. Při srovnání seniorských a neseniorských domácností vidíme v celém sledovaném období u seniorských domácností nižší hodnoty AROP (viz tabulka č. 6).

Tabulka č. 6 **Vývoj AROP 60 u seniorských a non sen domácností (2005-2014, v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1 členná dom - muž	4,3	6,6	7,7	9,9	12,6	7,6	8,1	7,0	9,0	9,1
1 členná dom - žena	15,6	16,7	15,9	21,3	23,5	23,2	21,6	16,7	15,5	17,0
2 členná dom	3,0	3,2	3,1	2,8	2,6	2,4	3,4	2,9	2,4	3,9
3+ dom	2,4	3,1	2,6	3,1	2,4	3,8	4,3	6,2	6,0	6,2
seniorská domácnost	6,4	7,2	7,0	8,9	9,3	8,7	8,8	8,0	7,6	8,7
neseniorská domácnost	13,4	12,2	11,6	11,2	10,3	10,7	11,8	11,4	10,4	11,5

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Příjmovou chudobou téměř nejsou ohroženy domácnosti seniorů se dvěma členy, naopak domácnost seniora jednotlivce je chudobou ohrožena více (zejména pak domácnost ženy seniorky).

Alternativně k AROP 60 byly sestaveny 2 doplňkové ukazatele AROP 50 a AROP 70, které příjem domácností srovnávají s 50 %, resp. 70 % mediánové hodnoty příjmu

ve společnosti. Pokud vezmeme ukazatel AROP 50, můžeme konstatovat, že pouze malý podíl seniorských domácností (2,6 % v 2014) je ohrožen tímto typem příjmové chudoby. Seniorské domácnosti přitom zaznamenávají mnohem lepší hodnoty než domácnosti neseniorské. Zcela jiná situace je pak v případě ukazatele AROP 70, podle něž je chudých cca čtvrtina seniorských domácností (22,3 % v 2014). V tomto případě naopak platí, že seniorské domácnosti jsou tímto typem chudoby více ohroženy než domácnosti neseniorské. Potvrzují se tak dvě skutečnosti. Zaprvé, že seniorské domácnosti v ČR vesměs nejsou ohroženy příjmovou chudobou podle v Evropě akceptovaného ukazatele AROP 60, ale jejich příjmy jsou pouze nepatrně vyšší, než je hranice příjmové chudoby. Jakýkoliv případný propad v příjmech seniorských domácností tak hrozí prudkým zvýšením ukazatele příjmové chudoby. S tím souvisí druhá skutečnost, a sice že relativní pozice seniorských domácností v české společnosti je velmi závislá od použitého ukazatele příjmové chudoby. Současný ukazatel AROP 60 přiznává seniorům obecně menší míru chudoby než domácnostem neseniorů. Pokud bychom ale použili ukazatel AROP 70, pozice seniorských a neseniorských domácností se obrací.

Použití ukazatelů AROP 60 a AROP 70 má velký význam při dekompozici domácností. Vidíme, že případným pádem do chudoby jsou nejvíce ohroženy jednočlenné seniorské domácnosti. Také zde se projevují genderové rozdíly (více jsou ohroženy domácnosti žen) v míře ohrožení chudobou.

Následující tabulka doplňuje obrázek o vliv systému sociálních dávek na příjmovou situaci domácností. Pokud by domácnost neměla nárok na dávky Státní sociální podpory nebo dávky hmotné nouze, příjmová chudoba u seniorských domácností by se zvýšila asi o 2 p.b. a u neseniorských domácností dokonce o 3,5 p.b.

Tabulka č. 7 **Vývoj AROP 60 (bez sociálních příjmů) u seniorských a neseniorských domácností (2005-2014, v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1 členná dom - muž	5,9	6,6	7,7	10,1	14,0	8,6	9,1	7,5	9,6	11,0
1 členná dom - žena	16,0	17,3	16,4	22,5	24,9	24,1	23,0	18,1	17,5	20,3
2 členná dom	3,9	4,4	3,8	3,4	3,3	3,1	4,1	3,6	3,4	4,6
3+ dom	7,4	7,2	5,4	6,0	4,2	4,4	6,1	7,1	7,4	8,3
seniorská domácnost	8,0	8,8	8,0	10,1	10,5	9,5	9,9	8,9	8,9	10,5
neseniorská domácnost	18,7	18,2	17,0	17,2	14,4	14,5	15,6	15,5	14,1	15,1

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Pokud porovnáme reziduální příjem domácnosti (disponibilní příjem po uhrazení nákladů na bydlení) a životní minimum, můžeme posoudit dopad zátěže domácnosti náklady na bydlení. Metodologickým vymezením a problémy při posuzování ve sledovaném období (redefinice životního minima v roce 2007) se věnuje Průša a kol. (2014). Prvním porovnáním, které nám nabízí následující tabulka, je rozdíl měř ohrožení chudobou mezi seniorskými a neseniorskými domácnostmi. Jestliže seniorské domácnosti mají reziduální příjem pod životním minimem v 2,9 % případů, u neseniorských domácností je ohrožení tímto typem chudoby více než dvojnásobné (6,2 % v roce 2014). Jak se dalo očekávat, velké rozdíly v ohrožení tímto typem chudoby jsou dány typem bydlení, kdy například v roce 2014 celkem 9,4 % seniorských domácností po uhrazení nákladů na bydlení nezůstává reziduální příjem alespoň ve výši životního minima.

Tabulka č. 8 **Vývoj chudoby dle reziduálního příjmu u seniorských a neseniorských domácností (2005-2014, v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
senioři - vlastnické byd.	3,7	5,0	4,3	1,2	1,1	0,9	1,2	1,1	1,5	1,9
senioři - nájemní byd.	11,3	15,1	10,5	4,0	5,2	4,9	7,4	8,1	8,7	9,4
seniorská domácnost celkem	5,5	7,0	5,4	1,7	1,8	1,6	2,1	2,1	2,5	2,9
nesenioři - vlastnické byd.	10,5	8,6	7,0	3,3	2,3	2,8	3,3	3,2	3,4	2,6
nesenioři - nájemní byd.	24,9	23,6	21,4	11,1	10,8	12,6	12,8	13,9	14,8	16,9
neseniorská dom. celkem	14,8	12,9	11,2	5,5	4,6	5,1	5,5	5,7	6,0	6,2

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

V případě, kdybychom odstranili nepojistné sociální dávky (viz tabulka č. 9), vidíme nárůst ohrožení chudobou u seniorských domácností (celkem) přibližně o 0,5 p.b. a u její rizikovější části seniorské domácnosti v nájemním bydlení dokonce o téměř 3 p.b.

Tabulka č. 9 **Vývoj chudoby dle reziduálního příjmu (bez sociálních příjmů) u seniorských a neseniorských domácností (2005-2014, v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
senioři - vlastnické byd.	4,8	5,8	4,8	1,6	1,4	1,3	1,5	1,5	2,0	2,3
senioři - nájemní byd.	14,7	17,4	12,6	4,8	6,0	6,6	8,4	10,0	14,0	12,2
seniorská domácnost celkem	7,0	8,3	6,2	2,2	2,2	2,2	2,5	2,7	3,6	3,6
nesenioři - vlastnické byd.	15,3	14,1	11,4	6,0	3,9	4,5	5,2	5,6	5,2	4,6
nesenioři - nájemní byd.	31,6	31,1	27,6	19,0	16,8	17,2	19,2	19,3	19,7	24,0
neseniorská dom. celkem	20,2	19,0	16,3	9,7	7,5	7,6	8,4	8,8	8,5	9,4

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

3.5 Meziroční změny v nákladech na bydlení domácností seniorů

Při konstrukci šetření EU-SILC je využita metoda rotačního panelu, kdy domácnost je sledována ve čtyřech po sobě jdoucích letech. Každoročně je tak obměňována čtvrtina výběrového souboru, zbylé tři čtvrtiny domácností je možné sledovat ve dvou po sobě jdoucích letech. Spojení meziročních dat a sledování jedné domácnosti ve více letech je umožněno prostřednictvím jedinečného identifikátoru, který se u domácnosti meziročně nemění. V extrémním případě je tak možné jednu konkrétní domácnost sledovat až 4 roky. Pro další rozbor jsme zvolili propojení vždy sousedních let a sledování pouze meziročních změn. Nevýhodou tohoto spojování souborů je ale snížení počtu respondentů, kteří se v obou letech v šetření nacházejí, a tím i snížení reprezentativnosti výsledků. Z tohoto důvodu v následujících rozborech používáme většinou pouze nepřevážená data. Následující tabulka shrnuje nevážené počty domácností použité pro další rozbor.

Tabulka č. 10 **Vývoj počtu seniorských a neseniorských domácností zastoupených v dvou po sobě jdoucích letech (2005-2014)**

	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12	12/13	13/14
seniorská	1 684	3 079	4 111	3 533	3 154	3 210	3 160	2 973	2 748
neseniorská	1 992	3 558	4 663	4 028	3 599	3 537	3 431	3 053	2 827
domácnosti celkem	3 761	6 804	8 992	8 294	7 582	7 456	6 759	6 153	5 669

Poznámka: domácnost musí být v obou letech seniorská nebo v obou letech neseniorská, aby byla v prvních dvou řádcích tabulky

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Na základě provedených rozborů vidíme (viz příloha), že meziroční změny v počtu osob v seniorských domácnostech příliš nenastávají (cca 96 % domácností nemění svou velikost). Pokud bychom tedy chtěli odpovědět na otázky, jak reagují domácnosti na případné úmrtí partnera nebo jestli vlivem změny nákladů na bydlení dojde ke stěhování domácností, data SILC nám bohužel poskytují příliš málo informací. Těch pár desítek případů změn velikosti domácnosti má spíše charakter minipřípadových studií a rozhodně takto získané poznatky nelze zobecňovat na celou ČR.

Ještě menší míru meziroční variability poskytují data EU-SILC v otázce stěhování seniorských domácností. Ve většině sledovaných let nedošlo k jedinému stěhování mezi dvěma sousedními roky, pouze v letech SILC 2011 a 2012 vidíme u 3 160 domácností celkem 5 stěhování. Ale toto je extrémní hodnota.

I přes to, že domácnosti seniorů se příliš nestěhují, dochází ke změnám ve formě vlastnictví bytové jednotky (blíže tabulka č. 11). Situace, kdy se domácnost nestěhuje, a přesto dochází ke změně formy vlastnictví bytu, může být dána například odkupem nájemního bytu do vlastnictví (nejčastější forma změn související pravděpodobně s dobíhající privatizací obecního bytového fondu). Jiným častým případem je přesun do „ostatní formy“ vlastnictví bytu, kdy senior byt převádí na osobu blízkou s tím, že v uvedeném bytě dožije. V tabulce uvedené počty jsou však příliš nízké na to, aby z nich šlo získat více informací.

Tabulka č. 11 **Vývoj počtu domácností, u kterých meziročně došlo ke změně formy bydlení (2005-2014)**

	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12	12/13	13/14
nájemní → vlastnické	29	17	44	53	63	52	17	12	5
ostatní → vlastnické	9	27	23	43	29	25	15	6	6
vlastnické → nájemní	7	16	14	31	31	23	5	2	1
ostatní → nájemní	1	2	5	1	8	1	1	-	1
vlastnické → ostatní	24	33	32	39	33	25	13	16	14
nájemní → ostatní	1	7	3	5	9	-	3	3	3
celkem změna bydlení	71	102	121	172	173	126	54	39	30

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Meziroční pozorování nám pro sledované seniorské domácnosti umožňuje vyhodnotit změnu v obdržení důchodů a změnu v nákladech na bydlení (viz tabulka č. 12). Abychom zamezili zkreslení průměrných hodnot, pracujeme zde pouze

3. Výsledky a diskuse rozboru pro data 2005-2014

se seniory, kteří pobírají důchod celý rok (více viz metodologická část). Ve sledovaném období můžeme vidět vliv deregulační vlny, kdy v letech 2008-2009 náklady na bydlení rostou rychleji než důchody. Meziroční změny nákladů na bydlení se nejčastěji realizují v pásmu snížení nákladů do 20 % až po zvýšení nákladů do 20 %. Nelze však nevidět poměrně značnou část seniorských domácností, kterým se náklady na bydlení zvyšovaly o více než 20 %, zejména pak mezi roky 2005 až 2009. V posledních letech se podíl takto zasažených domácností snižuje.

Tabulka č. 12 **Vývoj podílu seniorských domácností, kterým se změnil náklady na bydlení, průměrná meziroční změna nákladů na bydlení a důchodu (2005-2014, v %)**

	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12	12/13	13/14
náklady na bydlení se snížily o více než 20%	9	7	6	5	11	10	5	5	7
náklady na bydlení se snížily do 20%	21	23	20	18	32	26	23	26	36
náklady na bydlení se zvýšily do 20%	46	51	53	51	38	48	55	56	48
náklady na bydlení se zvýšily o více než 20%	25	19	22	27	19	17	17	12	9
průměrná změna nákladů	8,2	4,9	8,5	11,5	2,7	3,0	6,1	3,3	0,2
průměrná změna důchodů	4,0	7,2	6,5	7,0	6,0	2,2	6,1	3,2	2,8

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Závěrečná informace sledující meziroční změny se týká otázky čerpání příspěvku na bydlení (viz tabulka č. 13). Z tabulky je zřejmé, že mezi lety 2005-2009 docházelo spíše k meziročnímu poklesu v počtu domácností, které čerpají příspěvek na bydlení. Naopak po roce 2009 převažují domácnosti, které nově čerpají příspěvek na bydlení nad domácnostmi, které přestávají tuto dávku čerpat (druhý a třetí řádek tabulky). Domácnostem se výše dávky meziročně spíše mění, s ohledem na výše uvedený průběžný růst důchodů a nákladů na bydlení nelze blíže odpovědět, jestli výše dávky se u domácnosti zvýšila nebo snížila.

Tabulka č. 13 **Vývoj počtu domácností, u kterých meziročně došlo ke změně čerpání příspěvku na bydlení (2005-2014)**

	05/06	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12	12/13	13/14
domácnost nečerpala PnB (ani v jednom roce)	1 639	3 011	4 063	3 497	3 122	3 163	3 114	2 915	2 684
domácnost čerpala PnB pouze v roce „0“	16	30	22	15	9	9	6	9	9
domácnost čerpala PnB pouze v roce „1“	11	8	7	6	12	14	15	16	17
domácnost čerpala PnB v obou letech - beze změn výše	2	7	2	2	4	7	3	9	10
domácnost čerpala PnB v obou letech - se změnou výše	16	23	17	13	7	17	22	24	28
celkem seniorské domácnosti	1 684	3 079	4 111	3 533	3 154	3 210	3 160	2 973	2 748

Poznámka: PnB = příspěvek na bydlení

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

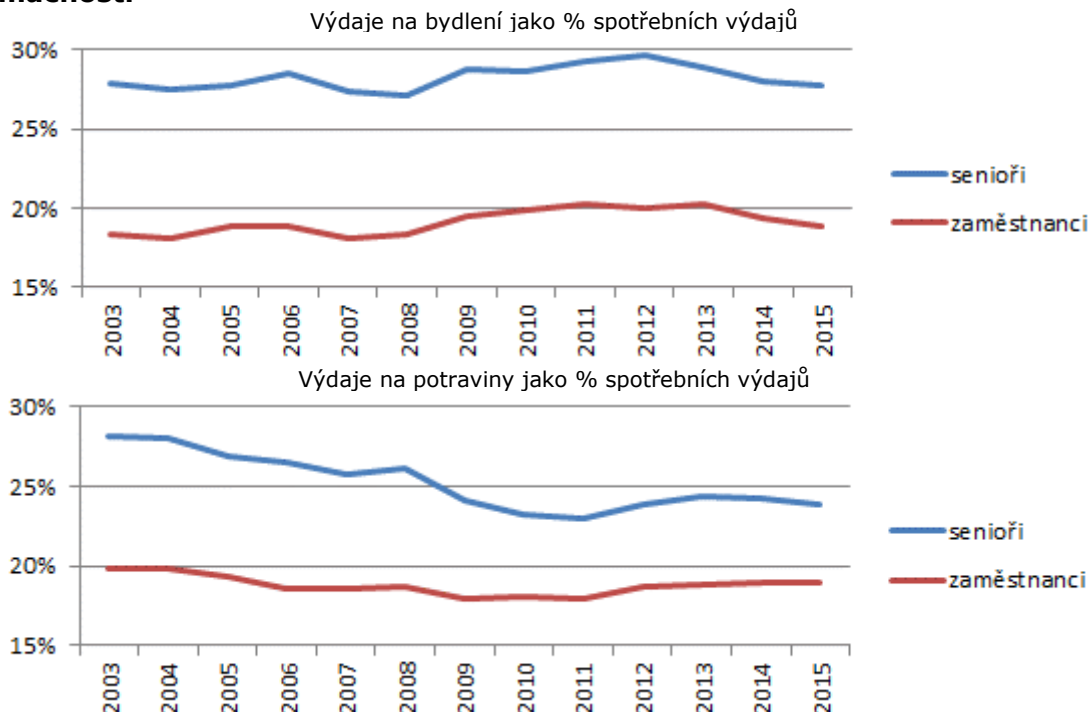
4. Jiné informační zdroje k situaci seniorů a jejich bydlení

Cílem této kratší kapitoly je ukázat problematiku bydlení seniorů s využitím jiných dostupných dat, než je česká verze šetření SILC. Půjde zejména o informace dostupné ze Statistiky rodinných účtů (dále jen „SRÚ“), případně mezinárodní perspektivu danou evropskými daty ze šetření EU-SILC.

4.1 Výdaje seniorů na bydlení v datech Statistiky rodinných účtů

Následující graf č. 8 ukazuje zatížení spotřebních výdajů domácností celkem a domácností důchodců výdaji na bydlení⁷ a výdaji na potraviny ve Statistice rodinných účtů (SRÚ). Ta sleduje výdaje domácností podle členění COICOP, což je mezinárodní klasifikace spotřebních výdajů domácností. Údaje jsou zjišťovány kvótním šetřením, kdy ČSÚ zkoumá výdaje cca 3 000 domácností, z nichž cca 500 jsou domácnosti důchodců bez ekonomicky aktivních členů. Šetření je prováděno čtvrtletně - více viz ČSÚ (2006b).

Graf č. 8 Vývoj podílu výdajů na bydlení a výdajů na potraviny seniorských domácností

Zdroj: Autoři na základě dat SRÚ 2003-2015

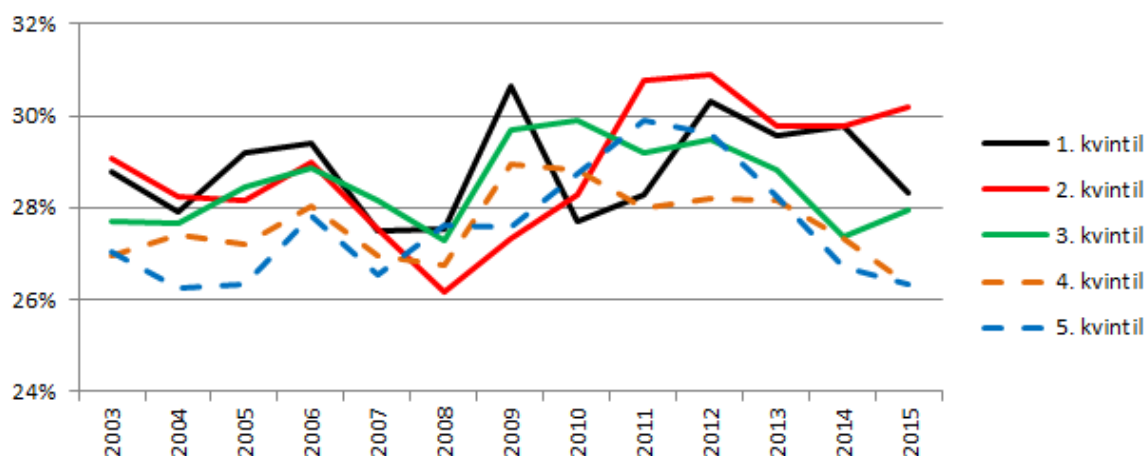
⁷ Podle statistické klasifikace CZ-COICOP zahrnuje položka 4 tyto výdaje: (4.1) nájemné z bytu, (4.3) běžná údržba a drobné náklady, (4.4) dodávka vody a jiné služby související s bydlením a (4.5) elektrická a tepelná energie, plyn, paliva.

4. Jiné informační zdroje k situaci seniorů a jejich bydlení

Z grafu je zřejmé, že seniorská domácnost vydává za bydlení i potraviny vyšší podíl ze svých spotřebních výdajů. Zatímco však zatížení spotřebních výdajů výdaji na potraviny ve sledovaném období vytrvale klesá, podíl výdajů na bydlení se do roku 2012 mírně zvyšoval a poté zase mírně klesá. V roce 2015 je tak zatížení výdaji na bydlení domácnosti důchodců obdobné, jako tomu bylo v roce 2003. V případě domácností zaměstnanců⁸ je tomu obdobně, s tím rozdílem, že zatížení spotřeby výdaji na bydlení je o cca 9 p.b. nižší.

Následující graf ukazuje pouze domácnosti důchodců v členění podle příjmových skupin (vždy 20 % domácností důchodců), kdy první kvintilová skupina ukazuje 20 % domácností nejchudších důchodců a 5. kvintilová skupina ukazuje 20 % domácností důchodců s nejvyššími příjmy na spotřební jednotku.

Graf č. 9 **Vývoj podílu výdajů na bydlení seniorských domácností podle kvintilového členění**

Zdroj: Autoři na základě dat SRÚ 2003-2015

Není příliš překvapivé, že chudší domácnosti důchodců vydávají na bydlení větší část svých spotřebních výdajů než domácnosti důchodců s vyššími příjmy. Rozdíl však není zásadní, pohybuje se v jednotkách procent. Dalším zjištěním plynoucím z grafu je, že ve sledovaném období existují pouze slabé trendy ve vývoji podílu výdajů na bydlení s ohledem na příjmovou situaci domácností důchodců. Zatímco do roku 2011-2012 tento podíl téměř ve všech skupinách narůstal, po roce 2012 dochází k jeho mírnému snižování. Zároveň se zdá, že za celé sledované období se podíl výdajů na bydlení dvou nejvyšších kvintilových skupin mírně snížil, zatímco podíl druhé a třetí skupiny mírně narostl. Platilo by to i pro první skupinu, u které však vlivem snížení výdajů za energie došlo v roce 2015 k celkovému mírnému poklesu podílu výdajů na spotřebních výdajích. A konečně se z grafu zdá, že v případě domácností důchodců se mezi roky 2003 a 2015 prohloubily rozdíly v podílu spotřebních výdajů s ohledem na kvintilovou skupinu. Zatímco v roce 2003 se sledovaný podíl pohyboval v rozmezí 27-29 % spotřebních výdajů, v roce 2015 je to již 26-30 %. Tuto skutečnost lze interpretovat několika způsoby. Zprvu by to mohlo znamenat, že postupně roste

⁸ S ohledem na jiný typ dat nejde v případě SRÚ porovnávat hodnoty seniorské domácnosti s domácností neseniorskou. ČSU místo toho eviduje domácnosti zaměstnanců, domácnosti samostatně výdělečně činných, domácnosti nezaměstnaných, případně domácnosti zemědělců.

diverzifikace příjmů seniorských domácností a zejména bohatší domácnosti tak již nemusí vydávat většinu svých spotřebních výdajů na zajištění bydlení a potravin. Druhé možné zdůvodnění pak je, že chudší seniorské domácnosti mají menší schopnost ovlivnit náklady bydlení a jsou proto nuceny za něj vydávat vyšší částky. A konečně se nabízí vysvětlení, že se snižuje diferenciací výdajů na bydlení a při rostoucí příjmové diferenciaci se sledovaný podílový ukazatel logicky zvyšuje. Velmi pravděpodobné však je, že rostoucí rozptýl podílu výdajů na spotřebních výdajích je dán vzájemnou kombinací výše uvedených tří zdůvodnění.

4.2 Výdaje seniorů na bydlení v evropské databázi EU-SILC

Eurostat s využitím databáze SILC zpracovává a publikuje vlastní statistiky věnující se bydlení. Nákladům na bydlení se věnuje ukazatel mediánová hodnota zatížení domácností náklady na bydlení a ukazatel „housing cost overburden rate“. Jelikož definice důchodcovské domácnosti napříč Evropou není nejednotná, domácnosti jsou pro potřeby prezentace roztříděny podle věku přednosti. Situaci v roce 2005 a 2014 ukazuje následující tabulka. V metodice Eurostatu se mediánový podíl výdajů na bydlení počítá jako podíl nákladů na bydlení snížených o dávky směrem k bydlení ku disponibilním příjmům sníženým o tytéž dávky. Ukazatel „housing cost overburden rate“ pak udává podíl osob v domácnostech, ve kterých výše definovaný podíl výdajů na bydlení přesahuje 40 %.

4. Jiné informační zdroje k situaci seniorů a jejich bydlení

Tabulka č. 14 **Vývoj mediánového podílu výdajů na bydlení a ukazatele „housing cost overburden rate“ (v %) u domácností s přednostou ve věku 65+ v roce 2005 a 2014**

mediánový podíl výdajů na bydlení (v %)				housing cost overburden rate 2014	
2005		2014		2014	
Denmark	29,7	Greece	32,9	Greece	33,2
Netherlands	29,2	Denmark	27,0	Germany	22,0
Slovakia	26,1	Netherlands	25,4	Denmark	18,1
Greece	25,6	Germany	24,6	Bulgaria	16,4
Sweden	24,7	Czech Republic	23,5	Romania	15,2
Czech Republic	23,8	Bulgaria	21,8	Czech Republic	13,9
Latvia	22,9	Hungary	21,6	Netherlands	13,6
Hungary	21,5	Poland	20,4	Belgium	11,9
Poland	20,8	Sweden	20,3	Latvia	11,8
United Kingdom	19,5	Romania	20,2	Sweden	11,7
Belgium	18,0	Latvia	19,0	Poland	9,4
Lithuania	17,4	Slovakia	18,7	Lithuania	9,2
Estonia	16,9	Croatia	18,5	Hungary	9,2
Italy	16,3	Lithuania	18,3	Croatia	9,0
Austria	13,8	Belgium	17,5	Slovakia	8,0
Slovenia	12,0	Estonia	17,1	United Kingdom	7,5
France	11,4	Slovenia	15,2	Iceland	6,5
Finland	11,2	United Kingdom	14,5	Slovenia	6,4
Spain	10,3	Austria	14,3	Estonia	5,6
Portugal	10,1	Finland	13,4	Austria	5,4
Ireland	8,0	Italy	12,0	Italy	5,3
Luxembourg	6,6	Portugal	11,5	Finland	5,0
Malta	5,2	Spain	10,9	Ireland	4,6
Bulgaria	n.a.	France	10,9	Portugal	4,4
Germany	n.a.	Ireland	9,7	France	3,7
Croatia	n.a.	Malta	5,0	Spain	3,5
Romania	n.a.	Luxembourg	4,9	Luxembourg	3,1

Zdroj: Eurostat, kód tabulky „tessi 301“

Z tabulky je patrné, že ČR patří k zemím, kde domácnosti s osobami ve věku 65 a více let jsou více zatíženy úhradou nákladů na bydlení. Na druhou stranu je zřejmé, že sledovaná hodnota zatížení se v ČR mezi roky 2005 a 2014 příliš nezměnila. Statistika je do určité míry ovlivněna existencí sociálních transferů, jejichž úkolem je snížit zatížení domácností náklady na bydlení. Různost nastavení v rámci podpor v rámci bytové politiky v jednotlivých zemích by nám zkreslovala výsledný dopad cen bydlení s ohledem na příjmy domácností, proto tyto sociální dávky vylučujeme z výpočtu. Domácnosti s osobou v čele starší 65 let vydávají na bydlení přibližně čtvrtinu svých příjmů (a to po průchodu sociálním systémem, který jim část výdajů pokrývá). Doplnujícím údajem je poté ukazatel „housing cost overburden rate“ podle něž v ČR v roce 2014 žije 13,9 % domácností, které mají náklady na bydlení vyšší než 40 %.

Část II: Terénní šetření

5. Výzkumný postup a metoda

5.1 Výzkumné otázky

Výzkumná studie se zaměřuje na identifikaci problémů současného bydlení seniorů a přístupů k jejich řešení. Vedle dostupnosti a možností bydlení seniorské populace se pozornost soustředí na porozumění problémům seniorů, jež mohou vést k riziku ohrožení ztrátou bydlení, či k jeho ztrátě, a také na nástroje, které na tuto situaci reagují. Práce sama však neusiluje o identifikaci a komplexní výčet jednotlivých opatření, která v této oblasti vyvíjí stát či lokální vlády; naše snaha v této části studie směřuje spíše k odhalení bariér a problémů v rámci relevantních nástrojů a opatření. Cílem studie je zjistit, do jaké míry jsou senioři ohroženi ztrátou bydlení, z jakých důvodů a jakým způsobem je toto riziko uchopeno v rámci sociálního systému. Zajímá nás také, zda jsou tou částí populace, jež by se z důvodu ohrožení rizikem ztráty bydlení měla stát cílovou skupinou zohledňovanou v rámci připravované úpravy sociálního bydlení v ČR. Za účelem dosažení cíle studie se proto se proto v její analytické části zaměřujeme na následující soubor problémů:

- Jaké jsou typické problémy, s nimiž se potýkají seniorské domácnosti v oblasti bydlení?
- Jaké nástroje reagují na tyto problémy a nakolik jsou adekvátní?
- S jakými bariérami a problémy se při řešení problémů v oblasti bydlení setkávají samotní senioři a jejich rodiny?
- Jaké (systémové) bariéry jsou přítomny v nastavení systému pomoci seniorům v oblasti bydlení?

5.2 Použitá metoda

Pro výzkum jsme zvolili kvalitativní metodu, která má prohlubovat a doplňovat zjištění z první, kvantitativní, části monografie předkládané Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí, v. v. i. Hlavním důvodem pro výběr této metody je fakt, že poskytuje hlubší vhled (spočívající v identifikaci významných aspektů týkajících se výše uvedených otázek a jejich kvalitativních charakteristik) do problémů a témat, která není možné rozkrýt prostřednictvím sekundární analýzy dat z nejrůznějších databází. Smyslem předkládaného rozboru je porozumět problémům seniorů v oblasti bydlení a možným bariérám a selháním při jejich řešení. Monografie má tedy především explorativní charakter. V průběhu výzkumu jsme průběžně upravovali postup sběru dat (např. otázky v rozhovorech) a s rozhovory jsme pokračovali až do okamžiku, kdy došlo k nasycení vzorku (tedy k situaci, že další rozhovory nevedou k novým poznatkům).

5.3 Vzorek a jeho tvorba

Při tvorbě výzkumného vzorku jsme postupovali ve třech krocích: v prvním jsme na základě zvolených kritérií vybrali regiony, následně pak v jejich rámci jednotlivá města. Třetím krokem pak byl výběr konkrétních komunikačních partnerů (respondentů).

5. Výzkumný postup a metoda

Při výběru regionů jsme vycházeli z podílu seniorské populace v jednotlivých krajích (viz následující tabulka). Naším záměrem bylo vytvořit podmínky pro zjištění případných rozdílů mezi regiony. Při rozboru statistických dat reflektujících podíly seniorů v jednotlivých regionech jsme však dospěli k názoru, že hodnoty těchto podílů v jednotlivých regionech jsou velmi obdobné. Nicméně i tak může být v rámci rozboru dosaženo rozdílných zjištění v rámci těchto regionů. Vše, co se v této oblasti děje, může totiž být ovlivněno v rovině lokální, a to zejména v souvislosti s bytovými politikami jednotlivých obcí, případně přístupem pracovníků sociálních a bytových odborů, pracovníků služeb a správními uvažováními pracovníků hmotné nouze v rámci úřadů práce.

Tabulka č. 15 **Podíl seniorů v jednotlivých krajích ČR**

	v tom kraje														
	Česká republika	Hl. m. Praha	Středočeský	Jihočeský	Píseňský	Karlovarský	Ústecký	Liberecký	Královéhradecký	Pardubický	Kraj Vysočina	Jihomoravský	Olomoucký	Zlínský	Moravskoslezský
střední stav obyvatelstva	10 524 783	1 251 075	1 309 139	636 911	573 993	299 880	824 789	438 813	551 730	516 109	510 006	1 170 678	636 109	585 829	1 219 722
počet 65 a více	1 880 406	229 618	219 811	114 731	105 556	52 285	140 543	77 318	104 773	93 083	92 924	213 228	115 866	107 273	213 397
podíl 65+	17,9 %	18,4 %	16,8 %	18,0 %	18,4 %	17,4 %	17,0 %	17,6 %	19,0 %	18,0 %	18,2 %	18,2 %	18,2 %	18,3 %	17,5 %

Zdroj: ČSÚ (2016), vlastní výpočet

Pro výzkum jsme zvolili dva kraje: Moravskoslezský kraj, jako jeden z krajů s nižším podílem seniorů v populaci, a Zlínský kraj, který naopak patří v rámci ČR k regionům s nejvyšším zastoupením seniorů.

Při následné volbě obcí ve vybraných regionech jsme vycházeli z kombinace tří kritérií:

(1) Velikost obce - zahrnutí sídel různých velikostních typů bylo součástí zadání monografie. V návaznosti na tuto skutečnost bylo naším záměrem vybrat obce s počtem obyvatel nad 100 000 (velká obec); s počtem obyvatel 50 000-100 000 (středně velká obec) a menší obce s počtem obyvatel 20 000-50 000.

(2) Podíl seniorů v populaci dané obce - zaměřovali jsme se především na obce s vyšším podílem seniorů, přičemž za vyšší jsme považovali 19 % a více v regionu s celkově vyšším zastoupením seniorů (tj. ve Zlínském kraji) a nad 18 % v regionu s nižším podílem seniorů v populaci (tj. v Moravskoslezském kraji).

(3) Ožehavost problému bydlení seniorů - vzhledem k nedostatku snadno dostupných indikátorů jsme se při vyhodnocování tohoto kritéria soustředili především na dokumenty obcí a jejich obsahovou náplň v souvislosti s problematikou bydlení seniorů. Jednalo se především o Komunitní plány sociálních služeb (dále také KPSS) a o to, zda jsou senioři cílovou skupinou definovaných opatření v oblasti bydlení (stručný rozbor těchto dokumentů přikládáme⁹). Následně byly vybrány obce, v nichž je problematika bydlení seniorů věnována vyšší pozornost, a obce, v nichž je bydlení seniorů považováno za významný sociální problém.

Na základě uvedených kritérií byla vybrána následující města:

Tabulka č. 16 **Podíl seniorů ve vybraných obcích**

kraj	obec	velikost obce	podíl seniorů
Moravskoslezský	Ostrava	velká	18,2
	Opava	střední	18,0
	Krnov	menší	19,3
Zlínský	Zlín	střední	20,4
	Uherské Hradiště	menší	19,5
	Kroměříž	menší	19,6

Zdroj: ČSÚ (2016), vlastní výpočet

Ze zadání výzkumu vyplývá, že tento měl být proveden zejména mezi dávkovými specialisty úřadu práce (dále i ÚP) a pracovníky sociálních odborů obcí s rozšířenou působností (dále i ORP). Výzkum byl založen na technice polostrukturovaných rozhovorů s těmito pracovníky. Jednalo se především o pracovníky, do jejichž kompetence spadá problematika bydlení se zvláštním zřetelem na problematiku bydlení seniorů a které v souvislosti s výkonem své praxe považujeme za experty z terénu. Při výběru jsme se snažili zvažovat zkušenosti jednotlivých pracovníků v rámci jejich kompetencí k výkonu té které pracovní agendy. Do výběru byli tedy zahrnuti především komunikační partneři z uvedených institucí, kteří denně docházejí do kontaktu s cílovou populací (tedy senioři, kteří přicházejí řešit problémy s bydlením). S ohledem na téma, které výzkum zpracovává, jsme se rozhodli, že soubor komunikačních partnerů dále rozšíříme o pracovníky bytových odborů (odborů správy majetku) ORP, kteří se v rámci své agendy rovněž setkávají s problematikou bydlení seniorů (a to i v oblasti jejich zadlužení a přidělování bytů), a také pracovníky sociálních služeb, kteří v praxi občas řeší problémy seniorů s bydlením a dokážou tak identifikovat různé strategie a případné motivy seniorů při řešení svých problémů s bydlením.

Pro potřeby výzkumu bylo vybráno šest obcí v rámci dvou shora uvedených krajů. V každé ze šesti vybraných obcí byl realizován rozhovor s následující skupinou respondentů:

- pracovník hmotné nouze úřadu práce (odbor nepojistných sociálních dávek);
- pracovník státní sociální podpory úřadu práce (odbor nepojistných sociálních dávek);
- pracovník sociálního odboru obce s rozšířenou působností;
- pracovník bytového (správy majetku) odboru obce s rozšířenou působností;

⁹ viz příloha č. 2

- pracovník vybrané pobytové služby v dané obci;
- pracovník místní pečovatelské služby.

V každé obci bylo tedy provedeno 6 rozhovorů, přičemž v obci nad 100 000 obyvatel byly provedeny navíc dva rozhovory se zástupci pracovníků sociálního a bytového odboru úřadu vybrané městské části. Celkově bylo provedeno 38 rozhovorů s komunikačními partnery, kteří se v daných obcích zabývají problematikou bydlení a v rámci své agendy zaznamenávají i seniory jako jednu z cílových skupin svých aktivit. Ve většině případů byli našimi komunikačními partnery pracovníci, kteří přímo dochází do kontaktu s problémy seniorů s bydlením v každodenní praxi. Vesměs se jednalo o pracovníky s vysokoškolským vzděláním, přičemž zhruba polovina z nich naplňovala zákonné standardy¹⁰ vztahující se ke vzdělání pracovníků v sociálních službách, ostatní, především pak vedoucí pracovníci, měli vzdělání jiného směru (management, ekonomie, právo). Ve dvou třetinách případů se rozhovorů účastnil pouze jeden komunikační partner, v ostatních případech byl rozhovor veden se dvěma, někdy i třemi pracovníky (model - vedoucí pracovník a jeden nebo dva pracovníci z přímého kontaktu).

5.4 Nástroje sběru dat a nástroje rozboru

Hlavním nástrojem sběru dat byla realizace polostrukturovaných rozhovorů s vybranými experty z terénu (viz výše). Tyto rozhovory byly založeny na použití předem vypracovaných návodů k rozhovorům¹¹ (6 typů), které byly přizpůsobeny pracovní náplni našich komunikačních partnerů a které byly také postupně upravovány tak, jak se v průběhu šetření vyjevovala nová témata.

Realizaci terénního šetření mezi jednotlivými experty předcházela jejich výběr dle shora uvedeného klíče, který se zakládal na zjištění reálného personálního obsazení v pozicích expertů v uvedeném profesním členění v každé z obcí navržených pro výzkum. V případě realizace rozhovorů s pracovníky Úřadu práce bylo nutno oficiální cestou požádat o vyslovení souhlasu s výzkumem generální ředitelku Úřadu práce. Po získání svolení k rozhovorům ve všech institucích uvedených obcí bylo zahájeno terénní šetření, které proběhlo ve třech fázích:

- fáze I: sběr dat mezi dávkovými specialisty;
- fáze II: sběr dat mezi experty z řad pracovníků ORP;
- fáze III: sběr dat mezi pracovníky pobytových a pečovatelských služeb.

V první fázi byla pozornost soustředěna zejména na identifikaci pomoci seniorům v oblasti systému dávek na bydlení v rámci státní sociální podpory (příspěvek na bydlení) a pomoci v hmotné nouzi (doplatek na bydlení, případně mimořádná okamžitá pomoc). V druhé fázi jsme se zaměřovali na základní nástroje pomoci v rámci bytové politiky a také na pomoc v rámci sociální práce poskytované sociálními pracovníky obce. V poslední fázi došlo k upřesnění a prohloubení zjištění z prvních dvou fází, a to zejména s ohledem na získání nových informací z odlišného úhlu pohledu vycházejícího z odlišné orientace výše uvedených pracovníků v reálných situacích života seniorů. Problémy seniorů v oblasti bydlení pak představovaly průřezové téma, jemuž jsme se podrobně věnovali v průběhu celého terénního šetření.

¹⁰ zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách

¹¹ K obsahům jednotlivých návodů (scénářů) viz příloha č. 3.

Následný rozbor rozhovorů byl proveden v programu Atlas 5. Pro tento rozbor byl vytvořen soubor 42 kódů. Kódy tak kopírují jednotlivé oblasti zájmu výzkumu, které jsou bezprostředně tematicky propojeny s oblastmi v návodech (scénářích) k rozhovoru. Terénní šetření bylo navíc doplněno o rozbor dokumentů. Jednalo se zejména o místní (případně regionální) koncepční a strategické materiály, ve kterých je na různé úrovni řešena oblast bydlení seniorů (střednědobé plány sociálních služeb, katalogy poskytovatelů sociálních služeb, komunitní plány obcí, případně koncepce bydlení), dále pravidla pro přidělování bytů, případně webové stránky a další. Rozborem těchto dokumentů byla zjišťována míra orientace lokálních vlád na problematiku bydlení, potažmo bydlení seniorů, významnou měrou však také přispěly k výběru obcí, v nichž byl výzkum realizován (viz výše).

5.5 Limity a potenciálně slabá místa výzkumu

Jak již bylo uvedeno výše, v této monografii se snažíme především podchytit kvalitativní aspekty problémů bez ohledu na četnost jejich výskytu. Zvolený postup umožňuje hlubší vhled do problematiky, není však prost slabých míst. Ta se týkají například samotných komunikačních partnerů, kteří mohou problematiku vnímat úzce ve vztahu k vlastní agendě, což se projevilo například ve výpovědích dávkových specialistů na pobočkách Úřadu práce. Tento typ omezení jsme se snažili eliminovat oslovením pracovníků z poměrně široké škály institucí.

V rámci provedeného šetření se dále jako limitující jeví skutečnost, že fungování jednotlivých služeb a oddělení orgánů státní správy a samosprávy je v nich nahlíženo pouze pohledem jejich pracovníků, nikoliv však klientů. V důsledku tohoto jednostranného pohledu, potenciálně se projevujícího např. snahou respondentů o idealizaci vlastní práce či opomíjením existujících problémů ve fungování vlastní organizace, může při interpretaci výstupů dojít k určitému zkreslení. Podobně je tomu také ve snaze o poznání problémů, jimž senioři v oblasti bydlení čelí - také zde máme pouze zprostředkované, i když expertní, zdroje. Tento typ rizika jsme se snažili omezit tím, že jsme do výzkumu zahrnuli také pracovníky, kteří někdy zastupují nebo doprovázejí klienty při jednáních (např. na Úřadu práce) a pracovníky, kteří mají pravidelný kontakt se seniory v jejich přirozeném prostředí (zejména pracovníky pečovatelské služby).

I množství jednotlivých typů komunikačních partnerů s sebou může nést určité riziko ve zkreslení výstupů výzkumu. Jednotlivé oblasti, které mají být výzkumem zpracovány, jsou tak velmi široce pojaté a vyžadují vytvořit poměrně velké množství scénářů (v případě tohoto výzkumu šest), což může limitovat výzkumníka v hloubkovém uchopení tématu v rámci variety profesí jednotlivých účastníků výzkumu.

Při interpretaci výsledků pak je nutné brát také ohled na regionální a místní specifika. V rámci kvalitativního výzkumu není možné činit všeobecné závěry, lze však předpokládat, že identifikované problémy a přístupy k jejich řešení se vyskytují také v ostatních městech v České republice.

6. Problémy seniorů v oblasti bydlení

Seniori představují sociální skupinu, jež je vystavena působení celé řady faktorů majících potenciálně negativní dopady v oblasti bydlení. Mnohým z těchto faktorů jsou vystaveni také lidé v mladším věku, část je ovšem do značné míry specifická právě pro skupinu seniorů. S problémy v podobě zvyšování nájemného, náhlého propadu příjmů, zadlužení či zhoršení zdravotního stavu se jistě nepotýkají pouze domácnosti seniorů. Na druhou stranu se právě u nich častěji setkáváme například s dopady stárnutí na zdravotní stav, ať už fyzický (pohybová omezenost, pokles soběstačnosti) či psychický (demence, deprese ad.), se ztrátou soběstačnosti a s rizikem sociální izolace. **Nárůst závislosti na pomoci druhých i obavy z osamělosti činí seniorskou populaci zranitelnější a ovlivnitelnější.** Do seniorského věku si jednotlivec mnohdy přináší problémy či „handicapy“ z předcházejících fází svého života, k nimž se postupně přidávají problémy další, spojené právě se zvyšujícím se věkem:

„... jsou to často lidé, u kterých se ty nepříznivé faktory jakoby scházejí, kumulují, že není jenom jeden, jenom nízkopříjmovost, ale jsou to osamělí lidé, špatný zdravotní stav a přitom mají nízké příjmy už třeba opravdu léta, takže pak ten starobní důchod je velice nízký a prostě nedosáhnou na standardní, klasické bydlení, které si jinak můžou dovolit většinou třeba jenom dvojice, když oni žijí osaměle. Takže ti tady jsou vlastně už teď. Ale jsou to třeba taky senioři, kteří jsou ještě nějakým způsobem vlivem životního stylu mírně nepřizpůsobiví a nejsou umístitelní do klasických domovů pro seniory (...) tam bývá těch problémů víc, není to nikdy jenom o tom, že ten člověk by si jenom neuklízěl a byl nepořádný, většinou jsou to dluhy, závislosti, osamělost, nějaká nemoc třeba doteď neléčená.“ (P27: pracovník pečovatelské služby)

Existující problémy pak mají dopady v oblasti bydlení, ať už se jedná o jeho kvalitu (technický stav, hygienické podmínky, vztahy se sousedy), finanční dostupnost či přiměřenost (velikost bytu, jeho poloha, bariérovost). V krajních případech se senioři potýkají až s rizikem ztráty bydlení, případně se ocitají v pozici (často skrytých) bezdomovců, kteří žijí v azylových zařízeních, ubytovnách, případně u svých příbuzných, známých apod.

Do popředí vystupuje vliv rodin a jejich funkčnosti jak na kvalitu života seniorů obecně, tak i na jejich schopnost udržet si bydlení a setrvat ve vlastní domácnosti. Pro seniory jsou navíc vytvořeny některé specifické nástroje, jichž mohou při řešení svých problémů využívat (pečovatelská služba, domovy pro seniory ad.) vedle standardních nástrojů dostupných také dalším věkovým kategoriím (dávkový systém, opatření bytové politiky). Využití dostupných nástrojů cílovou populací ovšem není vždy samozřejmé - do rozhodování o řešení problémů totiž vstupují četné faktory v podobě dostupnosti informací, hodnot a zvyklostí seniorů, jejich rodinných vztahů a působení sociálního okolí, mentálních schopností atd. Schopnost požádat o pomoc a využít jí představuje další z faktorů, který ovlivňuje situaci seniorů v oblasti bydlení.

V následujícím textu se budeme podrobněji věnovat jednotlivým problémům, jejich příčinám i dopadům na bydlení seniorů tak, jak byly identifikovány v rámci rozhovorů s komunikačními partnery z oblasti sociálních služeb, dávkových systémů a bytových oddělení městských úřadů.

6.1 Problémy spojené se zhoršováním zdravotního stavu

Zdravotní problémy, s nimiž se senioři potýkají, se projevují v oblasti bydlení různými způsoby. V zásadě se liší dopady fyzického handicapu (především snížené pohyblivosti) od dopadů psychických poruch ve stáří (demence, deprese ad.). V praxi pak dochází také ke kombinaci různých typů zdravotních omezení.

6.1.1 Bariérovost bydlení

S přibývajícím věkem se senioři potýkají s úbytkem fyzických sil a často také s pohybovými obtížemi. V dosud vyhovujícím bydlení se pak začnou projevovat **fyzické bariéry**, které negativním způsobem ovlivňují sociální fungování seniorů. Překážky v bytě kupříkladu znesnadňují nejen pohyb po bytě, ale také např. výkon osobní hygieny (otázka van a sprchových koutů). V rámci rozhovorů však v této souvislosti vystoupily do popředí zejména problémy v podobě absentujících výtahů, případně jejich nevyhovujících rozměrů. O těchto problémech a jejich závažnosti se zmiňovali naši komunikační partneři téměř ve všech obcích, v nichž proběhl výzkum:

„Další věc potom je dostupnost těch bytů, co oni můžou mít, a to je, že tady u nás pokud to jsou domy, které jsou nižší než pět poschodí, šest nadzemních podlaží, tak ty většinou nemají výtahy, a tím pádem se jim těžko třeba dostává, pokud bydlí v nějakých těch vyšších podlažích, že to je druhý takový hlavní problém, který se vlastně u nich musí řešit, ale myslím si, že to nejhlavnější je ta finanční stránka. (...) Co se týká dostupnosti bytů, těch výtahů, tam je problém, protože jsme se již zabývali tím, že třeba některé domy by se doplnily o nějaké výtahy, ale většinou to jsou takové domy, které se ani tím výtahem doplnit už nedají...“ (P10: pracovník bytového odboru)

Kromě domů zcela bez výtahů starším lidem s pohybovými obtížemi **nevyhovují často ani sídlištní panelové domy**; ty sice jsou vybaveny výtahy, které jsou však úzké a v případě nutnosti použití kompenzačních pomůcek rozměrově nevyhovují. Nejzávažnějším dopadem snížené fyzické dostupnosti bydlení, resp. omezené schopnosti překonávat bariéry v podobě schodišť, je riziko sociální izolace. Naši komunikační partneři se pak ve své praxi setkávají s lidmi, kteří z tohoto důvodu několik let neopustili svůj dům:

R: No tady zrovna v naší oblasti jsou úžasné byty, čtyřpatrové, bez výtahu, takže jsou uživatelé, kteří nevyšli několik let z bytu.

T: A máte takových klientů hodně?

R: No je jich tady dost. Nebo fakt vyjdou jenom, když musí jít k lékaři, nebo sanitka přijede, snesou je jako, nebo rodina se nějak postará a jinak nevychází vůbec.

(P35: pracovník pečovatelské služby)

Ačkoliv je možné i v takové situaci zajišťovat běžné potřeby (např. nákupy, donáška obědů pečovatelskou službou či příbuznými), má samota negativní dopady na psychiku takto postižených jednotlivců.

Řešení je zpravidla jednodušší v případě fyzických bariér uvnitř bytu, ať už se jedná o dílčí stavební úpravy či o pomoc třetí osoby s úkony, které činí seniorům s

omezenou pohyblivostí potíže. Z řady důvodů se jako složitější jeví překonání bariéry dostupnosti u bytů ve vyšších patrech budov bez výtahu. Kromě již zmiňované technické ekonomické náročnosti, která brání doplňování výtahů do budov (jež by umožnilo setrvání seniora ve svém stávajícím bytě), totiž naši komunikační partneři spojovali řešení takové životní situace s **nutností stěhování**. Přitom panuje značná shoda ohledně **převažující neochoty seniorů stěhovat se a (především psychické) náročnosti stěhování a následné adaptace seniora v novém prostředí**. Výjimečně se daří v případě obecních bytů přestěhovat seniora z vyššího patra do uvolněného bytu v přízemí téhož domu či v jeho bezprostřední blízkosti, typicky je jim doporučováno spíše stěhování do domu s pečovatelskou službou.

„Jejich zdravotní stav řešíme určitě. Co se týká té bariérovosti, tak samozřejmě tím, že tu máme velkou spoustu domů starých, které jsou prostě čtyřpatrové bez výtahu, vstup bariérový, tak samozřejmě se snažíme hledat možnosti. Dneska problém samozřejmě s výměnou bydliště je, to ti senioři, to jim ani moc nenabízíme, protože jakoby třeba z obecního do obecního nebo jiného typu bytu, protože ti senioři samozřejmě velmi špatně snáší adaptaci na nové prostředí, velmi špatně snáší ten úkon náročný, stěhování, takže většinou teda domy s pečovatelskou službou, které víceméně máme upraveny tak, že jsme schopni prostě nabídnout těm lidem adekvátní bydlení.“ (P21: pracovník sociálního odboru)

6.1.2 Problémy spojené s duševními poruchami

Za problémy v oblasti bydlení mohou stát také duševní poruchy, které se s postupujícím věkem u části seniorů rozvíjejí. Jedná se zejména o demence, ale také další typy psychických poruch. Ty se projevují v oblasti kognitivní i behaviorální; dochází pak k (často výrazné) změně chování i emotivity, k omezení schopnosti výkonu každodenních aktivit a k **celkové ztrátě soběstačnosti postiženého člověka**. Podle zkušeností našich komunikačních partnerů mohou duševní poruchy vést k problémům s placením nájemného a následnému zadlužení, k problémům v mezilidských vztazích v rámci sousedství a k výraznému zanedbání péče o domácnost, s nímž souvisí nevyhovující hygienické podmínky bydlení.

V souvislosti se zadlužením jsou zmiňovány zejména poruchy paměti: řada seniorů hradí i v současnosti nájem a další služby prostřednictvím poštovních poukázek (nikoliv např. trvalým příkazem) a s postupujícím zhoršováním duševního zdraví se zvyšuje riziko, že pravidelné platby opominou a zadluží se.

Projevy demence a dalších duševních chorob v oblasti mezilidských vztahů jsou patrně poměrně časté a mohou v krajním případě – stejně jako v případě zadlužení – vést až ke ztrátě bydlení, resp. k nutnosti opustit byt. Sousedé na jednu stranu vyjadřují obavy z potenciálních problémů spojených s duševní poruchou seniora (opakovaně byla zmiňována například obava v souvislosti s manipulací s plynem), na stranu druhou se ovšem někdy dlouhodobě potýkají s reálnými negativními dopady na vlastní kvalitu života (zápach linoucí se z bytu seniora, hluk ad.):

„Ještě další jsou takoví, že tím, že jsou dementní nebo už se tam rozjíždí schizofrenie, že třeba tlučou na topení, že ruší vlny, tak ... to je běžné. (...) Takže lidi z baráku si stěžují, že nemůžou spát, protože ve dne v noci tam oni tlučou na topení, aby rušili ty vlny a tak.“ (P11: pracovník sociálního odboru)

Obdobnou zkušenost popisuje účastník výzkumu pracující na bytovém odboru ORP:

„Já teď třeba aktuálně řeším s kolegyní tři stížnosti. Jsou to stížnosti na závadné chování nebo na narušování dobrých mravů v domě. (...) Hodně seniorů má třeba nějaké duševní onemocnění, způsobuje obtíže jiným nájemníkům v domě. Že seniori tam bydlí dvacet let, najednou se u nich něco stane a začnou napadat nájemníky, vulgárně jim nadávat a dělat naschvály. Takže v takovém případě vždycky, když přijde stížnost, automaticky jde kopie s průvodním dopisem na odbor sociální péče, právě abychom udělali tu prevenci. Abychom seniora nemuseli vystěhovat z toho obecního bytu. My ho nechceme vystěhovat, my chceme, aby se začal chovat slušně. To znamená, buď odbor sociální péče, ty pracovnice, s nimi pracují ve smyslu, že je donutí navštívit lékaře, absolvují s nimi vyšetření na duševní stav. Strašně moc seniorů trpí nějakou schizofrenií, třeba počínající.“ (P22: pracovník bytového odboru)

Snaha o pomoc seniorům s rozvíjející se duševní poruchou ovšem někdy naráží na neschopnost sebereflexe u těchto osob a návazné odmítání vyšetření. Závažné problémy pak jsou spojovány právě s neléčenými osobami s duševními poruchami. V některých případech sociální pracovníci doporučují rodinným příslušníkům opatrovnictví, případně podávají návrh na opatrovnictví samy obce. Řešením je také stěhování do domů se zvláštním režimem, které jsou určeny pro osoby s vymezenou psychiatrickou diagnózou. Vzhledem k nízké dostupnosti těchto zařízení bývají tyto lidé často (dočasně) umístěni ve zdravotnických zařízeních (LDN, psychiatrické kliniky ad.).

6.2 Problémy v oblasti finanční dostupnosti bydlení

S rizikem ztráty bydlení v seniorském věku bývají spojovány především finanční problémy, s nimiž se starobní důchodci potýkají. Jedná se o nesoulad mezi úrovní příjmů jejich domácností a nákladů na bydlení, případně o dluhy a s nimi související exekuce. Problémy s úhradou nákladů na bydlení jsou ovšem mnohdy pouze důsledkem, resp. projevem hlubších problémů dotčených osob.

6.2.1 Nízké příjmy domácností

Nízkou úroveň důchodů popisovali naši komunikační partneři jako problém, který může vést k potížím při udržení dosavadního bydlení části seniorské populace. Podle jejich zkušeností je současná generace seniorů výrazně zatížena nutnými výdaji, mezi které patří nejen náklady na bydlení, ale také výdaje související se zhoršujícím se zdravotním stavem (léky). U starších důchodců se negativně projevuje také neadekvátní valorizace důchodů, která neodpovídá nárůstu nákladů na bydlení. Jejich životní situaci pak charakterizuje chudoba a hluboká deprivace v řadě oblastí:

„... je to opravdu o tom, že to mají v sobě zakódováno, že musí si to bydlení zaplatit, tak kolikrát se stává, že jim nezbude ani stovka na den a nemají v tom jídlo, léky - další velká položka pro ty seniory. Často řeší, že léky jsou drahé, náhrady nejsou, nebo nejsou takové, které by jim seděly, je to prostě problém, toto je problém tady celkem si myslím, že dost.“ (P21: pracovník sociálního odboru)

Problémy s platbou za léky a zdravotnické potřeby byly zmiňovány téměř všemi účastníky výzkumu. Této problematice se více věnujeme v části 7.1.3.

Velmi nízké důchody a závislost seniorů na dávkách hmotné nouze z důvodu nepřiznaného nároku na výplatu starobního důchodu postihují **zejména ženy, které byly v produktivním věku ekonomicky neaktivní**, ale také osoby obou pohlaví **s nízkým vzděláním**, jež se v minulosti potýkaly s dlouhodobou nezaměstnaností a případně také s velmi nízkými pracovními příjmy. Problém byl zmiňován zejména ve městech Moravskoslezského kraje, který se vyznačuje specifickou strukturou zaměstnanosti a v porevolučním vývoji se dlouhodobě potýkal s vysokou úrovní nezaměstnanosti. Nízká úroveň důchodů je pak spojována s **negativním působením strukturálních faktorů** spíše než s osobnostním selháním jednotlivců a zejména starší důchodci jsou obecně považováni za velmi skromné a zodpovědné osoby, jež si zaslouží solidaritu a pomoc společnosti („*deserving poor*“).

V případě seniorských domácností finanční dostupnost bydlení často výrazně ovlivňuje **úmrtí jednoho z partnerů** (může se však jednat i o rozpad manželství), jež v této souvislosti znamená především **výrazný propad příjmů domácnosti** a snížení schopnosti hradit náklady spojené s bydlením, včetně např. zajištění údržby rodinného domu. Jednotlivec se tak ocitá v situaci, kdy se jeho dosavadní bydlení může stát nevhodným nejen z hlediska finančního, ale také z hlediska přiměřenosti (pozůstalý setrvává v bytě či domě, který je svojí velikostí považován pro jednotlivce za nadměrný). S ohledem na různou délku dožití a tradiční vzorce sňatkového chování se ztráta životního partnera častěji týká žen, jež mají navíc v České republice obecně nižší úroveň důchodů.

V situaci vážných problémů s úhradou nákladů na bydlení senioři volí spíše **strategii uskrovnění se než stěhování do levnějšího bytu**. Právě v oblasti stěhování naráží senioři často na výraznou psychickou bariéru - ke stávajícímu bydlení mají totiž citové pouto, jsou zde zakořenění a obávají se problémů s adaptací v novém prostředí; náročný pro ně může být také samotný akt stěhování (viz výše).

„... Oni si raději pořádně nezatopí a oblečou se, oni moc nesvítlí, to znamená, nemyslím si, že by to byly vysoké ceny energií, protože lidé jsou šetřiví ještě z dob minulých. Takže nízká výše důchodu tím, že měli nízké platy.“ (P12: pracovník SSP)

Podle našich komunikačních partnerů je pro seniory přijatelnější stěhování do domů s pečovatelskou službou než do jiného, menšího a levnějšího, bytu. Je to zřejmě dáno tím, že rozdíl v nájemném u různě velkých bytů stejného typu (obecní, komerční, družstevní) není dostatečně motivující. Oproti tomu domy s pečovatelskou službou bývají obecní byty s nižším nájemným (někdy i zvýhodněným oproti ostatním obecním bytům), jsou zde dostupné potřebné služby a navíc se senior stěhuje do sousedství osob v podobné situaci, jako je on sám (blíže k domům s pečovatelskou službou kap. 7.3.4).

„... já to nevnímám jako problém, já to chápu, protože prostě těžko se v sedmdesáti pěti letech budete přesazovat, protože má dvoupokojový byt za sedm a půl tisíce, aby šel do jednopokojového za šest jo, to už potom ano, pokud už se dostane do takového, že jde do domu s pečovatelskou službou, ale stěhovat se z nájemního bytu do nájemního bytu, takových je strašně málo.“ (P16: pracovník SSP)

Situaci seniorů s nízkými příjmy, resp. příjmy neodpovídajícími výši nákladů na nájemném, pomáhají řešit také dávky na bydlení. V případě seniorů ovšem jejich čerpání naráží nejen na bariéru nedostatečné informovanosti, ale také na životní

postoje a hodnoty některých seniorů (vnímají pobírání dávek jako stigmatizující).¹² Podle pracovnice úřadu práce však dochází k nárůstu počtu žadatelů z řad seniorů - v tomto konkrétním případě zmiňuje ovdovělé majitele rodinných domů:

„... většinou spíš si mysleli, že nemají nárok, nebo nechtěli chodit, ale teď si myslím, že je to i donutilo tady, aby si přišli požádat, že když zůstane třeba i na té nemovitosti nebo na tom baráku ten člověk sám, že prostě ten dům nemůže v současné době skoro utáhnout.“ (P19: pracovník SSP)

6.2.2 Růst nákladů na bydlení

Problémy se zvyšováním nájemného se promítají především do životní situace obyvatel **soukromých nájemních bytů**. Soukromí vlastníci těchto bytů někdy navíc vystupují vůči seniorům velmi arogantně (setkali jsme se i s výrazem šikana) a vědomě postupují tak, aby stávající bydlení opustili. Kromě neurvalého chování například do bytu odmítají investovat, takže byt přestane vyhovovat po technické stránce. Pro seniory je pak také velmi stresující obava z dalšího navyšování nájmu v budoucnosti. Nejedná se ovšem o všechny majitele pronajímaných bytů; např. pracovnice úřadu práce v jedné z obcí podotkla, že někteří soukromí vlastníci jsou ochotni přizpůsobit své požadavky finančním možnostem seniora.

Problém s rostoucím nájemným zřejmě není v případě seniorské populace příliš častý - mnoho našich komunikačních partnerů uvádělo, že senioři žijí převážně ve vlastních domech a v bytech v osobním vlastnictví, případně jsou zmiňovány družstevní byty (typicky se jedná o zprivatizovaný obecní bytový fond), či městské byty, ve kterých není růst nájemného tak znatelný.

Výjimku ovšem představuje sever Moravy s rozsáhlým bytovým fondem v majetku společnosti RPG, která po deregulaci nájemného přistoupila k jeho zvyšování. To se týká jak nově uzavíraných nájemních smluv, tak také smluv dřívějších. Pro některé seniory, kteří v těchto bytech žijí i několik desetiletí (jedná se o dřívější podnikové byty OKD), se tak postupně nájemné stává neúnosným a jsou nuceni se z nich vystěhovávat. Podle jednoho z našich komunikačních partnerů, pracovníka bytového oddělení, došlo v posledních pěti letech ke zvýšení nájemného v bytech RPG v Ostravě o 50 až 70 %.

„Nevím, jestli znáte společnost RPG, takže tam vlastně určitě pro seniory to není vůbec dostupné. Tam zvedají nájem bez ohledu na cokoliv. Už na startu dávají 100 Kč.¹³ A těm původním starým nájemníkům, jim se to nájemné každý rok zvedá. Nebo se snaží s nimi dohodnout na zvednutí nájemného.“ (P22: pracovník bytového odboru)

Řešení takovéto situace je ovšem obtížné. Cenově výhodnějších obecních bytů je ve městě nedostatek a trvale vždy nepomůže ani výměna za menší byt, jak ukazuje jeden z uvedených případů:

„... třeba jsem tu měla paní zrovna, která skutečně zůstala sama a měla právě byt RPG strašně starý, drahý. Teď vím, že se přestěhovala do levnějšího, ale o co to bylo levnější, chvíli to bylo levnější, ale potom se jim to zase zvyšovalo, takže skutečně, pokud mám třeba takový přehled, že ona má, řekněme důchod

¹² Problémům při čerpání dávek na bydlení věnujeme bližší pozornost v kap. 7.1.4.

¹³ Jedná se o cenu nájemného za metr čtvereční obytné plochy. S touto hodnotou (někdy i vyšší) se můžeme setkat také v nabídce nájemních bytů RPG na stránkách www.rpgbyty.cz.

6. Problémy seniorů v oblasti bydlení

kolem deseti tisíc, a zaplatí za ty služby sedm tisíc, tak si myslím, že to je celkem dost náročné pro ty důchodce." (P19: pracovník SSP)

Senioři v takových případech mohou také využít dávek na bydlení, ale ani ty nejsou v některých situacích dostačující (blíže k sociálním dávkám viz kap. 7.1).

6.2.3 Dluhy a exekuce

Riziko ztráty bydlení bylo našimi komunikačními partnery nejčastěji dáváno do souvislosti s **dluhovou problematikou**. V předcházejícím textu jsme se věnovali situacím, kdy se senioři potenciálně stávají dlužníky na nájemném: může se jednat například o důsledek nízkých příjmů a rostoucích nákladů na bydlení nebo zhoršeného zdravotního stavu (vysoké náklady na léky, zhoršení paměti apod.). Problém dluhové pasti a jejích příčin je však mnohem širší a zahrnuje nejen přímé zadlužení dotyčných seniorů, ale za určitých okolností **také zadlužení jejich blízkých příbuzných**. Navíc ke ztrátě bydlení nemusí dojít jen v návaznosti na dluhy na nájemném; v rámci exekučního řízení přicházejí o bydlení také vlastníci bytů a rodinných domů.

Faktory zadlužení seniorů, které jsme v rámci rozhovorů identifikovali jako podstatné v souvislosti s ohrožením ztrátou bydlení, můžeme pro zjednodušení rozdělit do dvou skupin:

- faktory individuální: jedná se o situace, kdy dluhy vznikají primárně v důsledku dobrovolného a samostatného jednání samotného seniora;
- faktory vnější: seniorovy dluhy vznikají v důsledku konání jiných osob; ani v těchto případech není senior pouze pasivním aktérem, nicméně jeho jednání probíhá pod nátlakem či manipulací ze strany jiné osoby.

Individuální faktory

Vedle již zmiňovaných zdravotních faktorů či nízkých příjmů, resp. důchodů, mohou k zadlužení vést také některé typy jednání seniorů. Spíše výjimečně se jedná o důsledek závislostí či nerozváženého jednání (i mezi seniory se vyskytují např. alkoholici, gambleři nebo shopaholici, tedy osoby patologicky závislé na nakupování). Jak již bylo uvedeno výše, současní senioři jsou našimi komunikačními partnery považováni za velmi zodpovědné, a to zejména pokud jde o úhradu nákladů na bydlení; obavy však panují s ohledem na budoucnost, neboť je **očekáván nárůst podílu osob zatížených sociální patologií mezi seniory** (především z důvodu stárnutí osob, které jsou již ve svém produktivním věku na okraji společnosti).

Jinou cestu do dluhové pasti představují situace, kdy senior v dobré víře přepsal rodinný dům či byt v osobním vlastnictví na některého ze svých potomků či vnoučat, kteří se následně dostali do dluhů a v rámci exekuce o byt přišli. Tím pak dotyčný senior přišel o své bydlení a byl nucen se vystěhovat. Alternativně **senioři ve snaze pomoci svým nejbližším příbuzným** ručili za jejich půjčku, vzali si půjčku pro ně na své jméno či zastavili vlastní nemovitost. Důvody, proč příbuzní od seniora takovou pomoc přijali, mohou být různé - jedná se například o problémy v podnikání, snahu vyřešit si vlastní bydlení nebo o nákup spotřebního zboží. Společnou vlastností obou těchto schémat je, že senioři jednali s dobrým úmyslem a v rámci dobrých rodinných vztahů.

„Bud' si vzali půjčku sami pro sebe, nebo pro své děti. To je nejčastější případ, že přijde osmdesátiletá babička a začne nám plakat s tím, že dcera ji zadlužila.

Mnohdy se stává, že přijdou o rodinný dům. Že děti si vezmou nevím jaký úvěr, nějakou hypotéku a ručí jejím domem. A ona o dům přijde a v tak vysokém věku se ona ocitne na ulici. Těch případů není tak hodně, ale vyskytují se u nás." (P22: pracovník bytového odboru na otázku, co vede k zadlužení u seniorů, kteří u nich žádají o byt)

Obdobnou zkušenost popisuje pracovník pobytové služby v jiné obci:

„Jsou to žadatelé, kteří chtějí jít k nám [do domu s pečovatelskou službou] a jsou to zase úvěry, které oni berou na sebe pro své děti. Syn, dcera, kdokoliv v podnikání nebo nepodnikání se dostane do problémů, dům se zastaví, ono se snaží ještě nějakým způsobem si vzít úvěry a splatit to, aby o ten dům nepřišli, pak samozřejmě se to všechno zboří, jako domeček z karet, a ty úvěry jsou psané na ně, hlavně od nebankovních společností, a většinou to končí tím, že mají exekuce ještě na důchod." (P32: pracovník pobytové služby)

Vnější faktory

Jako vnější faktory jsme označili situace, kdy se do dluhů senioři dostávají v důsledku **nátlaku zvnějšku či obecně neetického jednání třetích osob**. K takovému jednání dochází nezřídka v rámci rodiny, a to v zásadě ve dvou základních variantách:

- prvním typem je **nátlak** (psychický, popř. i fyzický) příbuzných na seniora, aby na sebe vzal určitý závazek, ať už jde o půjčku na své jméno, ručení půjčky či zástavu nemovitosti. Jedná se v důsledku o situace obdobné těm, jež byly popsány výše, pouze s odlišnou motivací vzniku;
- druhý typ představují situace, kdy jsou senioři svými příbuznými **podvedeni**, resp. okradeni. Například vnučka slíbí babičce, že jí zajde zaplatit nájem, vezme si od ní příslušný obnos a nájem potom nezaplatí. Jinou variantou je vědomé přiživování se na důchodu rodiče (typicky matky) nezaměstnaným potomkem.

Problémy tohoto typu v rodině okomentoval jeden z našich komunikačních partnerů následovně:

„(...) nepovedený vnuk okrádá svoji babičku a je to neřešitelné skoro jako v těchto případech, protože viditelně to, k čemu dochází, je, že ten senior vlastně v podstatě ztrácí střechu nad hlavou. Přestává být platičem a co je za tím, tak je vlastně nějaký nátlak ze strany někoho z rodiny, kdo ho připravuje o peníze (...) S takovými situacemi se setkáváme, já řeknu, není to tak často v porovnání s těmi tisíci lidmi v rámci cílové skupiny seniorů, ale je to dost často na to, že mě to znepokojuje, že ta tendence jako roste. Ta drzost, ta schopnost překračovat základní etické hranice vůči svým rodičům, prarodičům je pro mě nepochopitelná a je jí čím dál tím víc a intenzita se stupňuje a tam já vidím jako třeba velikánské riziko." (P4: pracovník sociálního odboru)

Vzhledem k příbuzenskému (citovému) vztahu k osobě vykonávající nátlak mají navíc dotyční senioři ztíženou možnost se podobnému nátlaku bránit. V případě potomků si navíc kladou jeho chování za vinu, jako důsledek vlastního selhání při výchově.

Další skupinu vnějších faktorů zadluženosti seniorů představují různé **nátlakové aktivity komerčních subjektů**, často cílené specificky na seniory. Jedná se z části o akce, pro něž se vžil označení „šmejdi“ - tedy prodej výrazně předražených výrobků a nátlak na seniory spojený s podvodným jednáním.

6. Problémy seniorů v oblasti bydlení

„Hodně jsem se setkala s případy, kdy naletěli právě takovým těm šmejdům, že si nakoupili nějaké předražené vysavače, například za 30 000, 40 000 Kč a pak neměli, platí exekuci na důchod a nemají právě na to nájemné.“ (P22: pracovník bytového odboru)

Kromě toho jsou senioři často **svolní ke změně např. dodavatelů energií**, kterou jim nabídne podomní prodejce. V okamžiku nabídky vyhodnotí změnu jako výhodnou, a to především v důsledku nekompletních informací:

R1: (...) i ta zadluženost, předluženost těch seniorů taky, těch, kteří se k nám dostanou, tak to tam teda je. On si koupí prostě nějaké hlouposti.

R2: Nebo přepisují plyny a podobně. Tam jsou strašně velké pokuty za nedodržení původní smlouvy, ale to jim nikdo neřekne předem. Tak oni si podepíší smlouvu, tam mají penále, teď zjistí, že to přepsání není zase tak výhodné, jak jim dotyčný za dveřmi řekl, takže potom se dostávají úplně zbytečně do těchto dluhových [problémů].

(P11: pracovník sociálního odboru)

Pokud jde o řešení problémů s bydlením, jež jsou způsobeny dluhy, volí senioři různé strategie. Nezřídka nejprve činí kroky, které nejsou účinné: jednak se snaží řešit problémy dalšími půjčkami, zpravidla stále méně výhodnými, jednak se obrací na různé úřady (například žádají o sociální dávky, přičemž však dávkový systém dluhy ani exekuce nezohledňuje, nebo žádají o obecní byt, ovšem nesplňují podmínku bezdlužnosti atd.¹⁴). Zmíněny pak byly také tendence oddálit vystěhování se z bytu všemi možnými dostupnými prostředky (tedy užívání bytu bez právního důvodu, odvolávání se proti rozhodnutí u soudu), ale také zcela opačný přístup, kdy seniorka v rámci oddlužení nastoupila i ve vyšším věku do zaměstnání. V případě dluhů na nájemném, ale také u dalších dluhů, je jednou z možností vyjednat splátkový kalendář; záleží ovšem na přístupu věřitele.

Naši komunikační partneři jako velký problém v cílové skupině seniorů nejčastěji zmiňovali **odkládání řešení daného problému, resp. pozdní vyhledání odborné pomoci**. V jednom případě jsme se setkali se snahou o proaktivní přístup, kdy se sociální odbor snaží kontaktovat dlužníky na nájemném v obecním bytě již v zárodkách problému (tj. v situaci, kdy dlužná částka ještě není vysoká) a nabízí jim pomoc při jeho řešení. Tento sociální odbor také pomáhá vyjednávat splátkové kalendáře u dalších společností, např. u dodavatelů energií. V jiném případě jsme se setkali s řešením v podobě návrhu na opatrovnictví, a to v situaci, kdy seniorka nebyla schopna hospodařit se svými finančními prostředky (jednalo se o osobu, které vznikl dluh na nájemném v důsledku opakovaných bezhlavých nákupů). S ohledem na různorodost dluhových problémů je podstatný individuální přístup k jejich řešení.

V některých případech však není možné bydlení udržet a senior je nucen stávající bydlení opustit. Stěhuje se pak do jiného soukromého nájemního bytu nebo do domu s pečovatelskou službou, nezřídka však také na ubytovnu. Ačkoliv jsou ubytovny z řady důvodů považovány za nevhodný způsob ubytování pro seniory (viz kap. 7.2.2), sociální pracovníci v některých situacích nejsou schopni okamžitě nabídnout lepší řešení.

R2: (...) nabízíme ty alternativy, které pro toho člověka jsou nejlepší. Dobré je, když tam není dluh na tom bydlení, pak máme daleko větší možnosti té práce, ať už s tím domem s pečovatelskou nebo nabídkou nízkonákladového bydlení.

¹⁴ Blíže k jednotlivým nástrojům viz kap. 7.

Ale pokud tam je dluh, tak pak je třeba někdy hledat alternativu a někdy se stává, že tou alternativou třeba může být i ta ubytovna, protože zase jsou podmínky, kdy pokud je to dlužník, tak nárok na obecní byt by v podstatě neměl mít.

R1: A potom je tam problém, že když má dluhy na elektřině, plynu, tak ať jde kamkoliv do jiného bytu, bohužel vlastně ten dodavatel mu ani elektřinu, ani plyn, dokud není uhrazená ta předešlá pohledávka, nezapojí.

(P21: pracovník sociálního odboru)

6.3 Sociální problémy

Naši komunikační partneři často zmiňovali problémy v mezilidských vztazích jednak jako hlubší příčinu dalších problémů souvisejících mj. s bydlením, jednak jako důsledek již existujících problémů (viz např. výše dopady zhoršujícího se zdravotního stavu na vztahy se sousedy či na sociální izolaci). V rámci rozhovorů jsme se pak také specificky zabývali situací osob v seniorském věku, které se potýkají s bezdomovectvím.

6.3.1 Problémy v mezilidských vztazích

Vztahy seniorů s ostatními lidmi, ať už v rámci rodiny či například v rámci sousedství, ovlivňují do značné míry jejich kvalitu života. Mohou představovat zdroj pomoci na straně jedné, ale na straně druhé také významný zdroj problémů. V našich rozhovorech se **problémy ve vztazích s rodinnými příslušníky** ukázaly jako jeden z nejvýznamnějších faktorů stojících za **rizikem ztráty bydlení u seniorů**. Příkladem může být výše uvedené zadlužení v důsledku snahy pomoci příbuzným; ne vždy však jsou negativní dopady působení rodinných vztahů na možnost udržet si bydlení nutně spojeny se zadlužením. V rámci rozhovorů jsme se setkali s řadou dalších možností, jak senioři mohou přijít o své bydlení v důsledku jednání jejich rodinných příslušníků.

Typický příklad představují situace, kdy senior přepíše vlastní nemovitost (případně členský podíl v družstvu) na někoho z potomků či vnoučat s tím, že mu dotyčný slíbí právo byt i nadále užívat a v bytě dožít. Po čase se však změní situace a mladší generace potřebuje vyřešit své vlastní bydlení. Na seniora pak vytváří nátlak různé intenzity s cílem jej z bytu vystěhovat, nejlépe do domu s pečovatelskou službou či do domova pro seniory. V podobné situaci se nezřídka ocitají také senioři, kteří v minulosti umožnili svým potomkům privatizovat byt, v němž žili.

„Samozřejmě byli tady žadatelé, kdy jsme řešili, kdy opravdu děti obraly doslova rodiče o nějaké bydlení a už se o ně nestaraly. Jsou tady takové. [T: Došlo i k takovému, že díky tomuto vyložení přišli obydlí?] Případy, kdy přepsali na děti bydlení a děti je tak nějak asi vyhodily, dá se říct natvrdo, protože pak hledají ubytovnu aspoň a je to pro ně takový šok. Prostě se tohle stává. Ale jsou to jen případy, že jeden za čas sem přijde, že se tohle stalo. Nemůžu říct, že nějak častěji se to děje.“ (P18: pracovník HN)

Problémy v rodinných vztazích někdy **ústí až do podoby domácího násilí**, ať už psychického či fyzického. Takové případy, které mají vážný dopad v oblasti kvality bydlení i života obecně, se typicky vyskytují při soužití seniorů ve společné domácnosti s dalšími příbuznými. Setkávali jsme se především s příklady, kdy se k seniorovi nastěhoval některý příbuzný (případně i s celou rodinou); zmíněna však byla také

opačná situace, kdy se matka nastěhovala do bytu ke svému synovi.¹⁵ Seniori jsou ve vztahu ke svým blízkým velmi zranitelní, což je umocněno situací, kdy žijí ve společném bytě. Navíc jim strach, případně stud či smíšené emoce vůči pachateli domácího násilí dále ztěžují možnost účinné obrany (viz také výše). Příkladem může být nedávný případ, který v rozhovoru popsala pracovnice sociálního oddělení:

„... přišla dcera paní s tím, že paní bydlí u syna v tom baráku, který byl původně jejich, teď si tam bydlí s manželkou a že jí ubližuje. Že jí bije, že jí ubližuje a v podstatě ta paní se stydí, stydí se před dcerou, někdy si jí stěžuje, brečí, pak to zase popře, takže to jsou těžké případy.“ (P11: pracovník sociálního odboru)

Velké problémy, které postupně přesahují rodinný okruh, představuje situace, kdy senior přijme do svého bytu problematického příbuzného, jenž narušuje pravidla soužití v domě a vzbuzuje nevoli sousedů. **Nevhodné chování**, které obtěžuje ostatní nájemníky v domě, pak někdy jde ruku v ruce s jeho agresí také vůči samotnému seniorovi. V tomto ohledu byla opakovaně zmiňována vnoučata seniorů a někdy také jejich drogová závislost. Pronajímatel pak řeší (opakované) stížnosti sousedů a v některých případech z tohoto důvodu přistupuje k výpovědi nájemní smlouvy.¹⁶ Seniori tak přichází o své původní bydlení, jelikož jako nájemci bytu nesou odpovědnost za narušování dobrých mravů v domě, ale nejsou schopni sjednat nápravu. Paradoxně však někdy výpověď z nájmu otevře prostor k tomu, aby se senior od problematického příbuzného oprostil, byť za cenu stěhování, které je pro většinu starších osob fyzicky i psychicky náročnou záležitostí:

R2: Kolikrát se jedná, že seniori jsou týraní. Sousedí pozorují, že stará paní má modřiny, že u ní bydlí vnuk, že dělá to a to, napadá nájemníky, jezdí na kolečkových bruslích po chodbě, ničí společné prostory domu, rozbíjí vitríny.

R1: Dokonce jsme měli i takový případ, co si vzpomínám, že ta paní byla ráda, že dostala výpověď z toho bytu, protože sociální odbor jí zajišťoval jiné bydlení a ona se jakoby osvobodila od toho svého vnuka, který jí v podstatě tyranizoval.

(P21: pracovník sociálního odboru)

Jak již bylo uvedeno, pomoc seniorům v takové situaci naráží na řadu bariér na straně obětí, které otálejí s vyhledáním (odborné) pomoci. Z výpovědí je patrné, že městské úřady se - prostřednictvím různých nástrojů sociální práce - snaží tyto krajní situace s dotčenými seniory řešit. **Pomoc zahrnuje odborné poradenství**, jednání s příbuznými, kteří jsou původci takových problémů, spolupráci s Policií ČR, v jejímž rámci existují specializované týmy pro práci se seniory i podporu projektů neziskových organizací zaměřených na pomoc obětem domácího násilí z řad seniorů. Cílem je jednak povzbudit seniory k tomu, aby se násilí ze strany příbuzných nebáli nahlásit, a jednak jim následně poskytnout **intenzivnější pomoc a doprovázení**. Určitou formu pomoci a bariéry s ní spojené popisuje účastník výzkumu v následující citaci:

„... protože jedna věc je říct, syn mi bere prachy nebo mě i bije a druhá věc je, že ti lidé potom, když odejdou z toho výslechu, tak se ocitají sami a mají strach vlastně z té situace, která nastane, že ten vnuk, syn se prostě vrátí a dostanou nabančeno, takže to doprovázení, to, že někdo s tím seniorem pak tráví čas, že

¹⁵ Život ve společné domácnosti však není nutnou podmínkou týrání seniora; dochází k němu někdy také při návštěvách dětí či vnuků u rodičů, resp. prarodičů.

¹⁶ Blíže byly popisovány tyto situace v případě obecních bytů. Sociální pracovníci nicméně měli mezi svými klienty také seniory, kteří tímto způsobem přišli o možnost užívat nájemní byt soukromého pronajímatele. Zmíněn byl dokonce i případ, kdy seniorka z důvodu domácího násilí ze strany příbuzných opustila vlastní rodinný dům.

se mu vlastně i věnuje, musí se věnovat i následně a intenzivně, ten nemůže veřejná správa pokrýt. To prostě není možné, aby potom někdo trávil pohotovost u takového seniora, který našel odvahu teda upozornit na tyto drsné věci, na to nemáme kapacitu jo, ale tady tento projekt [občanské poradny] to třeba řešit bude. Takže tam jsme momentálně takoví docela jako bezzubí." (P4: pracovník sociálního odboru)

Kromě toho je patrná snaha pomoci těm seniorům, kteří jsou v důsledku uvedených problémů s příbuznými nuceni opustit svůj byt, při **přednostním zajišťování nového bydlení v obecních bytech** (včetně bytů v domech s pečovatelskou službou), případně i v jiných formách bydlení. Ačkoliv se v rámci kvalitativního šetření nesoustředíme na zjišťování četnosti výskytu problémů v rámci příbuzenských vztahů, které mají dopady na oblast bydlení seniorů, některé indicie nasvědčují tomu, že se nejedná o ojedinělou záležitost. Například otázku domácího násilí na seniorech ze strany příbuzných otevřeli naši komunikační partneři v pěti ze šesti měst, v nichž výzkum probíhal. Jedna z pracovnic domu s pečovatelskou službou dokonce odhadla, že až třetina přijímaných seniorů žádala o přidělení bytu v jejich zařízení právě z důvodu špatné situace, jejímž původcem byly jejich děti.

V oblasti mezilidských vztahů je ovšem patrné, že zcela nejběžnější problémy se týkají sousedských vztahů. S výjimkou výše uvedených situací, kdy bylo vážně narušováno soužití v domě příbuznými seniora, se však jen zřídka jedná o záležitosti závažné natolik, že by vedly u seniorů ke ztrátě bydlení či nutnosti se z bytu odstěhovat (ačkoliv i takové případy byly zmíněny).

6.3.2 Bezdomovectví seniorů

Sociální vyloučení a bezdomovectví představují sociální problémy, které zasahují také skupinu osob ve věku nad 65 let. **Mezi seniory se vyskytují lidé zažívající bezdomovectví v různých formách:** od otevřeného bezdomovectví osob bez přístřeší („na ulici“), po méně viditelné formy skrytého bezdomovectví (např. senioři žijící v azylových domech, na ubytovnách či setrvávající ve zdravotnických zařízeních či u příbuzných právě z důvodu absence bytu).

Našimi komunikačními partnery byli jako senioři bez domova označováni pouze bezdomovci bez přístřeší. Jejich společnou charakteristikou je kumulace problémů, typicky zahrnujících rozpad primárních sociálních vazeb, závislosti (alkoholismus), zdravotní problémy a často také psychiatrickou diagnózu. Jejich **bezdomovectví mívá kořeny v minulosti** - o své bydlení přicházejí ještě v produktivním věku a bez domova žijí dlouhodobě; prakticky jsme se nesetkali s tím, že by někdo referoval o člověku, jenž by se na ulici ocitl až v seniorském věku. Sociální pracovníci, s nimiž jsme hovořili, starší bezdomovce považovali za osoby uvyklé na svůj způsob života a z různých důvodů odmítající vnější pomoc, pokud se neocitnou v krajní situaci (např. využívají nocleháren pouze v zimě, případně akceptují lékařskou pomoc v případě výrazných zdravotních problémů). Také pracovníci domů s pečovatelskou službou a pobytových zařízení zpravidla uváděli, že senioři-bezdomovci (osoby bez přístřeší) o místa v jejich zařízeních prakticky vůbec nežádají.

Senioři žijí také v azylových domech. Vzhledem k tomu, že azylový dům je sociální službou poskytovanou na přechodnou dobu,¹⁷ se jejich klienti stěhují mezi azylovými domy různých poskytovatelů a případně také zdravotnickými zařízeními;

¹⁷ Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb.

někteří pak využívají azylových domů pouze sezónně. Faktorem, který ovlivňuje zájem o pobyt v azylovém domě, je pak také nutnost dodržovat stanovené podmínky (zmiňován byl požadavek abstinence):

„Já bych ještě ráda připomenula, že třeba než tito lidé jsou seniorského věku a blíží se k tomu seniorskému věku, tak se třeba pohybují mezi azylovými domy. Je možné, že některý azylový dům třeba udělá výjimku pro někoho, a že někoho vezmou buď opakovaně, nebo prodlouží mu pobyt, protože nemá kam jít (...) Kam potom jdou, vůbec netuším, ale jsou to někdy lidé, kteří skutečně pendlují mezi psychiatrickou nemocnicí, azylovými domy, různými třeba Armáda spásy, nějaké takové ty instituce, Diakonie, zařízení Diakonie. A často tady, jak kolegyně řekla, to dopadá tak, že v tom horším už potom stupni zůstanou někde v psychiatrické nemocnici dlouhodobě.“ (P27: pracovník pečovatelské služby)

Právě střídání pobytů v různých zdravotnických zařízeních (nemocnicích, léčebnách dlouhodobě nemocných, psychiatrických léčebnách) představuje typ skrytého bezdomovectví, který je pro část seniorů charakteristický. A to zřejmě i v případech, kdy zdravotní stav sám o sobě nezakládá důvod pro hospitalizaci. Některé seniory je totiž velmi obtížné umístit, ať už z důvodu nedostatečné kapacity ve vhodném zařízení (např. v domě se zvláštním režimem) či z důvodů kombinace problémů, pro něž v podstatě specializovaná služba neexistuje. Bariérou řešení problému může být také nedostatečný příjem seniora-bezdomovce (např. pokud jde o umístění v domově pro seniory¹⁸).

„Ale problémy máme s umístěním. Tam, kde je alkohol, umístění v takových zařízeních je velmi problematické. Tato zařízení jsou dopředu na několik let obsazená. My se potýkáme s tímto problémem. Obrovským. Takových klientů máme na umístění bych řekla třeba dneska dvacet. (...) On třeba ten klient, o kterém zrovna jsem mluvila [alkoholik s psychiatrickou diagnózou], on vlastně přes zimu bývá v nemocnici, teď přes léto zajišťuji mu bydlení vlastně na ubytovně, aby byl ještě ve společenství jiných lidí. Protože o samostatný byt, obecní má požádaný, ale já mám obavy, že by to prostě nefungovalo s ohledem na alkohol.“ (P5: pracovník sociálního odboru)

Jak již bylo opakovaně zmiňováno, někteří **lidé v seniorském věku žijí na ubytovnách**. Obecně přitom ubytovny nebyly našimi komunikačními partnery považovány za vhodné prostředí pro život seniorů, a to zejména s ohledem na kumulaci sociálně patologických jevů (drogy, prostituce), hlučné prostředí, nedostatek soukromí a nevhodné hygienické podmínky.¹⁹ Nejčastěji byl však problém shledáván v mezilidských vztazích na ubytovnách a v nedostatku klidu, který senioři dle mínění našich komunikačních partnerů potřebují. V této souvislosti však naši **komunikační partneři rozdělávali seniory do dvou skupin**: první tvoří lidé, kteří i v produktivním věku žili na ubytovnách nebo střídali (pod)nájmy a kteří svými charakteristikami „zapadají“ mezi osoby sociálně vyloučené. Pro ně je život na ubytovně v seniorském věku pouze pokračováním dosavadního způsobu života. Patří sem také lidé v mladším seniorském věku, kteří jsou považováni za natolik nepřizpůsobivé, že jsou některými ubytovny odmítáni. Druhou skupinu pak představují senioři, kteří do takového schématu nezapadají a na ubytovně se ocitají například proto, že je děti připravily o bydlení (viz výše), v důsledku rozchodu s životním partnerem nebo zadlužení. Dosud žili většinovým způsobem života, a proto tito senioři podmínky na ubytovně jen velmi špatně snášejí. Život na ubytovnách je pak spojen také s nejistotou - ubytovací

¹⁸ blíže viz kap. 7.2.4

¹⁹ blíže viz kap. 7.2.4

smlouvy bývají uzavírány na dobu určitou, nájmy jsou vysoké. Rozhovor v Ostravě navíc ukázal, že v posledních letech došlo ke zhoršení situace na ubytovnách v důsledku sestěhovávání rodin z vyloučených lokalit Ostravy.

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

Na problémy seniorů v oblasti bydlení reaguje celá řada nástrojů sociální politiky. Jedná se zejména o sociální dávky, především dávky zaměřené přímo na podporu bydlení, a opatření bytové politiky cílené na podporu bydlení seniorů. Jako významná se dále jeví sociální práce a do určité míry také některé sociální služby. V následující kapitole zaměříme bližší pozornost na roli těchto nástrojů a opatření ve vztahu k bydlení seniorů, přičemž současně poukážeme na bariéry a problémy tak, jak vyplynuly z rozhovorů s našimi komunikačními partnery. Za jeden z nejvýznamnějších nástrojů podpory bydlení nejen seniorů považovala většina komunikačních partnerů **sociální dávky, zejména pak příspěvek na bydlení a doplatek na bydlení**, částečně jsme zachytili také názory týkající se ochranné funkce mimořádné okamžité pomoci (dále i MOP). Vedle toho byl poměrně často zmiňován příspěvek na živobytí jako dávka podmiňující nárok na doplatek na bydlení a příspěvek na péči v souvislosti se zdravotním stavem seniorů, faktorů, který významným způsobem ovlivňuje jejich životní podmínky včetně podmínek bydlení.²⁰ V rámci tohoto nástroje je diskutována charakteristika cílové skupiny seniorů, kteří dávek využívají, a její předpokládaná proměna do budoucna, otázka náročnosti, procedurální záležitosti, užitečnost dávek ad. Efekt dávek a náročnost procedury je zde reflektován z pohledu pracovníků Úřadů práce (ÚP) a z hlediska dalších komunikačních partnerů, jako jsou pracovníci sociálního a bytového odboru obcí s rozšířenou působností (ORP) a pracovníci pobytových a pečovatelských služeb, jejichž postřehy reprezentují spíše názory klientů.

Značné možnosti podpory seniorů v oblasti bydlení mají municipality a jejich **bytová a sociální politika**. V rámci výzkumu jsme se se strategiemi bydlení, které v rámci pravidel přidělování bytů zohledňují skupinu seniorů jako sociální skupinu, jež má určité výhody v přístupu k obecním bytům, setkali v případě tří obcí. Obce tuto cílovou skupinu dále zohledňují formou výstavby domů zvláštního určení (zejména domů s pečovatelskou službou, případně bezbariérových bytů, jejichž výstavba však stále zaostává za poptávkou). V rámci této oblasti jsme se během výzkumu rovněž setkávali se zajímavými názory na otázku bydlení seniorů v ubytovnách. Jako významná se v průběhu výzkumu jevila také sociální práce na obcích. Role sociálních pracovníků v oblasti potlačování rizika ztráty bydlení u seniorů byla vyzdvihována jak kolegy z poboček Úřadu práce, tak také pracovníky pobytových a pečovatelských služeb. Mezi těmito jednotlivými aktéry byla reflektována spolupráce v rámci jednotlivých specifických případů seniorů a jejich problémů s bydlením.

Obce jsou dále také častým zřizovatelem **pečovatelských služeb**, které se osvědčují při řešení problémů s bydlením spojených se zhoršeným zdravotním stavem. Jejich cílem je umožnit seniorům zůstat co nejdéle ve svém přirozeném prostředí. Navíc, pracovníci pečovatelských služeb jsou schopni v důsledku úzkého kontaktu se seniory v jejich domácnostech poměrně do hloubky rozpoznat jejich problémy, a proto je jejich účast v systému pomoci seniorům komunikačními partnery vnímána velmi kladně.

²⁰ blíže viz kap. 6.1

7.1 Dávky na bydlení

Jak již bylo řečeno, hlavními dávkami na bydlení jsou zejména příspěvek na bydlení v systému státní sociální podpory a doplatek na bydlení v systému pomoci v hmotné nouzi. Tyto dávky jsou mnohdy ve vztahu k bydlení vzájemně kombinovány, často podmiňovány jinými dávkami (příspěvek na živobytí v rámci hmotné nouze) nebo doplňovány jinými dávkami (mimořádná okamžitá pomoc v systému hmotné nouze nebo příspěvek na péči v systému státní sociální podpory). V následujících kapitolách se tedy věnujeme souboru těchto dávek ve vztahu k charakteristikám seniorů a problematice seniorského bydlení, účinkům na tuto cílovou skupinu, specifikům, která byla identifikována ve vztahu k nárokům seniorů na tyto dávky i bariérám, které musí senioři v souvislosti s těmito nároky překonávat.

7.1.1 Podíl a charakteristika klientů seniorů mezi příjemci dávek na bydlení

Určit **podíl seniorů** na příspěvku na bydlení, doplatku na bydlení a mimořádné okamžité pomoci bylo pro naše komunikační partnery poměrně obtížné (jde o dávky státní sociální podpory - dále jen SSP a dávky hmotné nouze - dále jen HN). Vzhledem k tomu, že ani jedno z dávkových schémat **nezhledňuje skupinu seniorů v rámci specifické cílové skupiny** a pracovníci dávkových schémat nemají žádnou povinnost sledovat tuto skupinu odděleně, činí tak málokterá z jednotlivých poboček Úřadu práce. Senior je ve vztahu k nárokovatelnosti na dávky vnímán jako běžný klient systému.

Ve většině případů jsme se proto setkávali s pouhými odhady těchto podílů:

„Ale neřeknu vám procentně. Tak to vám taky nepovím. Protože to se nedá zjistit ani z naší aplikace. My jsme se snažili, jestli se z toho něco nedá dostat, ale podle věku nebo data narození nejsme schopni z našeho programu nic dostat. To jsou opravdu jenom takové odhady.“ (P20: pracovník HN)

Vytváření statistik seniorů mezi klienty dávkových schémat tak zůstává pouze dobrovolnou činností některých oddělení a jejich výstupy slouží pouze pro vnitřní potřeby organizace.

Hodnoty procentuálního zastoupení seniorů mezi klienty dávkových systémů tedy **mají omezenou vypovídací schopnost**, jakkoliv byl tento odhad schopen učinit každý z komunikačních partnerů.²¹ Navíc, pracovníci, s nimiž byl veden rozhovor, hovořili pouze o těch seniorech, s nimiž přichází do styku, čili těch, kteří uplatňují nárok na dávky na bydlení, a těch, kteří tohoto nároku dosahují. Skutečný podíl seniorů, kteří se setkávají s problémy v oblasti bydlení, není možno tímto typem výzkumu rozkrýt. Nejsou-li evidováni v systému jako příjemci dávek, společnost o jejich problémech nemá informace, tudíž zohledněním podílu seniorů v agendě dávek na bydlení **nemůže být usuzováno na reálnou míru problémů seniorů v oblasti bydlení**.

²¹ Na rozdíl od dávkových systémů je možno určit podíl seniorů mezi klienty na sociálních odborech obecních úřadů. Vzhledem k tomu, že pracovníci těchto odborů vykonávají sociální práci a jejich kontakt s klientem je intenzivnější, velmi často mají přehled o tom, kolik seniorů je mezi klienty, jimž nabízejí svoji pomoc. V systému sociální práce se dle sdělení našich komunikačních partnerů nachází až 60 % seniorů z těch, kteří vyhledávají pomoc sociálního pracovníka ve velkých městech, 30 % ve středně velkých městech a kolem 20 % v menších městech.

Jak ukážeme později, **současní senioři jsou obecně komunikačními partnery vnímáni jako skupina, která není pro systém dávek na bydlení příliš velkou zátěží**, protože četnost seniorů v rámci klientů dávek je velmi nízká (zejména pokud jde o dávky pomoci v hmotné nouzi). V rámci obce nad 100 000 obyvatel činí jejich podíl zhruba 30 %, zatímco u dávek hmotné nouze (doplatek na bydlení, MOP) odhadují komunikační partneři zhruba 5% podíl seniorů mezi klienty. Obdobný poměr byl uváděn také ve středně velkých městech (40% podíl seniorů mezi žadateli o příspěvek na bydlení a 3% podíl mezi žadateli o doplatek na bydlení) a v menších obcích (30% podíl seniorů mezi žadateli o příspěvek na bydlení a 5% podíl mezi žadateli o doplatek na bydlení).

Takový rozdíl v procentuálním zastoupení seniorů mezi žadateli o příspěvek na bydlení a doplatek na bydlení je komunikačními partnery zdůvodňován především konstrukcí nároků na tyto dávky. V případě příspěvku na bydlení vzhledem k nízkým příjmům z důchodů může určitému počtu seniorů vzniknout nárok na jeho výplatu. Doplatek na bydlení v rámci hmotné nouze však mají pouze senioři s velmi nízkými důchody, případně senioři bez nároku na výplatu důchodu a těch je v systému dávek evidováno mizivé procento. Určitou roli v nízkém procentuálním zastoupení seniorů mezi klienty sociálních dávek na bydlení může, jak si ukážeme později, sehrávat i jejich špatná informovanost o možnosti podpory nákladů na bydlení, případně tzv. „non-take-up effect“, který se u poměrné části seniorů projevuje jako silná bariéra vstupu do systému dávek.

Typický senior žádající o příspěvek na bydlení (SSP) uvádí jako hlavní důvod svojí žádosti nedostatečné prostředky na živobytí poté, co vyrovná náklady spojené s bydlením, náklady na zdravotní péči, případně pečovatelskou službu, náklady spojené s léky. Jedná se převážně o seniory, kteří dle sdělení komunikačních partnerů „nejsou problémoví“ a nejsou bezprostředně ohroženi rizikem ztráty bydlení:

„Můj osobní názor je, že si nemyslím, že by senioři byli nějakým způsobem ohroženi ztrátou bydlení. Protože i v současné době, v případě, že řešíme seniory ve vztahu k agendě státní sociální podpory, tak buď dosáhnou na příspěvek na bydlení, nebo nedosáhnou. Poněvadž co se týče této agendy nebo této dávky, tak vlastně je to nákladový příspěvek, takže my rozhodujeme vlastně na základě čísel. A nemyslím si, že senioři by byli ohroženi skupinou ve vztahu k bydlení. Mají možnost požádat právě o ten příspěvek na bydlení, dokonce mají možnost požádat o dávky pomoci v hmotné nouzi, kde se dopočítávají v rámci živobytí, příspěvku na živobytí tyto částky, takže samozřejmě náklady na bydlení se započítávají jak v obou agendách za splnění zákonných podmínek. Takže je to skupina lidí, která dle mého názoru, je k ní přihlíženo úplně stejně jako k jakékoli jiné skupině občanů.“ (P24: pracovník SSP)

Již z předchozí citace je ovšem zřejmé, že na příspěvek na bydlení dosáhne poměrně malé procento seniorů, a to zejména z důvodu, že nárok na něj je vzhledem k průměrné výši důchodů, nastaven příliš nízko a **senioři se tak často pohybují na hranici vzniku tohoto nároku**. Takoví senioři sice dosud nejsou ohroženi ztrátou bydlení, nicméně na živobytí jim zbývá minimum finančních prostředků a často **jsou nuceni volit strategii šetření na ostatních potřebách** (strava, odívání, kultura). To potvrzují především výpovědi pracovníků sociálních odborů:

„Pokud je to nízkopříjmový, úplně nízkopříjmový senior, tak na to dosáhne, ale pokud je to takový ten standardní senior, který pracoval, neměl nějaké enormně, měl průměrnou mzdu, tak prostě se dostane dnes na tu hranici, kdy my mu doporučíme, aby si požádal o, ať už dávky státní sociální podpory nebo u hmotné nouze a jim to nevyjde, někdy jsou tam opravdu minimální částka, která roz-

hodne o tom, třeba deset korun rozhodne o tom, že nedostane tu dávku ano, protože tam jsou prostě, oni to dají do počítače, zadají údaje a technika stanoví, jestli vznikne nebo nevznikne nárok na tu dávku a opravdu u těch, kteří nepracovali, tak spíš je větší pravděpodobnost, nebo mají ty nízké příjmy, je větší pravděpodobnost, že na to dosáhnou než takový ten standard." (P21: pracovník sociálního odboru)

Z hlediska osobnostních charakteristik je senior uplatňující nárok na příspěvek na bydlení komunikačními partnery vnímán velmi pozitivně: jako spolehlivý a zodpovědný člověk, který přizpůsobil svůj život určitému řádu, snaží se žít podle společensky stanovených norem (to se projevuje také např. v jejich přístupu k vyřizování dávky, dodávání potřebných dokladů a nekomplikované komunikaci s úředníky) a s celoživotními pracovními zkušenostmi. Důchod také často bere jako svoji odměnu za celoživotní práci, pročež také mnohdy vnímá svou žádost v systému dávek na bydlení jako své osobní selhání. **Ze sociodemografického hlediska** se pak jedná vesměs o osamocené jedince, přičemž častějším klientem systému dávek na bydlení bývají ženy. Senioři, kteří žijí dosud se svým partnerem, se v systému dávek na bydlení příliš nevyskytují. V případě, že se jedná o člena domácnosti s partnerem či příbuznými, pak jsou zmiňovány skupiny seniorů, jejichž příjem je extrémně nízký i v rámci zohlednění společně posuzovaných osob, případně jsou to senioři bez nároku na výplatu důchodu. Poměrně častou skupinou seniorů, která byla zmiňována v souvislosti s nárokem na příspěvek na bydlení, jsou ti, kteří mají vyšší životní náklady související se zdravotním handicapem. **Z hlediska vlastnického vztahu k bydlení** jsou nejčastějšími klienty senioři pocházející z nájemního bydlení, přičemž komerční nájemní bydlení je vzhledem k nákladům s ním spojených častější variantou. Ačkoliv jsou charakteristiky klientů seniorů poměrně variabilní, jako typického a nejčastěji zmiňovaného klienta systému dávek na bydlení identifikovali naši komunikační partneři především **osamocené žijící vdovy, popřípadě se zdravotním omezením, žijící v nájemní formě bydlení.**

Za **typického klienta seniora žádajícího o doplatek na bydlení, případně MOP (HN)**, je komunikačními partnery označován jedinec, pro něž je charakteristická velmi nízká úroveň důchodu, případně jedinec bez nároku na výplatu důchodu. Jedná se převážně o seniory, kteří po odečtení nákladů na bydlení nedosahují životního minima. Výrazný vliv na růst počtu těchto seniorů mezi klienty hmotné nouze sehrála novelizace zákona o pomoci v hmotné nouzi z roku 2014,²² která se odrazila v **započitatelné částce důchodu na úrovni 80 %**. Seniorům se tak snížila částka, z níž je doplatek na bydlení vypočítáván, a část z nich se tak dostala mezi klienty splňující nárok na výplatu dávky. Někteří komunikační partneři uváděli, že se po odečtení 20 % z výše důchodu jedná zhruba o částku 4 000 Kč důchodu, při níž vzniká nárok na tuto dávku. Většinu klientů z této cílové skupiny dle komunikačních partnerů tvoří **senioři s netypickou pracovní historií**. Mezi takové seniory patří ženy, které z důvodu péče o rodinu, zejména po změně společenského systému v devadesátých letech, měly zkrácenou pracovní historii, ženy v domácnosti, obzvláště pak vdovy s nárokem pouze na vdovský důchod, osamělí jednotlivci, zejména s nižším vzděláním a nízkými pracovními příjmy:

„Je tam víc takových klientů, a jedná se vyloženě o ty seniory s tím základním vzděláním, jedná se o ženy, které v té dřívější době bylo zvykem, že žena byla doma, tak ten důchod má úplně ten minimální, takže to jsou tady tyhle osoby, které mají opravdu ten příjem hodně nízký.“ (P14: pracovník HN)

²² Jedná se o novelizaci zákona o hmotné nouzi (111/2006 Sb.) zákonem č. 252/2014 Sb.

Jde však také o osamělé osoby, které ač měly v minulosti značné pracovní zkušenosti s dostatečnou výší příjmů, v období posledních několika let před důchodovým věkem byly nuceny z různých důvodů (zdravotních, ztráta zaměstnání) vykonávat špatně placenou práci, popřípadě již nenašli uplatnění na trhu práce vůbec. Výjimečně se v této skupině objevují také senioři s běžnou pracovní historií, zejména ti, jejichž příjem ze závislé činnosti či podnikání byl velmi nízký.

Jak bylo uvedeno, naši komunikační partneři vnímali seniory žádající o dávky na bydlení jako „**deserving poor**“, jako osoby, které si zaslouží solidaritu ostatních. Jsou to podle jejich zkušenosti lidé, kteří se do chudoby dostali v důsledku působení vnějších faktorů (např. restrukturalizace hospodářství, péče o rodinu či kvalifikace, o kterou na trhu přestal být zájem). Vedle této skupiny seniorů pak komunikační partneři identifikují skupinu tzv. „**novodobých seniorů**“, kteří se od těch současných odlišují svými hodnotami a postoji a kteří stojí na okraji společnosti. Jejich marginalizace na trhu práce i ve společnosti je spojována spíše s jejich osobnostním selháním. Jedná se vesměs o jedince, kteří, ať už z jakýchkoliv důvodů, upadli do dlouhodobé nezaměstnanosti, jsou v dlouhodobé evidenci úřadů práce, případně se z trhu práce vymanili z vlastního rozhodnutí, a senioři bez domova. Charakteristiku této skupiny seniorů za všechny komunikační partnery vystihuje jeden z pracovníků hmotné nouze:

„Já si myslím, že jsou to lidé, kteří nepracovali od, když to řeknu, revoluce, spadli do systému úřadu práce a od té doby nepracují. Ale to jsou většinou lidé, kteří setrvávají v našem systému už od té doby a to znamená, že vlastně tam setrvávají pořád. Oni nám z něho nikdy nevydají.“ (P15: pracovník HN)

Další komunikační partner jde ve svých výpovědích k charakteristikám této skupiny seniorů, klientů hmotné nouze, ještě hlouběji a přímo identifikuje specifickou skupinu žadatelů o dávky, která je dle slov jiného komunikačního partnera **uvědomělá v oblasti nárokovosti** na dávky a často tak žádá o příspěvek na bydlení, případně další dávky, pouze z titulu tohoto vědomí:

„No tak u skupiny seniorů, kteří nepracovali. Celý život nebo velmi podstatnou část života. Protože podmínky pro nárok na důchod se zpříšňují. A ti lidé, což je třeba romské etnikum, teď už nám jede třetí generace lidí, kteří nikdy nepracovali i pracovat pravděpodobně nebudou. Když tak úplně výjimečně, na nějaké veřejně prospěšné práce možná. Takže to jsou vesměs lidé, kteří žádné vzdělání nemají, mají maximálně třeba základní. A víme, že máme s takovými lidmi problém.“ (P20: pracovník HN)

Specifickou skupinu příjemců doplatku na bydlení pak tvoří senioři v domovech pro seniory, dalších pobytových službách a v ubytovnách (blíže viz kapitola 7.2.3).

V průběhu terénního šetření vyvstala také otázka, jakým směrem se bude ubírat situace v oblasti podílu klientů systému dávek na bydlení mezi seniory. Jednoznačná odpověď všech komunikačních partnerů identifikuje **vzrůstající trend v počtu seniorů mezi klienty s tendencí rychlejšího růstu do budoucna**, přičemž se předpokládá proměna této skupiny a postupná převaha seniorů, jež jsme výše označili jako „novodobé“. Jednou z příčin tohoto trendu je již zmiňovaná změna zákona, která posunula **hranice příjmu z důchodu pro započítatelnost nároku na dávky pomoci v hmotné nouzi na 80 %**. Komunikační partneři již v současné době reflektují zvýšený podíl seniorů nejen mezi žadateli o příspěvek na bydlení, ale také mezi žadateli o doplatek na bydlení. Určitá část klientů, kteří dosud žádali pouze o příspěvek ze schématu SSP, tak po změně zákona začíná uplatňovat i nárok v systému hmotné nouze. Snížení hranice příjmů z důchodu umožnilo také nárůst žadatelů mezi klienty pobytových zařízení:

„Určitě to narůstá, protože ještě v nedávné době jsme lidi, kteří pobírají starobní důchod, měli, dá se říct na prstech jedné ruky. Samozřejmě, ti, kteří neodpracovali, neměli nárok, tak ti byli vždycky. Ale od té doby, co se starobní důchod počítá z 80 %, tak jakoby to dalo větší šanci lidem více požádat o dávky. Takže my jsme dřív ze zařízení ani žadatele neměli, protože tam vždycky asi nějaký starobní důchod je. A teď právě se nám to rozrostlo o ty zařízení, kde sociální pracovníci aspoň zkusí, když vidí, že člověk má důchod takový nějaký nízký. Ví, že ho nebereme celý 100 %, ale jenom z 80 %, to jim trochu pomůže. Potom jim třeba něco vychází, nějaké dávky.“ (P18: pracovník HN)

Dalším faktorem ovlivňujícím nárůst poživatelů dávek na bydlení mezi seniory je dle komunikačních partnerů **zhoršování zdravotního stavu populace**. Přibývá seniorů s omezenou soběstačností, což může být důsledkem jednak tlaku doby, kdy jsou v průběhu pracovní kariéry na budoucí seniory kladeny vysoké nároky, tlaku na individualistický přístup, ale také pokroku v lékařské vědě, jejíž moderní technologie posunují hranici dožití stále výš i za cenu snížení kvality života.

Prakticky nejvýznamnější faktor zvyšování podílu seniorů mezi klienty systému dávek na bydlení však komunikační partneři identifikovali v již zmiňovaném **fenoménu vzniku populace novodobých seniorů**, jejichž podíl bude v souladu se společenským vývojem do budoucna narůstat tak, jak o tom referuje jeden z komunikačních partnerů:

„Myslím si, že narůstá počet lidí, kteří třeba po osmdesátém devátém roce nepracovali. A tady tyto generace vlastně pokud budou docházet do toho seniorského věku a nebudou mít důchody nebo budou mít velmi nízké důchody, tak myslím si, že problémy teprve začnou. Možná v té praxi nějaké náznaky jsou, ale myslím si, že to není zatím jakoby podchytitelné nebo uchopitelné v tuto chvíli.“ (P7: pracovník sociálního odboru)

7.1.2 Senioři v agendě státní sociální podpory

Dávkou v systému státní sociální podpory zohledňující náklady klienta na bydlení s preventivním charakterem v souvislosti s rizikem ztráty bydlení je podle zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, **příspěvek na bydlení**. Tento zákon definuje, volně interpretováno, příspěvek na bydlení jako dávku, na níž nárok má vlastník nebo nájemce bytu, který je v bytě hlášen k trvalému pobytu, jestliže jeho náklady na bydlení přesahují 30 % jeho příjmů. Vzhledem k tomu, že aktivity pracovníků agendy SSP jsou vymezeny zákonem, není možno u populace seniorů sledovat informace nad rámec zpracovávaných žádostí. Nejčastějším konstatováním komunikačních partnerů v souvislosti se specifickými nároky seniorů byl výrok **„klient jako klient“**.

Před **zpracováním žádosti** o příspěvek na bydlení je tedy i senior povinen předložit téměř identické doklady, jako ostatní žadatelé. Jistým specifikem je doklad o výši příjmu (důchodu), který není nutno každé čtvrtletí znovu předkládat, protože tento údaj se pracovníkům dávek elektronicky sehrává přímo z databáze České správy sociálního zabezpečení. Ostatní náležitosti potřebné k vyřízení žádosti níže popisuje jeden z pracovníků agendy příspěvku na bydlení:

„Dále doloží veškeré úhrady o zaplacení nákladů na bydlení, tzn., pokud jsou v nájemním bytě, tak nájem plus služby spojené s bydlením, elektřina, plyn, voda, stočné, komunální odpad, paliva podle toho čím topí, pokud to jsou vlastníci bytů nebo vlastníci nemovitostí, tak dokládají většinou jenom náklady

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

za energie, protože jim se napočítávají vlastně do výpočtu potom srovnatelné náklady, který jsou dané přímo zákonem, dávka se jim propočítá, buď jim dávka vyjde, nebo nevyjde." (P19: pracovník SSP)

V rámci žádosti se dále zkoumá zázemí klienta v souvislosti se společně posuzovanými osobami,²³ jejichž příjmy musí být rovněž doloženy. V případě, že senior bydlí v nájemném bytě, je nutno doložit také nájemní smlouvu, v případě, že byt, či rodinný dům osobně vlastní, je povinen dokládat evidenční list vlastnictví. Některá pracoviště však, obzvláště po seniorech, tento list vlastnictví nevyžadují, protože pracovníci jsou schopni si tento zabezpečit ve spolupráci s katastrálním úřadem. Ve výpočtu dávky se zohledňují veškeré přeplatky a nedoplatky na nájemném a službách. Přeplatky a nedoplatky při ročních vyúčtováních pak mohou zakládat bariéru v nároku.²⁴ Součástí nákladů nejsou dluhy a s nimi spojené penále a exekuce.

Všechny náležitosti k žádosti se předkládají za každé kalendářní čtvrtletí, které je v systému příspěvku na bydlení rozhodným obdobím. S tím také souvisí **periodicita návštěv seniorů** na odděleních státní sociální podpory. Ačkoliv, jak již bylo řečeno, je nespornou výhodou pro seniory fakt, že nemusí každé čtvrtletí dokládat výši příjmů, existují jiné položky zohledňované při stanovování nároku, které se mohou v průběhu čtvrtletí měnit (výše nákladů apod.), tudíž i v této souvislosti je senior nucen opakovat návštěvu oddělení státní sociální podpory s pravidelnou frekvencí tak, jako ostatní klienti systému. S návštěvami seniorů však souvisí jisté administrativní, časové a kapacitní problémy, které budou blíže pojednány v kapitole 7.1.4.

Klienty agendy příspěvku na bydlení²⁵ se stávají především senioři s nižšími příjmy a vysokými náklady na bydlení. Za vysoké náklady na bydlení jsou považovány takové, které přesahují 30 % veškerých příjmů seniora. Tato norma však platí obecně pro všechny klienty bez ohledu na věkovou hranici.

V rámci terénního výzkumu jsme se setkávali s různými názory na efekt této dávky v udržení původního bydlení seniora. **Reakce komunikačních partnerů z dávkových systémů na účinky příspěvku na bydlení**, případně v kombinaci s doplatkem na bydlení, byly vesměs kladné. Většina z nich se domnívá, že dávkový systém skýtá prevenci před ohrožením ztrátou bydlení nejen pro seniory a má tak pozitivní vliv na jejich životní situaci.²⁶ Za všechny pracovníky jednotlivých úřadů práce nabízíme následující reflexe preventivního účinku příspěvku na bydlení:

„Jako v dávkovém systému je jediná šance u nás příspěvek na bydlení jo, což mu teda docela hodně pomůže, protože opravdu pokud ten nájem je osm tisíc a šest a půl tisíce je důchod, tak ta dávka může být kolem pěti, šesti tisíc jo plus, mínus a to už je docela, už vlastně z těch osmi tisíc pokud je napůl dostane no, tak dobře to už si myslím, že je velká pomoc jo a jako vlastně i jiná dávka pro seniory vlastně potom teda doplatek, ale tam už buďto nemají důchod nebo ho mají opravdu extrémně nízký." (P16: pracovník SSP)

„No já si myslím, že jim to by mělo jako, ne by jim to mělo stačit, jako některým jako ta částka, kterou jim poskytujeme jim to jako hodně usnadní, ne usnadní jako, že jim to hodně pomůže jo, protože když tu máte třeba nějakou důchodkyni, která má spočítané přesně kolik si může koupit rohlíků jo, že si

²³ Společně posuzované osoby bývají občas bariérou v nároku seniora na dávku (více viz 7.1.4).

²⁴ blíže viz kapitola 7.1.4

²⁵ K charakteristikám seniora jako klienta SSP blíže viz kapitola 7.1.1.

²⁶ Fakt, že je senior příspěvkem udržován v původním bydlení i v případě, že by bylo efektivnější zvolit variantu stěhování do méně nákladného bytu, je jen slabou náplastí na to, že řadě seniorů nárok často uniká o pouhých několika desítek korun.

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

může koupit mlíko nebo něco, tak je to jako z jedné strany si myslím hodně jako takové ponižující na to stáří, že musí počítat každou korunu, aby jim vyšlo vysloveně na ten chleba." (P19: pracovník SSP)

A právě nízká životní úroveň seniorů i po získání příspěvku z dávkového systému je **pro větší část pracovníků sociálních odborů obcí důkazem nepříliš vysokého účinku dávky** na životní úroveň seniorů. Dávce není upírán preventivní charakter před ztrátou bydlení, nicméně životní úroveň většiny seniorů zůstává i po získání této dávky nadále tristní. Sociální pracovníci obcí tak částečně zpochybňují i přísná pravidla získání nároku vycházející z výpočtu poměřováním výše příjmu z důchodu a nákladů na chod domácnosti. Otázku životní úrovně seniorů ve vztahu k systému dávek na bydlení reflektuje jeden ze sociálních pracovníků následovně:

„To nevím, jestli to je v pořádku. V pořádku to asi není, ale bohužel teda se asi naučili žít z toho mála, co jim zbývá, protože opravdu většinu těch jejich příjmů vlastně vynaloží na úhradu bydlení a potom těch léků, jak už jsme se bavili a opravdu si myslím, že na to živobytí jim zůstává velmi málo. Určitě jim to pomůže v zajištění toho bydlení, ale potom je tam ta stránka druhá, že jim nezbývá už mnoho peněz na to živobytí, jako určitá pomoc to je, ale nepokryje prostě ta dávka na to bydlení celé ty jejich náklady na bydlení a samozřejmě je to dávka testována příjmy a vždycky to tak bude." (P23: pracovník sociálního odboru)

Součástí terénního zjišťování ve vztahu k agendě státní sociální podpory byl také dotaz na možnost sociální práce s klienty v rámci výkonu agendy SSP. Vzhledem k tomu, že příspěvek na bydlení je zákonem stanovená dávka, ke které není potřeba realizovat sociální šetření a zjišťovat další informace, reflektovala většina komunikačních partnerů v tomto systému prakticky nulovou sociální práci. Jakýsi druh „sociální práce“ je vykonáván pouze v rovině základního poradenství, které má charakter poskytnutí informací o dalších subjektech pomoci a případného nasměrování k těmto subjektům. Pracovníci systému státní sociální podpory pak svorně deklarují pomoc a asistenci při vyplňování složitých formulářů žádosti o příspěvek na bydlení a v případě seniorů i trpělivost při vysvětlování nároku na dávku a jejího výpočtu.

7.1.3 Senioři v agendě pomoci v hmotné nouzi

Dávkami v systému hmotné nouze zohledňujícími náklady klienta na bydlení s preventivním charakterem v souvislosti s rizikem ztráty bydlení jsou podle zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, doplatek na bydlení a dávka mimořádné okamžité pomoci. Zákon definuje **doplatek na bydlení** jako dávku (volně interpretováno), na níž vzniká nárok osobě s bytem ve vlastním užívání, popřípadě osobě užívající byt na základě smlouvy, případně rozhodnutí nebo jiného právního titulu, jestliže po úhradě odůvodněných nákladů na bydlení snížených o příspěvek na bydlení je příjem této osoby zvýšený o vyplacený příspěvek na živobytí²⁷ nižší než částka na živobytí této osoby, případně osob společně posuzovaných. „Doplatek na bydlení lze přiznat s přihlédnutím k jejím celkovým sociálním a majetkovým poměrům také osobě, které příspěvek na živobytí nebyl přiznán z důvodu, že příjem osoby a společně posuzovaných osob přesáhl částku na živobytí osoby a společně posuzovaných osob, ale nepřesáhl 1,3násobek částky na živobytí osoby a společně posuzovaných osob.“ Doplatek na bydlení mohou žádat také osoby žijící v typu bydlení jiná, tudíž

²⁷ Podmínka nároku na příspěvek na živobytí není ve výjimečných případech vyžadována (viz dále v textu).

v prostorách jiných než obytných, případně ubytovných, které však musí splňovat standardy kvality bydlení. **Mimořádná okamžitá pomoc** je pak dávkou, na níž má nárok osoba v hmotné nouzi podle uvedeného zákona, dále osoba, „které s přihlédnutím k jejím příjmům, celkovým sociálním a majetkovým poměrům hrozí vážná újma na zdraví“, osoba, „kterou postihne vážná mimořádná událost a její celkové sociální a majetkové poměry jsou takové, že jí neumožňují překonat nepříznivou situaci vlastními silami“, osoba, „která nemá vzhledem k příjmům a celkovým sociálním a majetkovým poměrům dostatečné prostředky k úhradě nezbytného jednorázového výdaje“, nebo osoba, „která v daném čase, s ohledem na neuspokojivé sociální zázemí a nedostatek finančních prostředků nemůže úspěšně řešit svoji situaci a je ohrožena sociálním vyloučením“.

Doplatek na bydlení

Stejně jako u státní sociální podpory, nárok na doplatek na bydlení není nijak ovlivněn věkovou hranicí klienta. U doplatku na bydlení jsou však stanovena jiná kritéria pro nárok, než je tomu u příspěvku na bydlení. Tato kritéria jsou rozvolněnější zejména ve vztahu k trvalému bydlišti.²⁸ Zatímco to je nutností pro přiznání nároku v systému státní sociální podpory, v systému hmotné nouze může uplatnit nárok na doplatek na bydlení i jedinec, který nevlastní žádnou nemovitost (byt, dům), ani nemá smluvně stvrzený nájemní vztah, ale jen smlouvu o ubytování. Doplatky na bydlení jsou tak často vypláceny osobám, které žijí na ubytovných bez nájemního vztahu (na základě smlouvy o ubytování), ale také lidem v bydlení s přívlastkem „jiné“ (např. zahradní domek, je-li tento schválen stavebním úřadem jako prostora vhodná k bydlení) a lidem žijícím v bytech s dalšími osobami, ke kterým nemají nájemní vztah, pouze smlouvu o ubytování a nemají zde ani statut trvalého bydliště. Doplatek na bydlení tak mohou žádat i senioři v pobytových službách.

Jak již bylo řečeno, existuje určitá výjimka v podmínce přiznání nároku na příspěvek na živobytí pro nárok na doplatek na bydlení, kdy žadatel o doplatek na bydlení nemusí tuto podmínku splňovat, a to v případě, kdy jeho příjem nepřekračuje 1,3násobek jeho životního minima. Teoretickou výši důchodu, při kterém by hypoteticky mohl vzniknout nárok na doplatek na bydlení, uvádí v následující citaci pracovník hmotné nouze:

„Já jsem říkal, že je tam určitá výjimka, že nemusí mít nárok na příspěvek na živobytí, pokud jeho příjem nepřesáhne 1,3násobek částky životního minima. Tady tento poměr se rovná důchodu kolem 7 900 Kč. To znamená, pokud má pod něj, teoreticky by se nám tam mohl vejít. Záleží na odůvodnění nákladů na bydlení, které se v rámci příspěvku na živobytí počítají.“ (P15: pracovník HN)

Při zohledňování výše nájemného se vychází z výše nájmu v místě obvyklých. Stropy jsou určeny také v rámci nákladů na služby a energie. V případě vzniku nároku na doplatek na bydlení je pak tento vypočítáván pouze do výše těchto stropů. Vedle výše příjmů a nákladů na bydlení je podmínkou přiznání nároku na doplatek na bydlení i **šetření majetkových poměrů žadatele**. V rámci tohoto šetření se zjišťují sociální poměry žadatele, typ a stav nemovitosti (domácnosti), vybavení domácnosti, společně posuzované osoby, majetkové poměry (vlastnictví auta, pozemků, chat či neobydlených domů), finanční poměry apod. Klíčovými informacemi jsou pak informace o bytu

²⁸ Podle aktuálního znění zákona č. 111/2006 Sb. se však již nově vyžaduje potvrzení o trvalém bydlišti i v rámci posuzování nároku na doplatek na bydlení s odůvodněním, že hmotná nouze je tím nejspodnějším bodem záchranné sociální sítě a klient s potvrzeným trvalým bydlištěm tak může být pracovníky směřován na další možnosti pomoci v systému sociálních dávek.

(domácnosti) a formě jeho obývání. V případě nájemního bydlení se jedná o informace obsažené v nájemní smlouvě, doklady o úhradách energií, smlouvy s dodavatelem energií ad. V případě vlastnického bydlení se požadované doklady liší pouze v listu vlastníka a případné doklady o nákladech za otop apod. V případě ubytoven se pak dokládá smlouva o ubytování a výše nájemného a nákladů za služby a energie.

Jedním z mála specifíků uváděným v souvislosti s žádostí seniora o doplatek na bydlení je **snížení hranice příjmu z důchodu pro přiznání nároku na 80 %**. V následující citaci je popsán účinek tohoto snížení pro seniora, který uplatňuje nárok:

„Ne, není tam žádná výjimka, která by u seniorů byla, jak říkám. Nově je tam, že důchod se počítá z 80 %, což kdysi nebylo. A díky tomu někteří důchodci dosáhli na naše dávky. Přece jenom ta hranice potom, kdy jim nárok vznikne, se samozřejmě díky tomu snížila. A podle mě se díky tomu mají lépe. Příspěvek na živobytí zohledňuje jenom věci základních potřeb, to znamená stravu, oblečení, hygienické pomůcky. Takže je to takhle rozděleno a doplatek na bydlení je pouze zaměřený na náklady na bydlení. Takže potom my ty dávky máme tímhle způsobem rozděleny, aby bylo zřejmé, co na kterou směřuje. My to ještě děláme tak, že vyplácíme zvlášť příspěvek na živobytí a o chvíli později doplatek na bydlení, aby lidi přesně věděli, jak ty peníze jsou a k čemu slouží a aby si je takhle byli schopni rozlišit.“ (P15: pracovník HN)

Určité specifikum v přístupu k seniorům reflektují pracovníci hmotné nouze také **v periodicitě jejich návštěv** na odděleních hmotné nouze. Běžní klienti dávek hmotné nouze mají ze zákona povinnost dokládat informace o své životní situaci v měsíčních periodách. Vzhledem k tomu, důchody jsou s výjimkou valorizace prakticky neměnné, umožňují jim pracovníci hmotné nouze ve srovnání s ostatními klienty poměrně delší periodicitu jednotlivých návštěv. Většinou se jedná o čtvrtletní, pololetní a v jednom případě byla uvedena i roční periodicitu dokládání rozhodných skutečností pro přiznání nároku. Tuto skutečnost většinou pracovníci hmotné nouze podmiňují oznamovací povinností klientů v případě jakýchkoliv změn jak v rovině příjmů, tak v rovině nákladů na bydlení. Navíc, senioři mají možnost v případě jakýchkoliv dalších problémů kdykoliv kontaktovat pracovníka hmotné nouze osobně.

Klienty agendy doplatku na bydlení z řad seniorů jsou především jedinci s nízkými příjmy, nebo jedinci bez nároku na výplatu důchodu.²⁹ Z terénního šetření však vyplynulo, že senioři tvoří jen velmi nízký podíl mezi žadateli o dávky hmotné nouze (v průměru 4 %). To ostatně vyplývá z funkce dávky, která je konstruována tak, že její výplata přichází v úvahu až na konci řetězce nároků na jiné dávky ze sociálního systému. Komunikační partneři tak často uvádějí, že se jedná o dávku, která „uzavírá dno sociální sítě“. Podle většiny komunikačních partnerů je doplatek na bydlení účinně zacílen na potřebné jedince trpící chudobou:

„K nám spadnou ti, co jsou na tom úplně nejhůř. Takže naše dávky mají smysl. Má smysl doplatek na bydlení, má smysl příspěvek na živobytí. Ať už to jsou senioři nebo ostatní klienti. Dávky jsou asi nastaveny dobře, myslím si, že cílová skupina je nastavená dobře. Že ke zneužívání v zásadě nedochází. Nedochází. Něco jiného jsou ubytovny, kde se majitel ubytovny obohacuje. Ale to už je úplně odvozený problém. Ale že ta cílová skupina, že to dostávají chudobní lidi, že se to fakt projevuje, aby byli chudobní. A že je to udržuje nad vodou. Oni se fakt nehoupou v síti z plezíru. To opravdu není. To jsou opravdu lidi potřební.“ (P18: pracovník HN)

²⁹ K charakteristice seniorů v systému hmotné nouze viz kapitola 7.1.1.

Účinek doplatku na bydlení v kombinaci s příspěvkem na živobytí a případným příspěvkem na bydlení je komunikačními partnery hodnocen vesměs pozitivně:

„Ale ti, co u nás jsou a vyplácíme jim dávky, tak nepřišli o bydlení. Protože většinou mají bydlení uhrazeno z dávek, až už v kombinaci příspěvek na bydlení, doplatek na bydlení nebo jenom doplatek na bydlení.“ (P15: pracovník HN)

Zvláštní pozornost byla komunikačními partnery v průběhu terénního šetření věnována skupině **seniorů žijících na ubytovnách**. Mezi obyvateli ubytoven se seniorů, kteří by nárokovali doplatek na bydlení, dle komunikačních partnerů vyskytuje mizivé procento. V této souvislosti komunikační partneři často zmiňují, že i přes negativní společenské vnímání tzv. „obchodu s chudobou“ jsou mnohdy ubytovny jediným řešením bydlení klienta hmotné nouze. O seniorovi, klientovi hmotné nouze, žijícím na ubytovně hovořili komunikační partneři ve třech obcích. Nicméně obecně je bydlení seniorů na ubytovnách reflektováno jako nedostatečné, nevyhovující, řešící krizovou situaci a pokud možno jen dočasné. Hlavním aspektem nevhodnosti bydlení seniorů na ubytovnách byly identifikovány špatné životní podmínky neslučitelné s potřebami seniorů (viz kapitola 7.2.2).

V průběhu popisu aktivit oddělení hmotné nouze ve vztahu k seniorovi byla často zdůrazňována **sociální práce** s klientem a problémy s ní spojené. Na rozdíl od systému státní sociální podpory mají pracovníci hmotné nouze vytvořen prostor pro výkon sociální práce. Forma sociální práce i její organizace v rámci oddělení je volná a podléhá rozhodnutí vedení oddělení. Na některých odděleních jsou tudíž pracovníci rozdělení na ty, kteří přímo vykonávají sociální šetření v terénu, a pracovníky, kteří vedou agendu dávek hmotné nouze a poradenskou činnost. Jinde funguje filozofie komplexního přístupu ke klientovi a pracovník se věnuje svému klientovi od počátku vzniku problému až po jeho vyřešení. Vykonává tedy činnosti související se sociálním šetřením, poradenstvím, asistencí, výplatou dávek ad. Společným jmenovatelem těchto různých přístupů k organizaci práce oddělení je **problematika personální poddimenzovanosti**. Komunikační partneři z řad pracovníků hmotné nouze v této souvislosti hovoří o nedostatečném časovém prostoru pro optimální práci s klientem. Nejsou například schopni s klienty vytvářet individuální plány pomoci. Z těchto důvodů jsou pracovníci hmotné nouze často odkázáni na intenzivní spolupráci s pracovníky sociálních odborů obcí formou dělení aktivit v rámci řešení problémů klienta. Spolupráce hmotné nouze a sociálních odborů obcí je pak komunikačními partnery hodnocena jako nutné východisko pro vyřešení problému klienta a vesměs je hodnocena pozitivně. Například v případě, kdy pracovník hmotné nouze identifikuje problém seniora v oblasti bydlení, řeší ho především z hlediska možnosti vzniku nároku na dávky na bydlení, poradenství, nabídky alternativ přístupu k problému apod., v otázce konkrétních možností bydlení však již vyžaduje spolupráci svého kolegy ze sociálního odboru obce. Běžný průběh spolupráce mezi odděleními hmotné nouze a sociálními pracovníky obcí je nastíněn v následující citaci:

„A když už vidím, že ten čas bych potřebovala větší, že by to chtělo několik návštěv, nebo někam s tím člověkem jít do poradny, cokoliv, tak potom voláme na kolegy, kteří jsou naštěstí o patro níž, tak není problém si ho zavolat. Kolegyně přijde sem, já jí vysvětlím situaci, jaká je, co si myslím, že by bylo potřeba tak nějak stručně, osnovu udělám aspoň, jak si představuji sociální šetření, že by měla proběhnout.“ (P18: pracovník HN)

Mimořádná okamžitá pomoc

Mimořádná okamžitá pomoc je jednorázovou dávkou zacílenou na řešení jednorázových mimořádných výdajů klienta. Komunikační partneři v rámci šetření uváděli, že je nejčastěji využívána např. v případech vyřizování dokladů, pořizování nutných předmětů s dlouhodobým využitím v domácnosti, spotřebičů nezbytných pro zdravé fungování člověka (pračky, ledničky, nábytek, s výjimkou televize a rádia), dále nově i kauce (do výše dvouměsíčního nájmu), případně pořízení školních potřeb pro děti, nebo v případě přiznání jednorázové dávky osobám, které opouštějí ústavní zařízení a nemají dostatek finančních prostředků pro vyřízení akutních záležitostí důležitých pro fungování ve společnosti ad.

Podmínkou nároku na dávku mimořádné okamžité pomoci je identifikace rozdílu mezi příjmy a náklady na bydlení, dále se zkoumají majetkové a sociální poměry klienta. V rámci majetkových poměrů se jedná vesměs o položky, které by mohly přispět ke zvýšení příjmů klienta (např. případné pohledávky klienta vůči jiným subjektům, nároky na sociální dávky, majetkové poměry příbuzných klienta). V rámci šetření sociálních poměrů se pak jedná především o zjištění možnosti případné pomoci klientovi ze strany rodinných příslušníků. A právě pomoc rodiny je pracovníky hmotné nouze očekávána zejména u seniorů:

„Ale především si myslíme, že u těch seniorů by měla pomoci ta rodina a tam je právě ten, spíše ten tlak z naší strany, aby na tu rodinu, pokud to můžeme, samozřejmě nesmíme přesáhnout nějaké hranice, existuje zákon na ochranu osobních údajů, existuje řůra zákonů, který nás v tomto omezuje.“ (P25: pracovník HN)

Veškerá zjištění v rámci sociálního šetření pak podléhají **správnému uvážení** pracovníka hmotné nouze, v rámci něž na základě těchto zjištění sám rozhoduje o ne/přiznání dávky. Tento postup je ovšem v praxi často kritizován sociálními pracovníky obcí, kteří v něm identifikují míru **šetření výdajů často neadekvátní k reálné situaci klienta** (viz dále).

Při šetření **procentuálního zastoupení seniorů** mezi žadateli mimořádné okamžité pomoci jsme bohužel nebyli schopni identifikovat žádnou přibližnou hodnotu (z již výše uvedených důvodů neexistence statistik typologizujících jednotlivé klienty z hlediska např. věku), nicméně komunikační partneři se vesměs shodovali na **velmi nízkém, často skládajícím se z jednotlivců, podílu seniorů mezi žadateli**. Jsou-li takoví, pak jsou pracovníky oddělení hmotné nouze charakterizováni jako „*hodně pokorní, takoví nešťastní, takoví hodní*“.

Jako jeden z klíčových problémů účinnosti dávky mimořádné okamžité pomoci v podpoře seniora v mimořádných situacích jsme identifikovali omezenost rozsahu okruhů situací, v nichž je pomoc poskytována. Jeden z největších problémů zatěžujících rozpočet domácnosti seniorů je **úhrada léků**. Většina seniorů ve svém věku již trpí různými zdravotními problémy a právě léky, které by jim mohly pomoci zvládat jejich neduhy, jsou pro seniory značně finančně nákladné. Stejná situace pak platí také pro oblast různých zdravotních pomůcek, výdajů za brýle, výdajů za stomatologické úkony. Výdaje za tyto potřeby schéma mimořádné okamžité pomoci nezohledňuje. V případě, že senior přijde žádat o dávku na mimořádnou úhradu léků, brýlí, poplatku u zubaře apod., bývá pracovníky hmotné nouze odkazován na zdravotní pojišťovny k posouzení možnosti uhrazení jiného léku nad rámec zdravotního pojištění, případně na praktické lékaře k předpisu stejně účinných bezdoplatkových léků i jiných zdravotních potřeb. Užítí jiného léku s obdobnými účinky však často může být pro seniora problematické a odkazem na konzultaci s lékařem jeho problém bohužel není vyřešen. Za všechny

komunikační partnery, kteří běžně uváděli nemožnost úhrady léků seniorům z dávky mimořádné okamžité pomoci jako významnou a problematickou, nabízíme pohled jednoho z nich v následující citaci:

R: Tak jsme mu doporučili, ať osloví svého ošetřujícího lékaře, zda není možnost předpisu léku levnějšího.

T: Tady o tom předepsání toho levnějšího léku nebo léku bez doplatku, to se řeší už dlouhou dobu, nicméně jako, tam může být i ten problém, že ten starobní důchodce prostě jako třeba zrovna tenhle ten lék mu fakt nedělá dobře, nemůže ho užít.

R: To chápu a někdy i oni dají i na slova jednotlivých lékařů, kteří jim řeknou, ale já vám to nedoporučuji, doporučoval bych ten lék, co máte, takže prostě oni věří, takže oni si radši nechají ten dražší lék.

(P14: pracovník HN)

Obecně však panuje názor, že problematika úhrady léků je v kompetenci rezortu zdravotnictví a že by se v této souvislosti mělo úhradou léků pro seniory zabývat právě toto ministerstvo.

K poměrně významnému poznání v průběhu terénního šetření jsme dospěli v otázce **úhrady kaucí prostřednictvím MOP**. Interní metodický pokyn, který je za tímto účelem používán, umožňuje za mimořádných okolností vyplatit jednorázovou dávku ve výši dvou měsíčních nájmů. Za zvlášť mimořádné případy jsou pak považovány především situace, kdy je klientovi v rámci sociální práce umožněn přesun z nestandardního bydlení do bydlení standardního (z ubytovny do regulérního bytu apod.). Ve výjimečných případech tuto praxi uváděli komunikační partneři také u seniorů. Obecně ovšem i v těchto situacích se dle sdělení komunikačních partnerů seniori prakticky nevyskytují. I případů, kdy byla tato praxe použita, bylo v rámci šetření identifikováno velmi málo na to, aby se daly využít k vyvození obecnějších závěrů. V každém případě byl identifikován **problém nedostatečné účinnosti dávky, která pokrývá pouze dvouměsíční náklady na kauci**, zatímco v praxi je vesměs vyžadována kauce tříměsíční. V těchto situacích je dle sdělení pracovníků hmotné nouze účinná sociální práce, která spočívá v komunikaci pracovníka s potenciálním pronajímatelem a garance řádného splácení nájmu prostřednictvím dávek na bydlení. Ti z komunikačních partnerů, kteří se s takovou praxí setkali, většinou udávají účinek záruky splácení na potenciálního pronajímatele a výsledkem často bývá snížení částky kauce.

Výše uvedená praxe je reflektována pracovníky hmotné nouze, kteří sami ne/využívají možnosti použití dávky MOP v případech úhrady kauce. S odlišnými názory na tuto praxi jsme se ovšem setkali v komunikaci s pracovníky **sociálních odborů obcí. Dle jejich zkušeností se úřady práce často zdráhají dávku MOP tímto způsobem využívat**. Takový přístup se však negativně odráží v efektivní práci sociálního pracovníka a možnosti jeho pomoci při řešení problémů klienta s bydlením jsou tak často omezeny:

„Mně třeba vadí, že nemůžeme posunout obecně klienty v tom, když si najdou sami nějaké bydlení a nemají na kauci. My nemůžeme donutit úřad práce, aby jim přiznal dávku. Což mně přijde... někdy opravdu pár tisícovek tomu klientovi na dlouhou dobu může zachránit život. Jako těch situací je asi nespočet, tady je asi úplně nevymyslíme. Myslím si, že oni jsou nějakým způsobem, nevím jak, asi systémem tlačeni k tomu, aby ty MOPky nedávali.“ (P7: pracovník sociálního odboru)

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

Výše uvedená citace rozkrývá i další problém, který trápí pracovníky sociálních odborů obcí. Příčina zamítnutí dávky, které jim často komplikuje jejich práci, jim často zůstává utajena, takže nejsou schopni argumentovat ve prospěch svého klienta.

Problematika vyplácení dávek MOP je ovšem sociálními pracovníky obcí kritizována jako celek. Nejedná se tedy jen o situace kolem kaucí, ale obecný problém identifikují v **rozsahu kompetencí pracovníků hmotné nouze v rámci správního uvážení**.

„Tak je to na správním uvážení. Samozřejmě je tam možnost poskytnout dávku. Je. Ale záleží, zrovna včera vlastně bylo v televizi, kolik se ušetřilo na dávkách pomoci v hmotné nouzi vlastně za loňský rok. Takže si myslím, že jsou spíš tlačeni k tomu, aby prostě šetřili.“ (P5: pracovník sociálního odboru)

7.1.4 Bariéry řešení problematiky bydlení seniorů

V rámci terénního šetření se nám podařilo identifikovat tři větší skupiny bariér ve třech rovinách řešení problémů seniorů v oblasti bydlení. Jedná se o:

- bariéry na straně poskytovatele dávek, pro něž jsme použili označení administrativní;
- bariéry na straně systému s označením bariéry v nároku;
- bariéry na straně klienta seniora s označením non-take-up effect.

Administrativní bariéry

Jako nejzávažnější bariéra na straně poskytovatele byla komunikačními pracovníky identifikována obecně **časová a personální poddimenzovanost**, a to jak v rámci oddělení státní sociální podpory, tak také na oddělení hmotné nouze. **V agendě příspěvku na bydlení** se nedostatečná personální kapacita projevuje zejména v prvních měsících čtvrtletního rozhodného období. Jde o měsíce leden, duben, červenec a říjen, kdy se na oddělení státní podpory hromadí nové žádosti o dávky. Mnozí z pracovníků SSP tato období považují za nezvladatelná. Situaci tak, jak probíhá na těchto odděleních, názorně popisuje pracovník SSP v následující citaci:

„Ti, kteří přijdou na ten úřad opravdu v těch měsících leden, duben, červenec, ještě jsou dovolené samozřejmě, takže a potom říjen to je a myslím si, že to je jako nepříjemné, protože opravdu stane se, že musí čekat i třeba hodinu. Je to špatné, že je to takhle časově určeno, jo je to špatný, protože my bychom potřebovali dvojnásobek personálu v těch čtyřech měsících a v tom zbytku třeba polovinu personálu, jo chápete, to už potom běží samospádem ty tři měsíce jo, ale ten nápor v těch čtyřech měsících je obrovský, proto není čas ani s těma lidma mluvit jo.“ (P16: pracovník SSP)

Kontakt klienta s agendou státní sociální podpory v prvním měsíci daného čtvrtletí je nutný zejména v případě, že je současně i poživitelem dávek hmotné nouze. Důvodem této strategie je souběh dávek při výplatách tak, aby příspěvek na bydlení navazoval na uplatněný nárok na doplatek na bydlení v systému hmotné nouze. U ostatních klientů se nutně nevyžaduje pravidelný kontakt v prvních měsících rozhodného čtvrtletí. Několik komunikačních partnerů ze zástupců pracovníků státní sociální podpory dokonce zvažovalo **řešení tohoto problému právě ve vazbě na žadatele ze zástupců seniorů**. Pokud by tito byli ochotni uplatňovat žádosti v jiných

měsících, mohlo by to částečně ovlivnit problém nedostatečných časových a personálních kapacit v inkriminovaných měsících. Navíc by se tím sami vyhnuli chaosu na těchto odděleních:

„Oni to můžou posunout z toho důvodu, že pokud si zvyknou chodit třeba ten druhý nebo třetí měsíc, tak potom se jim to časem jako to pravidelné měsíční vyplácení toho příspěvku na bydlení, když jim bude vycházet posune zase, jakože se jim bude vyplácet pravidelně a oni třeba ten jeden měsíc nejsou úplně jako závislí na tom příspěvku na bydlení, takže když si to posunou ty platby nebo ty naše výplaty, o tu dávku jako vlastně oni nepřijdou ale, že to budou mít vlastně tu výplatu jenom posunutou, takže tím pádem oni si ušetří tady spoustu toho, co tady je pořád problém fronty.“ (P19: pracovník SSP)

Současně však tiž pracovníci uvádějí, že je často problém důchodce přesvědčit ke změně termínu podání žádosti. Senioři jsou komunikačními partnery ve všech profesních pozicích vnímáni jako poctiví, zodpovědní a své povinnosti si plní jedinci, protože ...

„... oni jsou totiž tak jako ne zvyklí, ale tak naučení, že je to dávka třeba řekněme od 1. 4., takže si to musí od toho 1. 4. do toho 30. 4. podat, což jako nemusí, několikrát se jim to vysvětluje, že nemusí potom tu stát jako v těch frontách nebo něco, protože potom ten pohyb těch lidí je tu menší než v tom prvním měsíci toho čtvrtletí, ale přesto oni jsou, prostě oni to chtějí mít vyřízené a přijdou.“ (P19: pracovník SSP)

S bariérou v podobě nedostatku času souvisí také další často zmiňovaný problém ve vztahu k žadatelům ze skupiny seniorů. Pracovníkům SSP se dlouhodobě jeví v kontaktu se seniorem jako nedůstojný fakt, že vzhledem k časové omezenosti **se nemohou hlouběji zabývat dalšími problémy seniora**, ačkoliv je to těmito klienty vyžadováno pouze v rovině komunikační (viz osamělost seniora). Většinou se jejich kontakt omezuje na vyřízení žádosti, administrativní poradenství v omezené míře, pomoc při vyplnění žádosti a v ostatních potřebách je senior okázován na agendu hmotné nouze, případně na sociální odbory obcí. **Senior tak nedostává prostor pro zdůvodnění svých potřeb**, což je pro tuto skupinu populace poměrně významné.

Poměrně často zmiňovanou bariérou efektivní práce s klientem je také **náročná administrativní práce a dokumentační a spisová agenda**, která má negativní vliv nejen na časový fond pracovníka, ale ve své složitosti je často vnímána jako **komplikace především pro klienty z řad seniorů**. Po klientech je vyžadováno velké množství dokumentů, které se musí zpracovat a nezřídka se stává, že zkompletovat tyto dokumenty zabere seniorovi spoustu času. Navíc agenda zůstává seniorovi občas nesrozumitelná a její zpřehlednění pracovníkem seniorovi je další časovou překážkou.

„Musíme teda na ně být pomalejší, všechno jim důkladně vysvětlit, případně i napsat a potom, co se týče teda něco najít jim třeba na internetu, pomoci jim s tím dohledáním nějakých informací, tak to určitě.“ (P24: pracovník SSP)

Přes deklarovanou složitost agendy příspěvku na bydlení však žádný komunikační partner nevedl, že by požadavky kladené na seniora v oblasti jeho povinností pro uplatnění nároku byly limitou jeho přiznání. Naopak, každý pracovník na oddělení SSP, s nímž byl rozhovor veden, poskytl komplexní informaci o formě pomoci a asistence seniorovi při uplatňování nároku, včetně vyplnění žádosti. Pokud některý ze seniorů žádost o dávku z důvodu složitosti procesu neuplatnil, učinil tak na základě vlastního rozhodnutí (více viz podkapitola o non-take-up-effectu).

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

Svým obsahem je agenda náročná nejen pro klienta, ale také na pozornost pracovníků rozhodujících o nároku, obzvláště pak u příspěvku na bydlení:

„Člověk přinese tři výpisy z účtu, teď než se v tom člověk, tak ta pracovnice samozřejmě zorientuje, co je elektřina, co je plyn, co vlastně platíte, jste člen družstva, takže zase je to jinak než nájemce, jo to prostě, takže to trvá, ta práce s tím klientem jako trvá, ale nemůžete se s ním bavit, jo on nám prostě, přídavek na dítě je jakoby jednodušší dávka nebo rodičovský příspěvek, jo je jednodušší. To bydlení v tom, že se tam dokládají ty náklady, které vlastně ti lidi musí doložit a říkám, u každého je to jinak, je to jinak u nájemce, je to jinak u člena družstva, je to jinak u vlastníka, co vlastně z toho započítat, tak potom pro tu pracovníci je to náročnější.“ (P16: pracovník SSP)

Zajímavým příkladem administrativní bariéry omezující efekt vykonávané práce se zabývali také dva pracovníci agentury příspěvku na bydlení, a to v oblasti **kontrolní činnosti**. Její neexistence může dle jejich tvrzení často vést k plýtvání finančními prostředky a **zneužívání dávky klientem ve svůj vlastní prospěch**:

„My v rámci státní sociální podpory... nám to zákon nějak neukládá, my tady opravdu rozhodujeme jenom prostě o dávkách. My ani nejezdíme do terénu, nejezdíme, což bývalo dřív, kdy byla kontrolní činnost, která vlastně spadala pod státní sociální podporu. Takže teď už nechodíme na žádné kontroly, což dle mého názoru je škoda. Poněvadž si myslím, že tou kontrolou by se zjistilo spousta věcí, které by měly za následek i možná odebrání dávky příspěvek na bydlení. Protože řeknu upřímně, mně teda trápí to, že spousta osob má hlášený trvalý pobyt na městském úřadě, na ohlašovně s tím, že skutečně bydlí v daném bytě. Jsou to lidé, kteří mají nějaké invalidní důchody nebo mají exekuce. Z nějakého důvodu jsou vlastně na ohlašovně hlášeni, ale ve skutečnosti bydlí v daném bytě a už se nezapočítá jejich příjem do společně posuzovaných okruhů.“ (P24: pracovník SSP)

O nedokonalosti systému dávek na bydlení a jeho mezerách zneužitelných pro spekulativní účely však hovořilo více pracovníků jak v agendě SSP, tak také v agendě HN. Případy, **kdy se takové jednání klienta vztahovalo k dávkám na bydlení seniora**, jsou blíže uvedeny v následující podkapitole týkající se bariér v nárocích.

Obdobné administrativní bariéry, jaké byly identifikovány pracovníky agentury příspěvku na bydlení, zmiňovali ve svých výpovědích taky pracovníci **agentury doplatku na bydlení a MOP**. Vesměs se i zde projevují v **personální a časové poddimenzovanosti** a **vysoké administrativní náročnosti**. Nedostatek personálu ve schématu dávek hmotné nouze se projevuje zejména v **problémech s výkonem sociální práce**. Dle slov pracovníků hmotné nouze je tak často vykonávána dávková agenda na úkor sociální práce.

„Protože ty nároky, jak už na tu agendu, na vedení spisové dokumentace, ty metodiky, všecko to už je tak náročné, že v tuto chvíli je co dělat, aby se to vůbec stíhalo jo a natož ještě, aby ten sociální pracovník měl větší prostor na tu sociální práci, tak i kdyby se mu ty spisy vzaly, tak se zase zahltí dávkaři, kteří zas nebudou stíhat. Zvýšili bychom důraz na sociální práci a nebylo by to pouze takovéto papírování. Teď už nějaký prostor je, ale pouze jenom individuálně, ne tak, jak bychom si představovali.“ (P15: pracovník HN)

Na časový problém poukazovali pracovníci agentury doplatku na bydlení také v souvislosti s **každoměsíční periodicitou přehodnocování žádostí o dávky**, v rámci nějž dochází k přezkumu a kontrole veškerých zpracovaných dokladů a

podkladů nutných pro přiznání nároku. Tento postup již sám o sobě ukrajuje čas, který by mohl být věnován sociální práci s klientem. Množství žádostí o dávky je navíc vyšší než v agendě příspěvku na bydlení.

Také ve vztahu ke **spisové agendě** byly pracovníky hmotné nouze identifikovány **limity** spočívající v náročnosti dokumentace a výpočtu dávky. Pracovníci tuto skutečnost reflektují zejména **ve vztahu k seniorům**. Nicméně v rámci této skupiny je pracovníky hmotné nouze deklarováno zohlednění jejich specifických potřeb (viz následující citace):

„Bohužel, ale je nesrozumitelný vesměs pro všechny laiky. Takže je to, jak se nás někdo zeptá, prostě si chce spočítat doplatek na bydlení, tak to opravdu velmi odhadem. Příspěvek na živobytí lze spočítat ručně, doplatek na bydlení jenom, pokud už nemáme vyhodnocené v aplikaci, kolik jim můžu započíst elektřiny, plynu, všeho, takže ... Ale z hlediska klientů náročná je. V prvním okamžiku, kdy předáváme formuláře k těm dávkám a těch formulářů je opravdu hodně, takže to je pro ně první takový problém a šok, co všechno budou muset vypsat a vyplnit. Ale senioři opravdu pokud nevědí, tak pomaličku to tady s nimi projdeme, vysvětlíme jim, co kde mají vypsat.“ (P20: pracovník HN)

V některých případech bylo pak jako limita efektivního výkonu sociální práce uváděno **nedostatečné technické zázemí**, zejména pak nedostatečný vozový park nutný k realizaci sociálního šetření. V praxi se tak stává, že v některých vzdálenějších obcích ve spádové oblasti oddělení hmotné nouze je sociální práce limitovaná nepravdělnou možností využití auta. V případě, kdy je takové šetření prováděno s využitím hromadné dopravy, nezbyvá mnohdy sociálnímu pracovníkovi časový prostor pro běžnou komunikaci s klientem, což se opět může projevit jako limita účinného sociálního šetření v případě, že se klient z důvodu neuspokojené potřeby běžné komunikace sociálnímu pracovníkovi uzavře úplně. Často se tak stává právě v případě seniorů, jejichž potřeba společenského kontaktu je mnohdy uspokojována právě pouze návštěvou sociálního pracovníka (pracovníka HN) v rámci šetření (viz osamělost seniora). **Účinek pomoci klientovi z řad seniorů bývá často minimální** a pracovník tak často nemá prostor vyhodnotit jeho problémy a zpracovat varianty řešení jeho situace.

Bariéry v nároku

Základní bariérou v nároku uváděnou všemi komunikačními partnery je v případě seniorů **nízká úroveň tohoto nároku ve vztahu k průměrné výši důchodů**. Jakkoliv dle sdělení většiny komunikačních partnerů seniorům často po zaplacení nákladů na bydlení zbývá nízká částka na běžný život, limitou jejich nároku na příspěvek (doplatek) na bydlení je „výše důchodu“. Příspěvek na bydlení totiž není dávkou, která by řešila životní situaci jedince po uhrazení nákladů na bydlení. Výši důchodu ve vztahu k nároku na bydlení hodnotí komunikační partner v následující citaci:

„Tak překážkou je ten příjem. Prostě ono jsme vyzkoušeli, že 8 000 Kč je takový hraniční. Je to málo, když zaplatí bydlení, ale zase je to moc, aby získali příspěvek na bydlení.“ (P5: pracovník sociálního odboru)

Jako problém ve vztahu vůči doplatku na bydlení většina komunikačních partnerů vnímá **nastavení hranice životního minima**, jíž je podmíněno přiznání nároku na příspěvek na živobytí, který je (až na výjimky již zmíněné) podmínkou pro přiznání doplatku na bydlení. Výše důchodu ve vztahu vůči konstrukci nároku na doplatek na bydlení je uvedena v následující citaci zdůvodňující výši důchodu jako bariéru pro nárok:

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

„Třeba příspěvek na živobytí, že by tam toto bylo. Ale senioři na to nedosáhnou zpravidla. Oni mají důchod a vemte si, že životní minimum je šíleně nízké. To je 3 410 Kč. Takže to všichni v podstatě mají víc. I když mají třeba nějakou dietu, tu nejdražší za dva tisíce, tak to máte 6 000. A většina z nich má 8 000, 9 000.“ (P11: pracovník sociálního odboru)

Další bariérou v nároku na dávky na bydlení, kterou často zmiňovali naši komunikační partneři je **okruh společně posuzovaných osob**. V této souvislosti byly mnohdy identifikovány případy, kdy ve společné domácnosti se seniorem je k trvalému pobytu nahlášená další osoba, jejíž příjem je v rámci výpočtu nároku na dávky na bydlení zohledňován, přičemž tato osoba v domácnosti prokazatelně nežije. V takové situaci nemá senior i v případě, že po úhradě nákladů na bydlení mu nezbývá částka dostatečná na živobytí, možnost o tuto dávku žádat. Typická situace reflektovaná v této souvislosti komunikačními partnery, je vnuk, ať už z jakýchkoliv důvodů nahlášený k trvalému pobytu u svého prarodiče.

Obdobnou variantou předchozího případu je **institut věcného břemena**, což je častá varianta řešení bydlení potomků a rodinných příslušníků seniora. V případě, že senior přenechá svůj majetek k bydlení dětem, případně dalším členům rodiny, a je mu zřízeno věcné břemeno na dožití, automaticky vypadá z možnosti uplatnění nároku na příspěvek na bydlení v systému SSP. V systému hmotné nouze však o doplatek na bydlení žádat může.

Další překážkou uplatnění nároku na dávky na bydlení, zejména v generaci seniorů, jsou **nízké náklady na bydlení v daném čtvrtletí, případně daném měsíci u doplatku na bydlení** z důvodu odkladu platby nájemného (služeb) nebo **vysoké přeplatky na zálohách za energie či nájem** vrácené v rámci ročního vyúčtování. Senioři jsou totiž pracovníky agend dávek na bydlení identifikováni jako jedinci, kteří raději platí vyšší měsíční zálohy, aby tak měli jistotu pro případy, kdy by jim mohly vzniknout potenciální dluhy. Při ročním vyúčtování záloh se pak příjem seniora znásobí a v daném čtvrtletí (měsíci) vypadá z nároku na dávku na bydlení. Strategie seniorů v otázce záloh na bydlení bývá dle komunikačních partnerů různá, nicméně převažuje tendence k úhradě vyšších částek na zálohy (viz následující citace):

„Stane se, že mu je dávka zamítnuta, ale spíš odejmuta v průběhu, a to v momentě, kdy ty příjmy vlastně nebo ty náklady se jakoby zmenší natolik a to znamená v případě, když se jim vrací přeplatky za elektřinu, za plyn, z vyúčtování služeb jo, tak v tom čtvrtletí, protože ti senioři to mají většinou nastavené tak, že oni jsou takoví jako akurátní a oni tam chtěou mít radši víc, takže oni platí ty zálohy větší, ty přeplatky se jim pak v jednom čtvrtletí vrátí a v tom čtvrtletí většinou nárok na tu dávku nemusí mít. Ale zas pokud oni mají ty, jako je to, někdo to má takhle radši, někdo si ty zálohy radši sníží a bere ten příspěvek radši celý rok, ale bere ho nižší, protože ty zálohy má nižší, my bereme jakoby náklad na bydlení zálohu zaplacenou, že jo. Jestli berete celý rok tři tisíce nebo vlastně tři čtvrtletí pět tisíc a pak nic, já jsem to nikdy teda nepočítala, co by bylo výhodnější, to mě fakt nikdy nenapadlo.“ (P16: pracovník SSP)

Vzhledem k tomu, že se jedná o majetkově testovanou dávku, může být limitou přiznání nároku doplatku na bydlení v rámci hmotné nouze také **věcný majetek, nemovitost, finanční úspory** ad., jejichž použití může posloužit ke zvýšení příjmů seniora. Takoví jedinci pak nejsou považováni za osobu v hmotné nouzi. Jako další typické překážky přiznání nároku na dávky byly komunikačními partnery identifikovány **zdravotní problémy** klienta v případě, že si dlouhodobě nemůže pravidelně žádat o

dávku (například při hospitalizaci v nemocničním zařízení),³⁰ nebo při **prokazatelném neplnění výzvy** k doložení potřebných dokumentů, což ovšem dle komunikačních partnerů není zvykem v případě skupiny žadatelů z řad seniorů.

V rámci otevření tématu bariér nároku ve vztahu k populaci seniorů zmiňovali komunikační partneři také trend jistého **zneužívání dávky příspěvku na bydlení**. V této souvislosti byl několika komunikačními partnery kritizován současný systém dávek, jehož zjednodušení by podle nich celou agendu dávek poměrně zprůhlednilo a mohlo by tak dojít ke zmírnění následků spekulativního chování klientů:

„Případy, které se teďka řeší, tak já bych to udělal tak, jak to bývalo dřív. Bylo by to snazší. Nevím, jak by to dopadlo pro státní rozpočet. Nemám možnosti to spočítat, jak by to vyšlo líp, víc. Nicméně určitě by se zamezilo podvádění s náklama a všemu. Víím, že se chystá spojení dávek příspěvku na bydlení a doplatku na bydlení u hmotné nouze. Tam taky nevím, kam to spadne. Nicméně dokázal bych si představit, že se to spojí, ale že to bude daný právě na tu osobu. Nemuselo by tam být nájemní vztah a vlastnický vztah. Hmotná nouze se dává i na podnájemní vztah i na ubytovny. Dokázal bych si představit, že příspěvek na bydlení by zahrnul celou tuto škálu a udělal by nějaký ten koeficient.“ (P26: pracovník SSP)

Po sjednocení dávky na bydlení volá také další z komunikačních partnerů jako po východisku z nepřehledného a složitého systému uplatňování nároků:

„Dávka na bydlení měla být určitě jedna. Protože teda pokud už nebudeme se jenom o seniorech, ale pokud teda klient si podá žádost o příspěvek na bydlení, tam jsou jiná kritéria, zohledňují tam jiné náklady na bydlení, potom si k nám přijde ještě požádat o doplatek na bydlení, my tam zase vycházíme z jiných nákladů na bydlení, třeba některé náklady se na státní sociální podpoře nezohledňují, u nás zase zohledňují, takže je to úplně jako v rozporu, u nás u doplatku na bydlení není nic pevně stanoveno, teďka zase vycházíme z nějakých nákladů v místě obvyklých, které si zjišťujeme různými způsoby, jaké ty náklady teda jsou podle nás, musíme to samozřejmě vždycky řádně odůvodnit, ale je to všechno takové bachrlaté, není tam nic přesně dáno, takže si ještě myslíme, že by se to mělo ujednotit, že by měly být jednotné podmínky pro tu dávku na bydlení.“ (P23: pracovník HN)

Typickým příkladem spekulace s dávkami na bydlení, které komunikační partneři reflektovali i v případě klientů z řad seniorů, je **vzájemné uzavírání nájemních smluv v rámci rodiny**. Mechanismus, který popisují pracovníci ze svých reálných zkušeností, je poměrně prostý: Senior přepíše svoji nemovitost na své přímé příbuzné a zůstává s nimi v této domácnosti bydlet. Rodina, na níž byla nemovitost seniorem přepsána, vystaví svému seniorovi smlouvu o pronájmu části nemovitosti na poměrně vysokou částku. V případě, že má senior nízký důchod, může žádat o dávky na bydlení. Proti tomuto jednání nemají pracovníci agendy dávek na bydlení žádné nástroje, jimiž by mohli takovým spekulacím zabránit. Jedinou možností je spolupráce s finančním úřadem, který je pracovníky agendy dávek na bydlení upozorněn na takovou situaci a požádán o provedení kontroly daní z pronájmu majetku v rámci takové rodiny.

Dalším příkladem pak může být **fiktivně nadhodnocená částka výše nájmu** stvrzená pronajímatelem za účelem získání dávek na bydlení.

Pracovníci agendy příspěvku na bydlení navíc identifikovali jako problematickou oblast **testování nárokovatelnosti klienta**. Vzhledem k tomu, že příspěvek na

³⁰ V tomto případě se však dávka přiznává zpětně, je-li na ni nárok.

bydlení je dávka, která je testována pouze na příjem, setkávají se ve své praxi se situacemi, kdy příjmově nárok domácnosti vychází (např. za použití výše uvedených spekulací s trvalým pobytem), nicméně klient může disponovat dalším rozsáhlým majetkem, který v rámci této dávky nemůže být zohledněn, tak jak, ze své zkušenosti popisuje jeden z komunikačních partnerů:

„Že tam není žádné čestné prohlášení, že nejsem bohatý jo, jako toto je strašný jako pokušení, jo pokušení pro českého člověka, aby si to prostě uměl takhle zařídit jo, a navíc tam není ten test na majetek, takže když máte, já nevím deset milionů v bance jo, tak my to nemůžeme zjišťovat jo, a vy z těch deseti milionů byste si ten drahý nájem klidně mohl platit jo nebo ty služby v tom svém baráku byste si klidně mohl platit, že jo? Proč byste si to nemohl platit, ale takhle ta dávka postavena není jo, takže tady ta cílová skupina skutečně je špatně nastavená, ono se to ví, ale pořád se bádá o tom, že se ty dávky spojí, jo doplatek, že se to celé vyřeší jinak, nebo že bude sociální bydlení, ale pán tady na začátku říkal, že 2017 už bude, cha, cha, cha jo. Takže na rozdíl, jak jsme tady chválili dávky hmotné nouze, že si myslíme, že tak jako ti klienti jsou definováni dobře, a že asi těžko nám tam jako vklouzne někdo, kdo je bohatý jo nebo vůbec jo prostě, to jsou samí chudáci jo ti na těch dávkách hmotné nouze, ale tady u toho příspěvku na bydlení ...?“ (P16: pracovník SSP)

Non-take-up efekt

Limitu přiznání nároku na straně žadatele jsme označili jako non-take-up efekt (volně přeloženo jako neuplatnění nároku). Neuplatnění nároku na dávku jsme v průběhu terénního šetření zachytili především ve třech oblastech:

- nízká informovanost seniorů o možnostech nároku na dávky na bydlení;
- stigma a ostych o dávky žádat;
- odrazující efekt náročnosti procedury.

Odhad podílu seniorů v systému dávek na bydlení je v rámci terénního šetření **nedostatečným indikátorem skutečného počtu seniorů potýkajících se s problémy v oblasti bydlení**. S komunikačními partnery byly probírány situace jen těch seniorů, kteří fyzicky uplatňují nárok v systému. Ve společnosti ovšem žije další část seniorů, kteří, ať už z důvodu nevědomosti, nebo jiných pohnutek, nárok neuplatňují, tudíž jsou pro systém skryti. **Nízká informovanost** seniorů o možnostech nároku na dávky na bydlení je dle komunikačních partnerů významným problémem, se kterým se setkávají v každodenní praxi. Určitá část seniorů přichází žádat o nárok jen s tím, že se o této možnosti dozvěděli jen náhodou, např. **během rozhovoru se sousedy**,³¹ případně jim tato možnost byla **odhalena sociálními pracovníky obcí** v případě vzniku problému, **pracovníky pečovatelských služeb, praktickými lékaři, nebo v rámci procesu uplatňování nároku na jiný typ dávky**. Poměrně často bývají senioři o možnosti nároku informováni také **v rámci rodinných vazeb**, nežádka kdy se pracovníci dávkové agendy setkávají se situacemi, kdy je senior přiveden na pracoviště agendy dávek **svými rodinnými příslušníky, kteří již sami uplatňují své nároky v systému**. Ačkoliv komunikační partneři uvádějí různé možnosti posílení informovanosti seniorů o možnostech uplatnění nároku (kluby seniorů, přednášková činnost v rámci besed v zařízeních pro seniory, propagace problematiky v místním tisku, prostřednictvím letáků v místech, kde dochází ke sdružování seniorů),

³¹ Senioři žijící v rodinných domech jsou pak z důvodu větší izolovanosti v rámci sousedských vztahů označováni za méně informované, než ti z nájemních bytových domů.

je podle některých z nich **propagace informací o dávkových systémech nedosta- tečná** vzhledem k nejednotnosti a různé intenzitě v různých lokalitách. Neinformovanost seniorů může být zapříčiněna také **neznalostí současného systému** a postupy, které jsou po současné společnosti vyžadovány ve srovnání s dobou před změnou společenského systému v devadesátých letech:

„Ale samozřejmě mohou být i ti, které to ani nenapadne, protože stát nikdy o nic nežádali. Takže tohle si myslím, že by mohl být jeden z důvodů, kdy prostě oni neví, že to můžou zkusit.“ (P26: pracovník SSP)

Dalším, dle zkušeností komunikačních partnerů, velmi problematickým aspektem neuplatňování nároků na dávky na bydlení ze strany seniorů jsou obavy ze **stigmatizace z čerpání dávek ze sociálního systému**. V čekárnách úřadu práce se často setkávají s dalšími klienty, kteří jsou, dle jejich úsudku, na okraji společnosti (např. lidé bez příštího, dlouhodobě závislí na dávkách ad.). Senioři se s touto sociální skupinou nejen neidentifikují, ale vědomě se od ní distancují. Pocity seniorů uplatňujících nárok na dávku popisuje níže pracovník hmotné nouze:

„Než aby přišli a žadonili, tak jak jsem to slyšela, žadonili o dvě, tři stovky a byli v takovém tom společenství, co se tam, co tam viděli, takže radši to oželí. Protože tam ta klientela je trošku jiná než ti senioři jo, a oni potom, když přijdou na tu chodbu a teď to tam vidí, tak oni to berou jako svoji ostudu, kde já jsem skončil, tak odejdou nebo vůbec nežádají.“ (P14: pracovník HN)

O něco shovívavěji pak senioři dle komunikačních partnerů přistupují k nároku na příspěvek na bydlení v agendě SSP. Navíc senioři s celoživotní pracovní historii bez jakékoli dřívější závislosti v rámci sociálního systému se nyní stydí o dávky žádat, protože takovou situaci berou jako vlastní selhání:

„Protože i v této generaci jsou lidé, těch sedmdesátníků, osmdesátníků, kteří si myslím, že by dosáhli na příspěvek na bydlení nebo doplatek na bydlení, ale je jim hanba o tento příspěvek žádat, protože to považují za to, že oni jsou ti, kteří jsou schopni se postarat a nepotřebují státní podporu. Protože důchod chápou, jako že si na něj šetřili, že si jej zasloužili, takže je to jejich příjem. A každá další sociální podpora je spíš projev jejich neschopnosti sami se o sebe postarat.“ (P9: pracovník bytového odboru)

Tito senioři jsou dle komunikačních partnerů naučení žít s tím, co mají k dispozici, o co se sami zasloužili, případně jim v jejich životní situaci pomáhají příbuzní. V souvislosti s hodnocením této skupiny seniorů zaznívalo v komunikaci s některými pracovníky také hodnocení mladší generace seniorů a tzv. „novodobých seniorů“, kteří dle jejich zkušeností mají přesně zjištěno, na co mají nárok a co by mohli ze systému získat.

Jako poslední poměrně významný faktor formující non-take-up-effect byla identifikována **náročnost procesu uplatňování nároku**, v rámci níž příliš mnoho požadovaných informací některé **seniory odrazuje** a o dávku nežádají ani v případě, že by jim nárok byl potenciálně přiznán. K takovému rozhodnutí, jak již bylo řečeno, však dospívají na základě vlastního uvážení. Komunikační partneři v této souvislosti popírají skutečnost, že by náročnost procesu uplatňování nároku byla limitou jeho přiznání u těch klientů, kteří využijí možnosti asistence a pomoci v jeho průběhu.

7.2 Bytová politika obcí ve vztahu k bydlení seniorů

V této části monografie se soustředíme především na to, jak reagují jednotlivé obce na problémy seniorů s bydlením, jaké k tomu využívají nástroje a zda jsou dle aktérů působících na tomto poli senioři skupinou ohroženou rizikem ztráty bydlení, a tudíž cílovou skupinou, která by měla být zohledněna opatřeními v rámci připravovaného zákona o sociálním bydlení. Pozornost budeme věnovat také tomu, jaké možnosti v oblasti bydlení mají senioři v rámci různých lokalit a jak vlastně jejich bydlení vypadá. V úvodní podkapitole se tedy věnujeme problematice sociálního bydlení, dále budeme charakterizovat přístupy obcí k řešení problematiky bydlení seniorů a v rámci těchto přístupů zhodnotíme i význam sociální práce pro seniory. V závěrečné podkapitole pak soustředíme pozornost na služby související s problematikou bydlení seniorů, přičemž se blíže zabýváme zejména pečovatelskými službami, které sehrávají důležitou roli v udržení seniora v přirozeném prostředí.

7.2.1 Sociální bydlení

Vzhledem k tomu, že v ČR dosud nebyla přijata jednotná definice sociálního bydlení, bylo pro potřeby připravovaného zákona nutno vytvořit minimální soubor identifikačních znaků sociálního bydlení. Tohoto úkolu se ujala zejména Platforma pro sociální bydlení, která považuje za vhodnou **definici sociálního bydlení**, již formulovala FEANTSA.³² Podle této definice by sociální bydlení jako služba obecného hospodářského zájmu mělo splňovat následující kritéria:

Jde o bydlení, které:

- řeší selhání trhu s bydlením,
- se zaměřuje na lidi, u kterých nelze očekávat, že naleznou přiměřené bydlení na soukromém trhu s bydlením vlastními prostředky,
- má jasná pravidla přidělování,
- poskytuje bydlení adekvátního a pravidelně ověřovaného standardu,
- je zajišťováno s využitím veřejných dotací,
- je poskytováno na bázi neziskovosti,
- je monitorováno veřejnými orgány.³³

Návrh připravovaného zákona o sociálním bydlení formuluje definici sociálního bydlení v následující podobě: „Sociálním bydlením se rozumí bydlení, které podporuje stát poskytováním příspěvku na sociální bydlení k dočasnému krytí části nákladů na bydlení osobám v nezaviněné nouzi, a to maximálně do výše průměrného místně obvyklého tržního nájemného při splnění dalších podmínek stanovených tímto zákonem. Příspěvek na sociální bydlení se poskytuje vždy jednomu členu posuzované domácnosti, k zajištění minimálního standardu bydlení společně posuzovaných osob, a

³² Evropská federace národních sdružení pracujících s lidmi bez domova

³³ <http://www.socialnibydeni.org/cs/kdo-jsme-a-co-chceme-0>

to po dobu nezbytně nutnou. Každá osoba má právo uplatnit svůj nárok současně pouze jednou.”³⁴

V souvislosti s aktuálně připravovaným zákonem o sociálním bydlení jsme v rámci terénního šetření kladli našim komunikačním partnerům otázku, do jaké míry jsou senioři skupinou, která by měla být zařazena do cílové skupiny, k níž budou směřovat jednotlivá opatření nastavená tímto zákonem. Zajímaly nás také jejich názory na to, jaké charakteristiky by mělo sociální bydlení pro seniory mít.

V rámci bytových a sociálních odborů obcí bylo často sociální bydlení pojímáno různými způsoby, nejčastěji jako bydlení pro nízkopříjmové skupiny populace v nízkonákladových malometrážních bytech. Sociální bydlení bylo mnohými komunikačními partnery považováno za významný nástroj zvýšení dostupnosti bydlení pro nízkopříjmové a jinak znevýhodněné domácnosti. Cílovou skupinou sociálního bydlení by podle většiny z nich měly být především ty **nízkopříjmové domácnosti**, které nejsou svépomocí schopny dosáhnout na bydlení nebo si nejsou schopny toto bydlení samy udržet. Mezi takové domácnosti podle většiny komunikačních partnerů jednoznačně patří v poslední době i **zvyšující se podíl domácností seniorů**. Sociální bydlení by mělo mít snížené nájemné a mělo by jim být přidělováno s případným doprovodem sociálních služeb.

Seniorská populace, na niž by také měla být směřována opatření navrhovaného zákona o sociálním bydlení, je podle většiny komunikačních partnerů velmi různorodá. Rozborem jejich výpovědí a následnou redukcí jednotlivých typů jsme vygenerovali tři hlavní skupiny seniorů, které by mohly do budoucna být objekty zájmu na poli sociálního bydlení. Jedná se o následující kategorie:

- běžná populace seniorů s nízkými příjmy,
- „novodobí senioři“, tedy osoby pohybující se na okraji společnosti již v produktivním věku,
- senioři se zdravotním handicapem v kombinaci s nízkými nebo žádnými příjmy.

V rámci **běžné populace seniorů**, kteří jsou již delší dobu klienty systému důchodového zabezpečení, jsou vesměs reflektovány osoby, které většinu svého života prožily v předrevolučním období (před rokem 1989), tudíž lidé s celoživotní pracovní zkušeností, bez jakékoliv závislosti na sociálních dávkách. Jak již bylo dříve uvedeno, tito senioři mají většinou problém si o sociální pomoc požádat a **svoje životní potřeby proto redukují na minimum a přežívají na hranici chudoby**. Již fakt nízkého důchodu, z něhož po splacení nákladů na bydlení zbývají těmto lidem příliš nízké částky ke krytí svých ostatních potřeb, nominuje tuto skupinu seniorů na potenciální zástupce klientely sociálního bydlení. Současný systém dávek na bydlení životní situaci těchto seniorů v podstatě nezohledňuje. Mezi těmito seniory jsou pak identifikováni jedinci, do jejichž životů zasáhla negativní událost, ne vždy vyvolaná jejich vlastním přičiněním. Jedná se především o osamělé jedince, jedince, kteří v seniorském věku ztratili partnera a přišli tak o značnou část příjmů domácnosti, jedince s vysokými náklady na bydlení a nízkou úroveň důchodů (jako příklad byli uváděni zejména živnostníci s nízkými příjmy z podnikání a nízkými sociálními odvody), ale také senioři nezvládající splácet dluhy, případně senioři, na jejichž majetek je uvalena exekuce. Poměrně často byly mezi těmito seniory identifikovány i osoby zdravotně znevýhodněné, osoby, které z mnoha důvodů nemohly najít adekvátní zaměstnání, osoby, které byly nuceny se starat o své nemohoucí příbuzné a díky tomu nemohly vykonávat

³⁴ návrh zákona o sociálním bydlení; 2014

soustavnou výdělečnou činnost, byly odkázány jen na peněžitou pomoc v péči o osobu blízkou a v případě ztráty tohoto příjmu jsou ohroženy také případnou ztrátou bydlení. Historii mechanismu pádu do chudoby popisuje pracovník pečovatelské služby:

„Tak z mého pohledu a z mé praxe, tak si myslím, že určitě by měli být [senioři] zohledněni [v rámci sociálního bydlení]. Protože se setkáváme s klienty, kteří buď ovdoví, nebo prostě zůstanou sami a potom už platit nájem v bytě nebo spravovat celý dům je pro ně náročné. Pokud nemají děti nebo rodinu. A spadají do takové sítě, kde jim hrozí zadluženost. A teď, co jsou vlastně domy s pečovatelskou službou, tu situaci neřeší, protože teoreticky oni tam mají také dost vysoké nájemné.“ (P34: pracovník pečovatelské služby)

V kapitole 7.1.1 jsme si definovali skupinu tzv. **„novodobých seniorů“**. A právě tato skupina je komunikačními partnery nejčastěji považována za osoby, na něž by předně měl pamatovat zákon o sociálním bydlení. Jak již bylo řečeno, jedná se o skupinu jedinců, která již v současné době začíná dosahovat seniorského věku a dle zkušeností pracovníků, kteří s těmito klienty přicházejí do styku, se podíl těchto seniorů bude zvyšovat. Pro tyto novodobé seniory je typická často přerušovaná, neúplná pracovní historie, nesplnění pojistného období zakládajícího nárok na výplatu důchodu, dlouhodobá nezaměstnanost zejména v období před dosažením důchodového věku, dlouhodobé setrvávání v dávkovém systému v předdůchodovém věku, často také specifický životní styl (bezdomovectví, život v závislostech na návykových látkách, kočovný způsob bydlení, sociálně deviantní způsob života ad.). Je zřejmé, že se jedná o osoby, jejichž příjem bude v seniorském věku natolik nízký, že nebudou schopny hradit náklady na běžný způsob bydlení. Jistá forma sociálního bydlení by tak mohla být prevencí jejich budoucího bezdomovectví. Tuto skupinu seniorů popisuje pracovník pobytové služby v následující citaci:

„Věřím tomu, že u mladších seniorů, kteří v tuto dobu jsou na ulici nebo v azyláku, pokud by měli možnost sociálního bydlení a měli třeba podporu terénní sociální služby, protože jsou to lidé, kteří potřebují podporu někoho. Ať už doklady vyřizovat, případně zaměstnání se podařilo nebo cokoliv jiného, tak tam by ta varianta byla.“ (P30: pracovník pobytové služby)

Stejný pracovník však dále rozebírá možná úskalí, která by s sebou bydlení těchto seniorů mohlo vést a je tedy třeba na ně pamatovat v rámci opatření zákona:

„Otázka je potom třeba zdravotní péče, protože si myslím, že spousta těch bytí věkově mladších seniorů v těch azylových domech jsou lidé, kteří mají spousty zdravotních problémů. A je otázka, jestli můžou být sami v bytě, bytí sociálním, který bude nějakým způsobem dofinancován státem nebo obcí nebo někým, zvláště na to bydlení. Ale to bude určitě strašně individuální.“ (P30: pracovník pobytové služby)

Třetí nejproblémovější skupinou jsou pak **senioři se zdravotním handicapem**, obzvláště s psychiatrickými onemocněními, jejichž umístování do zařízení v případě, že již dále nejsou schopni samostatného bydlení, bývá velmi problematické. Jedná-li se o seniora se zdravotním handicapem v kombinaci s nízkými příjmy, bývá často jeho umístění např. v domě s pečovatelskou službou téměř nereálné.

Nedosahuje-li bodové ohodnocení zdravotního handicapu tohoto seniora minimálně III. stupně závislosti, nemůže být tento umístěn ani v pobytovém zařízení typu domov pro seniory. V určitých případech je situace takového klienta řešena v rámci zprostředkované pečovatelské služby (viz tamtéž), nicméně v rámci terénního šetření jsme se setkávali s názory pracovníků pečovatelských služeb potvrzujícími vhodnost

nízkonákladového bydlení s doprovodnou sociální službou u některých z těchto seniorů. Největší problém byl identifikován u skupiny seniorů s psychiatrickými diagnózami. Tito senioři nemají (až na pár výjimek v podobě vznikajících domovů zvláštního určení, např. pro pacienty trpící Alzheimerovou nemocí, jichž je však dle sdělení komunikačních partnerů nedostatek) prakticky žádnou možnost umístění v případě potřeby. Obzvláště obtížné je pak hledat varianty bydlení pro seniory trpícími duševními chorobami. Dle sdělení komunikačních partnerů tito často končí na sociálních lůžkách psychiatrických klinik (a to i v případech, kdy je jejich onemocnění v remisi), případně v léčebnách dlouhodobě nemocných, někdy také na ubytovnách.

Nedostatek možností bydlení a nerozvinutá struktura zařízení pro specifické kategorie seniorů je jedním z hlavních argumentů pro využití sociálního bydlení také pro cílovou skupinu seniorů. Odchod do domova pro seniory nebo do domů s pečovatelskou službou, případně do malometrážního bytu (ať už obecního či s tržním nájmem) nebývá mnohdy schůdným řešením. Kapacita domovů pro seniory je nedostačující a úhrada pobytu a péče v mnohých z nich je pro poměrnou část seniorů finančně nedostupná. Tržní nájem, jakkoliv v malých bytech, není také řešením pro ty ze seniorů, jejichž důchody jsou příliš nízké na to, aby z nich dokázali hradit náklady na bydlení. V této souvislosti si obce velmi dobře uvědomují svoji povinnost postarat se o své nízkopříjmové a sociálně slabé jedince v rámci sociálního bydlení a, i když doposud v malé míře, také o seniory s těmito charakteristikami. V průběhu terénního šetření jsme se dokonce opakovaně setkali s názorem, že by každá obec měla disponovat zařízením, které by svým charakterem zastupovalo roli historických „chudobinců“:

„A tak jak pro mě dřív byl ten opravdu zmiňovaný chudobinec sprosté slovo, tak se obávám, že prostě v příštích desetiletích je budeme potřebovat, ale půjde jenom o to, aby nám zákon o sociálním bydlení pomohl je nastavit nějak tak, aby byly užitečné ku pomoci a aby umožnily těm lidem to, co by umožnit měly, a to je podle mě opravdu žít důstojně.“ (P27: pracovník pečovatelské služby)

K tomu, jak by mělo sociální bydlení v reálné situaci vypadat a jaké parametry by mělo splňovat, zaujímali naši komunikační partneři téměř totožné stanovisko. Dle jejich názoru by se mělo jednat převážně o malometrážní byty se základním vybavením a především finančně dostupné pro nízkopříjmové domácnosti. V rámci sociálního bydlení pak mělo být pamatováno i na případné zdravotní handicapy seniorů a některé z bytů by měly splňovat podmínku bezbariérovosti. V rámci sociálního bydlení by dle komunikačních partnerů bylo vhodné využít i návaznou sociální práci v podobě terénních sociálních služeb. Poměrně vyčerpávající **charakteristiku sociálního bydlení pro seniory** nabízí jeden z pracovníků hmotné nouze:

„Že by mělo být víc cenově dostupné. Že by nemělo být tak drahé. Ti senioři by měli být schopni nějakým způsobem ze svých financí, případně s pomocí třeba ze státní sociální podpory, to bydlení uhradit. Aby jim potom zůstalo na obživu, zdravotní péči, na léky. S tím, že to sociální bydlení pro seniory bude i uzpůsobeno tomu věku. Že vlastně člověk už je méně pohyblivý, nevládne třeba, i když kdyby bydlel v nějakém větším bytě, tak si myslím, že bydlení pro seniory určitě bude i co se týká metráže bytů, bude uzpůsobeno jinak, čímž se i sníží cena toho bytu.“ (P20: pracovník HN)

Na výše zmíněném přístupu k sociálnímu bydlení seniorů se více méně shodovali téměř všichni komunikační partneři, kteří se zúčastnili terénního šetření. V několika případech, a to zejména mezi pracovníky pobytových služeb, však byly deklarovány připomínky k formě sociálního bydlení pro seniory. Dle názoru těchto pracovníků by

sociální bydlení seniorů a dalších věkových kategorií nemělo být kumulováno v rámci jednoho domu, případně jednoho bloku apod., a to vzhledem k odlišnostem životního stylu seniorů. Problémy s tím spojené jsou dostatečně vystiženy v následující citaci:

„Je strašně těžké míchat generace, které přichází se stejným handicapem a toto by byl handicap v podstatě nízkého příjmu, nízkého prostě. Míchání těchto generací nebo věkových kategorií dle mého názoru by mohlo vést k problémům. Seniori chtějí mít klid, je to opravdu na zvážení, jak to soužití namíxovat tak, aby to splnilo očekávání těch lidí i ty nároky, které i ten věk vlastně vyžaduje.“ (P32: pracovník pobytové služby)

V podobném duchu se vyjadřovali téměř všichni pracovníci pobytových služeb, kteří tak mluvili ze své vlastní zkušenosti s prací se seniory.

7.2.2 Přístupy obcí k řešení problematiky bydlení seniorů

Přístupy obcí k řešení problematiky seniorského bydlení se vesměs lišily v závislosti na **politických prioritách lokálních vlád**. Zhodnocení vlivu politické vůle na realizaci opatření na podporu bydlení seniorů nebylo součástí našeho výzkumu, přesto jsme se s vyjádřeními našich komunikačních partnerů na toto téma setkali, a to jak v pozitivním, tak kritickém duchu:

„Shodou okolností náš současný primátor je bývalý ředitel Senior centra. Když jsme vytvořili tuhle koncepci, tak měl vizi, že rozšíří výstavbou bytový fond Senior centra. Ale říkám, bohužel na těch místech je všechno limitováno volbami. A když se koalice změní, tak se prioritě zase přesune někde jinde, každá strana má jinou prioritu. Takže se to nerealizovalo. Kdyby zůstala koalice, tak si myslím, že by už k tomu došlo.“ (P1: pracovník bytového odboru)

„Víte, ono je to i hodně o přemýšlení politickém, jak oni reflektují na to, že jsou některé skupiny ohroženější, že je vhodné pracovat i s bytovou problematikou typu sociální byty. A někdy se to těžko vysvětluje. Pokud oni mají priority jinde a pokud toto pro ně není zatím zásadní problém, tak moc není vůle to řešit.“ (P7: pracovník sociálního odboru)

Z obou výpovědí je patrný však i fakt modifikace přístupu k otázce bydlení seniorů v závislosti na změnách v politické reprezentaci obcí. Současně je přitom potřebné zohlednit skutečnost, že prioritě přisuzovaná bydlení seniorů může být pouze deklaratorní a nemusí se projevit v přijímaných opatřeních, resp. v jejich realizaci (na tuto skutečnost poukázal jeden z našich komunikačních partnerů ve vztahu k potřebám osob s kombinací handicapů).

Celkově lze říci, že je ve zkoumaných obcích otázce bydlení seniorů věnována pozornost, i když různým způsobem a s odlišným důrazem. Většina obcí, v nichž proběhlo terénní šetření, problémy seniorů v oblasti bydlení zohledňuje v rámci různých koncepčních a strategických dokumentů (**komunitních plánů sociálních služeb, koncepcí bydlení**), případně v bytové politice jednotlivých měst v rámci **pravidel pro přidělování bytů**. Pozornost obce upírají zejména k oblasti sociálních služeb, tj. k oblasti pečovatelské služby a pobytových služeb, jimž věnujeme pozornost v kapitole 7.3. Opakovaně jsme se setkávali s reflexí problémů spojených s nízkou dostupností pobytových služeb, včetně potřeby domů se zvláštním režimem pro některé specifické skupiny seniorů. V rámci sociálních služeb byl také patrný důraz na deinstitucionalizaci péče o seniory a s tím související nároky na rozvoj terénních

a ambulantních služeb. Bytová politika pak ve vztahu k seniorům nejčastěji pojednává o bytech v domech zvláštního určení (zejména se jedná o domy s pečovatelskou službou³⁵); některé obce však k seniorům, případně jejich části, směřují také další opatření. Cílem následujícího přehledu přístupů ve sledovaných městech není hodnocení bytové politiky ve vztahu k bydlení seniorů ani její podrobný popis. Naším cílem je spíše ukázat, jakým směrem se města v této oblasti ubírají a jak rozdíly v přístupech souvisejí se širšími faktory.

Ve **Zlíně** je podpora bydlení seniorů v rámci bytové politiky spojována s byty zvláštního určení, které slouží zejména seniorům a částečně také osobám se zdravotním postižením. Podíl těchto bytů na bytovém fondu města činí 17 %. Nájemné je v těchto bytech regulované a dosahuje výrazně nižší úrovně než nájemné v dalších bytech v majetku města:

„My tady vlastně jim přidělujeme byty podle pravidel pro seniory a osoby zdravotně postižené a tam vlastně máme pro seniory výhody. Výhodu už mají vlastně v nájmu, kdy v městském bytě máme nájem 79,50 korun za metr čtvereční, a senioři mají nájem od 25 korun za metr čtvereční. Záleží, jaký je to dům. V novostavbách největší nájemné máme, a to je kolem 39 korun za metr čtvereční. Další výhody jsou, že vlastně v těch domech, kde bydlí senioři, míváme většinou služby Charity nebo Naděje a to jsou služby, kdy vlastně seniorům dováží obědy nebo pokud potřebují už nějakou péči, tak jim můžou zajistit tady tyhle služby.“ (P8: pracovník bytového odboru)

Senioři jsou pro tento typ bydlení zvyklí a zvyklí jsou nejen sníženou úrovní nájemného, ale také smluvně. Zatímco v ostatních nově pronajímaných bytech je strategií města uzavírat nájemní smlouvy na dobu určitou s postupným prodlužováním až na dobu neurčitou, se seniory se automaticky uzavírá nájemní smlouva k bytu na dobu neurčitou ve snaze poskytnout jistotu bydlení této skupině populace. Takový přístup výrazně podporuje ochotu seniorů ke změně svého bydliště. Byty jsou seniorům přidělovány podle **závazných pravidel pro přidělování bytů seniorům**, které zohledňují jejich zdravotní stav, bytovou potřebu, sociální podmínky žadatele (např. to, jestli bydlí sám nebo v přeplněném bytě s rodinou), schopnost hradit náklady na bydlení apod. V rámci mimořádných situací, jejichž závažnost posuzuje bytová komise města, jsou pak přednostně zohledňováni v pořadí umístění senioři v závažných životních situacích (např. ztráta bydlení, případně žádost seniora žijícího na ubytovně apod.). V případě těchto klientů je pak uplatňována žádost o mimořádné přidělení bytu. Město má také v plánu v rámci podpory mezigeneračního bydlení zřídit deset bytů zvláštního určení pro seniory.

I přes neexistenci zákona o sociálním bydlení a nejasnosti s definicí takového bydlení mnozí komunikační partneři identifikovali na území svých obcí existenci sociálních bytů, resp. jakéhosi **„sociálního bydlení“**. Takovým městem bylo například další středně velké město, **Opava**, kde mají problematiku bydlení seniorů zpracovanou v **Koncepci rozvoje sociálního bydlení v Opavě**. Senioři jsou zde reflektováni jako jedna z cílových skupin, pro které město v rámci svého bytového fondu vyčlenilo tzv. sociální byty, jejichž charakteristikou je to, že jsou malometrážní s nízkými provozními náklady. Vedle těchto sociálních bytů funguje na území tohoto města dům pro seniory (Seniorcentrum), který je příspěvkovou organizací města a ve kterém jsou na základě kritérií zohledňujících specifika cílové skupiny seniorů přidělovány byty jednotlivým zájemcům. Jedná se o tři bytové domy se zvýhodněným nájemným a možnou nabídkou sociálních služeb (zejména pečovatelské). Čerpání pečovatelských služeb

³⁵ Domům s pečovatelskou službou věnujeme bližší pozornost v následující kapitole 7.3.

však není podmínkou pro přijetí klienta do Seniorcentra. Níže je jedním z komunikačních partnerů uvedena charakteristika těchto domů pro seniory:

„Je to klasický městský byt, jako každý jiný. Akorát ten vchod nebo ten dům je vyčleněn pro seniory. To znamená, že je tam klid, jsou tam opravdu jenom seniory a ve většině je výtah. Takže technicky je byt přístupnější, nemusí chodit po schodech. To je asi základní rozdíl.“ (P1: pracovník bytového odboru)

Dle přijatých pravidel pak v sociálních bytech mají být umísťováni mladší a soběstační senioři, zatímco v domě pro seniory budou upřednostňováni méně soběstační senioři. Jednou z priorit obsažených v uvedeném dokumentu je navýšení kapacity výše zmiňovaného domu pro seniory. V sociálním bydlení pro seniory navíc funguje také pečovatelská služba.

Podíl sociálního bydlení na bytovém fondu v tomto městě tvoří asi 10 %. Navíc je na území města zajištěna péče o seniory s celodenní potřebou asistence v rámci tří domovů pro seniory. Přesto, vzhledem k trendu růstu podílu seniorů na místní populaci jsou kapacity bydlení pro potřebné seniory podle komunikačních partnerů poddimenzovány a zařízení pro některé skupiny seniorů (senioři se závislostmi, senioři bezdomovci apod.) chybí úplně. Poměrně významný problém ve vztahu k bydlení seniorů je jedním z komunikačních partnerů identifikován také v nabídce bezbariérových bytů sloužících zejména zdravotně handicapovaným:

„Těch bytů je málo a celkem si myslím, že takových sedm nebo do deseti a jenom v jednom domě. A říkám klientům, když si tady o to požádají, že pokud chtějí vysloveně bezbariérový byt, který je na to technicky uzpůsobený, že ta cirkulace je skoro mizivá. Ale pokud mají nad 65 let tito lidé, tak je pro ně lepší se zapsat do pořadníku pro seniory, kde, jak jsem říkal, je ta nabídka trochu větší, ta cirkulace nebo šance získat byt je mnohem větší a rychlejší než v cílové skupině tělesně postižených, protože ta nabídka těch bytů je malá a ty bezbariérové jsou opravdu velký problém.“ (P1: pracovník bytového odboru)

Město **Krnov** představuje obec, která se po změně režimu vyvarovala rozsáhlé privatizace a zachovala si rozsáhlý bytový fond, což značně usnadňuje její možnosti podpory bydlení cílových skupin, mezi něž patří také senioři, v rámci bytové politiky. V bytové politice města je bydlení seniorů řešeno dvěma způsoby:

- (a) V domech s pečovatelskou službou. V **DPS** jsou senioři ubytováni na základě klasické nájemní smlouvy v souladu s pravidly pro poskytování nájmu bytu v domech s pečovatelskou službou.³⁶ Bytů pro seniory v domech s pečovatelskou službou je dle sdělení pracovníka bytového fondu více než dvě stě, což odpovídá zhruba desetině bytového fondu města.
- (b) V sociálních bytech města s regulovaným nájemným, které zohledňuje omezené finanční možnosti žadatelů, a to po zveřejnění nabídky bytu. Také sociální byty jsou přidělovány na základě pevně stanovených kritérií. V rámci tohoto systému se jedná o malometrážní nízkonákladové byty s nízkou úrovní nájemného v porovnání s běžnými cenami nájemného v této obci. Jeho výše je srovnatelná s výší nájemného v domech s pečovatelskou službou, aby tak byla zajištěna cílenost těchto bytů mezi seniory, jejichž zdravotní stav nevyžaduje pečovatelskou službu nabízenou v DPS. Tak, jak uvádí účastník výzkumu v následující citaci, senioři

³⁶ Opatření obce č 4/2006 pro poskytování nájmu bytu v domech s pečovatelskou službou v majetku města Krnova. Dostupné na: http://www.krnov.cz/puvodni_web/work/vyhlasaky/O2006_04.pdf

často volí tuto variantu bydlení v případě, kdy již nejsou schopni nést dosavadní náklady na své bydlení:

„Ale ta druhá část, to sociální bydlení, to jsou přímo vytipované, radou města schválené domy, kterých je ale, to jsou taky stovky, jo těch míst myslím, tak tam se nedraží to nájemné, zveřejní se záměr, že město zveřejňuje zájem pronájmu bytu 1+1 v lokalitě raz, dva, tři a kdokoliv si může o tento byt požádat a ty žádosti jsou vlastně nějak poměřovány mezi sebou, je tam nějaký bodový systém a ten senior na něho může dosáhnout úplně stejně jako kdokoliv jiný a také toho využívají. Takže to je příklad vlastně něčeho, čemu by se dalo říkat sociální bydlení. Podíváme se, pronájmy bytů, tady máte tři byty 1+1, 0+, 1+1 malometrážní byty, po těch je největší hlad, ale vidíte nabídka je.“ (P4: pracovník sociálního odboru)

S ohledem na rozsáhlý bytový fond je v Krnově poměrně dobrá dostupnost městských bytů obecně. Senioři se mohou ucházet také o bydlení v dalších - necílených - městských bytech; v přístupu k nim však nejsou zvýhodněni a musejí soutěžit s ostatními v rámci dražeb nájemného (tzv. obálkovou metodou).

Vedle shora uvedených variant bydlení pro seniory je ve městě zohledněna také možnost bydlení pro seniory s potřebou celodenní péče v místním domově pro seniory. Bílá místa v oblasti seniorského bydlení nicméně komunikační partneři spatřují v nedostatečné dostupnosti bydlení pro osoby se zdravotním handicapem, zejména pak v nedostatku bezbariérových bytů.

V dalším ze sledovaných měst, **Kroměříži**, je hlavním cílem pomoci seniorům v oblasti bydlení podpora ambulantních a terénních služeb. Tato je realizována formou zabezpečení dostatečné kapacity terénních a ambulantních sociálních služeb, zejména pak služby pečovatelské a osobní asistence, s cílem umožnit seniorům setrvat co nejdéle v jejich přirozeném prostředí. V souvislosti s touto filozofií se také pracovníci sociálních služeb zaměřují na podporu přirozené sociální sítě rodiny. V rámci bytové politiky obce je podpora seniorům cílena na bydlení v **domech zvláštního určení**. Jedná se o malometrážní a nízkonákladové byty (1+0 a 1+1) v majetku města, do kterých jsou umísťováni senioři na základě bodového ohodnocení žádostí formou uzavírání nájemních smluv na dobu jednoho roku (bývá však pravidelně prodlužována).³⁷ Mezi hlavní kritéria při rozhodování o přidělení bytu patří zejména trvalý pobyt na území obce, dále druh přiznaného důchodu, zdravotní stav, majetkové a sociální poměry žadatele. V obci existuje takových zařízení jedenáct. V těchto domech nabízí obec také možnost zajištění pečovatelské služby. Bydlení seniorů s potřebou celodenní péče je navíc zajišťováno čtyřmi domovy pro seniory, přestože v obci ze zbytkového fondu města činí podíl bytů v domech zvláštního určení 80 % (jedná se asi o 400 bytů).

V další z obcí, v **Uherském Hradišti**, hodnotí problematiku bydlení seniorů jako závažnou. Ve SWOT analýze Střednědobého plánu rozvoje sociálních služeb na Uherskohradištsku³⁸ identifikují hned několik problematických oblastí spojených se stárnutím populace v regionu a potenciálním bydlením potřebných seniorů. Naším komunikačním partnerům se jeví jako nedostatečná bytová kapacita **v domech s pečovatelskou službou** a **v domě s chráněnými byty**. Tyto byty jsou spravovány, stejně jako v případě jiné obce, Senior centrem, příspěvkovou organizací města. Jednotlivé žádosti seniorů o bydlení jsou posuzovány sociální komisí města na základě sociálního šetření a následně projednávány v Sociální a zdravotní komisi Rady města;

³⁷ Ačkoliv bývají smlouvy pravidelně prodlužovány, omezení smlouvy na dobu určitou znejišťuje případné zájemce a může způsobit jejich obavu ze ztráty bydlení do budoucna.

³⁸ <https://www.mesto-uh.cz/.../147732-7-SPRSS+na+Uherskohradištsku+2015-2017pdf...>

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

proces posuzování žádostí však v této obci není příliš transparentní (není zřejmé, na základě jakých skutečností se rozhoduje). Malometrážní nízkonákladové byty v těchto domech (1+0, 1+1) jsou určeny seniorům, zejména ze skupin sociálně znevýhodněných seniorů, uživatelů vyžadujících pečovatelské služby seniorů se zdravotními handicapami. Byty však nejsou určeny pro seniory trpícími psychiatrickým onemocněním nebo osoby vyžadujícími celodenní péči. Nájemní smlouva s vybranými seniory je uzavírána na dobu neurčitou.

Dostupnost obecních bytů je ve městě celkově nízká, a to s ohledem na omezený počet těchto bytů. Na trhu klasických nájemních bytů v bytovém fondu města navíc skupina seniorů nebývá nijak zohledňována před ostatními žadateli o byt. Pravidla pro přidělování bytů jsou stejná pro všechny tak, jak je uvedeno v následující citaci:

„Ne, tam jsou totiž všeobecně jako. Tak teď to máme zavedeno úplně jinak a tam to opravdu nehraje roli věk, nic nehraje v podstatě, hlásí se na konkrétní byt, konkrétní byt je projednáváný, všechny žádosti, v rámci těch žádostí, které jsou, tak v podstatě z toho vyplyne, koho doporučí komise pro bydlení a komise pro bydlení dá vlastně podklady pro radu města, rada města potom schvaluje.“ (P6: pracovník bytového odboru)

Celkovou situaci v oblasti seniorského bydlení v této obci pak hodnotí jeden z účastníků výzkumu v této obci následovně:

„Máme tady klasický dům pro seniory přímo, ale to už je takové to ústavní. S tím, že jsou tam tlačeni do toho, aby tam takové seniory, kteří jsou lehce nemohoucí, aby tam už nedávali. Takže i v rámci transformace teďka udělali na rok 2017 to, že část kapacity udělali pro osoby s demencí a Alzheimerem. Takže jsou tlačeni k tomu, aby prostě tam měli trojky, čtverky závislosti. Jedničky, dvojky ať si ošetřují někde DPS nebo pečovatelské služby v terénu. Takže senior má jít v podstatě opravdu buď do tohoto zařízení, nebo do domova s pečovatelskou službou. Nebo zkusit byt pro příjmově omezené osoby nebo klasický byt menší, třeba v rámci výměny.“ (P7: pracovník sociálního odboru)

Pro potřeby výzkumu jsme realizovali terénní šetření také v jednom z městských obvodů **Ostravy**. Jednalo se o obvod s největším podílem seniorů na místní populaci. Na seniory je v tomto městském obvodu pamatováno v rámci Zásad o pronájmu a výměně bytů.³⁹ Senioři jsou zvýhodňováni při žádostech o pronájem malometrážních bytů v domech, na jejichž výstavbu nebo rekonstrukci byla městské části poskytnuta dotace na zřízení nízkonákladových bytů. V tomto typu bydlení jsou upřednostňovány zejména sociálně slabé osoby, matky samoživitelky, zdravotně handicapovaní. Senioři starší 65 let, pobírající důchod a senioři, kteří žádají o výměnu většího bytu za menší, přitom tvoří významnou část žadatelů o tyto byty:

„V zásadách pronájmu bytů, kdy senior může požádat o pronájem bytu menšího, o menší podlahové ploše. My mu zachováme stejné smluvní podmínky. To znamená, zachováme mu dobu nájmu a zachováme mu výši nájemného a přestěhuje se do menšího bytu. A potom ještě máme v těch zásadách pamatováno článkem o nízkonákladovém bydlení. A to je pro seniory nad 65 let věku, kteří mohou právě požádat o to zvýhodněné, dotované nájemné. To nájemné se pohybuje v rozpětí od 25-40 Kč za metr čtvereční.“ (P22: pracovník bytového odboru)

³⁹ https://ovajih.ostrava.cz/cs/obcan/poplatky-a-sluzby/pronajmy-bytu/zasady-a-podminky-pro-pronajem-a-vymenu-bytu...-ucinne-od-01.04.2012/zasady_pronajmu-uprava_brezen_2012_vc_priloh-r29032012.pdf

Další variantou bydlení určenou pro seniory je pronájem obecních bytů **v domech s pečovatelskou službou**. O přidělení bytu v tomto domě stejně jako v ostatních případech, rozhoduje Rada městské části na základě doporučení sociálního odboru. Posuzována je přitom celková sociální situace seniora a jeho zdravotní stav a s ním spojená naléhavost zdravotních a pečovatelských služeb. Byty v domech s pečovatelskou službou jsou totiž určeny především pro občany, u nichž lze předpokládat, že budou potřebovat sociální služby pro ubývání soběstačnosti a zhoršování zdravotního stavu, nebo invalidní důchodce.⁴⁰ Vedle občanů s potřebou pečovatelské služby mohou dále o byt v tomto typu bydlení žádat také senioři obývající nevhodný byt nižší kategorie, nevhodný byt z hlediska bariérovosti, byt nadměrné velikosti a senioři bez společenských vazeb trpící celkovou izolovaností. Nájemní smlouva je stejně jako v předchozím případě uzavírána na dobu určitou s postupným prodlužováním. Možnosti bydlení seniorů v tomto městském obvodu popisuje komunikační partner níže:

„Máme tady domy s pečovatelskou službou, nicméně tam máme zhruba 330 bytů ano, což není zas až tak málo. Tady v obvodě v té starší zástavbě jsou byty, jak velikostí přiměřené, tak i hlavně těmi náklady, takže pokud ten senior pracoval a má ten důchod kolem těch deseti tisíc, do těch deseti tisíc, tak je schopen tady tohle to utáhnout, to bydlení a pak tady existuje ještě nějaká forma toho nízkonákladového bydlení, která pro ty seniory je taky k dispozici tady.“ (P21: pracovník sociálního odboru)

Vzhledem k poměrně rozsáhlému bytovému fondu v majetku městského obvodu nevnímají v současné době účastníci výzkumu problém bydlení mezi seniory příliš intenzivně. Nicméně tato část města, jak již bylo řečeno, je obvodem s největším podílem seniorů a velká část obyvatel se seniorskému věku blíží,⁴¹ a tudíž je jimi reflektován potenciální nárůst problémů do budoucna. Navíc již mezi současnými seniory jsou identifikováni jedinci s omezeným přístupem k vlastnímu bydlení, což tento problém v postupujícím časovém horizontu umocňuje:

„Já si myslím, že tenhle ten problém, jako s tím bydlením není až tak zcela dominantní, je to problém, ale není to problém až tak zcela dominantní, protože říkám, je to generace těch seniorů, kteří se k tomu bydlení, k tomu bydlení a těm závazkům s tím bydlením staví ještě zodpovědně, ano, horší to bude s tou generací, kterou jak jsme před chvílíčkou hovořili, dnes žijí na těch ubytovnách ano, a bude jich čím dál tím víc, těchhle těch lidí.“ (P21: pracovník sociálního odboru)

Vstřícný je dle komunikačních partnerů i přístup vedení městského obvodu k problematice **bezbariérovosti**. Tyto bezbariérové byty vyčleňuje (z titulu svěřenosti bytového fondu, rekonstrukcí, přestavbou, výstavbou) městská část ve své režii (s využitím dotačních titulů) a žadatelé o takový byt jsou pak směřováni ze sociálního odboru magistrátu, který vede jejich evidenci. Jeden z účastníků výzkumu, který hovořil o bezbariérovém bytovém fondu, pak uváděl hodnotu 7% podílu na celkovém fondu městského obvodu.

Jak uvádí jeden z našich komunikačních partnerů, Ostrava věnovala pozornost sociálním aspektům bydlení a kladla také důraz na zachování vlastního bytového fondu:

⁴⁰ Nicméně i tito senioři musí být schopni vést běžný život bez nutnosti komplexní péče. Senioři s potřebou celodenní péče nejsou do toho typu bydlení přijímáni.

⁴¹ Jedná se o věkově poměrně homogenní populační skupinu, která v minulosti získávala nájemní smlouvy k bytům v sídlištních zástavbách.

„Bylo potřeba vytvořit nějakou tu koncepci, která by se zabývala jednak ustálením bytového fondu v městě jako takovém, protože pořád docházelo k dalším prodejům, k další privatizaci a pořád ten fond se tak snižuje, že za chvíli by město nemělo vůbec nic, tak jsme to chtěli nějakým způsobem omezit a taky jsme měli snahu, aby se už začalo to nájemné nějakým způsobem rozdělovat pro ty potřebné a pro ty méně potřebné, kde může být třeba nějaké to tržní nájemné, ale taky, aby se vytvářelo pro ty potřebné, pro ty sociální vrstvy, nějaké to nízkonákladové bydlení, a to právě ten městský obvod už zavedl a taky hlavně pro ty seniory si myslím, že vlastně si nějakou tu agendu vytvářejí, nabízejí jim jo a mají tam vlastně přednostní práva jednak senioři, jednak jsou to rodiny s dětmi a potom je to pro ty, kteří vlastně bydlí v těch větších bytech a chtějí třeba jít do toho menšího bytu, takže oni nabídnou menší byt a získají, zase ten městský obvod nazpátek větší, který buď můžou rekonstruovat, rozdělit třeba, i to se dělá, že by se rozdělil větší byt na menší byty dva, no a můžou nabízet dalším seniorům.“ (P10: pracovník bytového odboru)

7.2.3 Problémy a bariéry pomoci seniorům

Problém **privatizace bytového fondu** uvedený v předchozí citaci reflektovali i komunikační partneři v ostatních obcích, ve kterých proběhlo terénní šetření. Nedostatek bytového fondu, s nímž by mohlo být mj. nakládáno i v rámci řešení problematiky bydlení seniorů, vnímají naši komunikační partneři jako zásadní komplikaci svojí práce s potřebnými seniory. Za tyto považují komunikační partneři zejména ty, kteří neměli historicky možnost v rámci privatizace odkoupit byt, v němž bydleli, do osobního vlastnictví. Dnešní senioři, kteří tak v minulosti učinili, jsou komunikačními partnery označováni za tu skupinu populace, kterou nelze identifikovat jako skupinu ohroženou rizikem ztráty bydlení. Není zvykem, aby se tito senioři častěji objevovali mezi klienty systému dávek na bydlení. Opačný problém však mají ti ze seniorů, kteří svůj život prožili v nájemním bydlení, obzvláště pak komerčním, kde po deregulaci cen došlo k vysokému nárůstu cen nákladů spojených s bydlením.

Významným omezením v přístupu seniorů k bydlení, které identifikovali komunikační partneři ve všech obcích, ve kterých bylo realizováno terénní šetření, je **bezdlužnost klienta**, který podává žádost o pronájem bytu. Tato podmínka je stanovena pro všechny sociální i věkové skupiny obyvatel, tudíž i senior žádající o byt musí tuto podmínku splňovat. Ve většině případů se jedná o bezdlužnost vůči majetku města, ale často je podmínkou také bezdlužnost vůči dalším věřitelům. V mimořádných případech může být tato podmínka na základě rozhodnutí Rady města podkročena, v praxi se tak děje jen ve velmi výjimečných situacích. Skupina dlužících seniorů mj. tak byla často účastníky výzkumu identifikována jako potenciální cílová skupina pro sociální bydlení. V případě, že klient dluží městu na nájemném, je tento fakt ve většině obcí zohledněn v rámci pravidel pro přidělování nájemních bytů. Žádosti zadlužených seniorů buď nejsou přijímány vůbec, nebo je uplatňována sankce v podobě odpočtu bodů:

„[Byty přidělujeme] podle bodového systému. Když má ale dluh vůči městu, to je mínus 500 bodů a to je neumístitelný.“ (P3: pracovník bytového odboru)

Ve většině případů se ale pracovníci bytových i sociálních odborů obcí snaží klientovi v seniorském věku nabídnout varianty řešení a společně ve spolupráci s dalšími neziskovými organizacemi za využití dluhového poradenství řešit jeho krizovou situaci tak, jak o tom pojednává pracovník sociálního odboru v následující citaci:

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

„V rámci bodování toho sociálního aspektu před přijetím klienta do toho bydlení, samozřejmě je myšleno i na ty situace, že klient je v exekuci nebo je ve fázi oddlužení. A pokud je teprve v exekuci, tak je bodově znevýhodněn. To je teda pravda. S tím ale, že zase hodně spolupracujeme s občanskou poradnou charity a kteří už jsou schopni dovést toho klienta do nějaké fáze oddlužení třeba. Takže tam už, když je ve fázi oddlužení, je na tom bodově líp, než když je vlastně v exekuci.“ (P2: pracovník sociálního odboru)

Významnou bariérou v pomoci seniorům v oblasti bydlení, kterou identifikovali prakticky všichni účastníci výzkumu, **jsou psychiatrická a různá duševní onemocnění seniorů**. Takoví senioři jsou více méně vyloučeni jak s pobytových služeb (domovy pro seniory), tak také ze zařízení s pečovatelskými službami (DPS). Tito senioři, kteří po ukončení léčby nemají již nadále možnost žít ve svém přirozeném prostředí, a to i za předpokladu nákupu pečovatelských služeb, jsou odkázáni na pomoc sociálních pracovníků obcí, případně sociálních pracovníků zařízení, jež po ukončení léčby opouštějí. Problém s jejich umístěním v jakémkoliv dalším následném zařízení bývá velmi často neřešitelný. Domovy pro seniory (ani DPS) klienty s psychiatrickými diagnózami nepřijímají z čistě pragmatických důvodů udržení chodu zařízení v pravidly nastavených kolejích. Většina pracovníků se domnívá, že kombinace duševně zdravých klientů těchto zařízení s psychicky nemocnými by způsobovala nejen vzájemné agresivní klima v soužití, ale spousta těchto zařízení není ani na péči o seniory s tímto typem handicapu vybavena jak technicky, tak také personálně. Tito lidé pak často pendlují mezi zařízeními typu léčebna dlouhodobě nemocných, kde však mohou zůstat maximálně tři měsíce, opět psychiatrická klinika, občas i ubytovny, azylové domy a znovu psychiatrická klinika. Sociální pracovníci obcí se snaží s vedením psychiatrických klinik domlouvat pro tyto klienty také sociální lůžka, kde tito často čekají i ve fázi remise choroby, než bude jejich problém s bydlením vyřešen:

„To je, že v případě se senior ocitne v nemocnici a už není schopen se vrátit do vlastního prostředí a ještě nenastoupila čekací doba, kdy je zařazený v pořadí čekatelů, a teď kam toho seniora umístit. Tak nastupuje sociální lůžko, kdy už zdravotní důvody pominuly a senior je tam vlastně ze sociálních důvodů. Prostě ponechán po nezbytně nutnou dobu, než se umístí v zařízeních.“ (P11: pracovník sociálního odboru)

„V LDN si myslím, že ano, ale o kroměřížské víme, že jsou tam maximálně dva, tři měsíce nejdéle. Když to řeknu na tvrdo, je to pro lidi, kteří čekají třeba na nějaké místo, tak to je co nejdelší udržení člověka někde jinde, než se zase dostane někam jinam. V nejlepších případech, samozřejmě. To bych, tam ty lidi samozřejmě taky znám, vím, jak to tam funguje, nebo aspoň tušíme. To bych jim křivdil, že tam jsou jenom tito lidi. Ale i ti tam jsou. Trochu si myslím, jestli to neřeší do jisté míry ta psychiatrická nemocnice, léčebna. Protože kam toho člověka dát? Teď je tady a co? Nemám to dosledované, prostě to nevím. Ale chybí to, to je pravda, že to chybí.“ (P29: pracovník pobytové služby)

Podle mnohých komunikačních partnerů spočívá problém zejména v nedostatku zařízení specializujících na tyto skupiny klientů. Nedostatek zařízení typu domů zvláštního určení byl však reflektován jako limita umístování i další skupiny seniorů, a to těch se **závislostmi na návykových látkách, alkoholu, bezdomovců a seniorů majících sklony k sociopatologickému jednání**. Potřebu bydlení těchto osob v seniorském věku si velmi pečlivě uvědomují prakticky všichni účastníci výzkumu. Definují ji jako sociální službu, která má spočívat v poskytnutí útočiště klientům, kteří jinou potřebu než potřebu bydlení odmítají. Současně však poukazují na to, že zejména potřebnost tohoto typu služby bude vzrůstat v souvislosti se sociodemografickým

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

vývojem společnosti. O plánu zřídit takový typ zařízení referuje jeden z komunikačních partnerů v následující citaci:

„No tak máme zpracovaný projekt, čekáme na evropské peníze ohledně 40lůžkového zařízení, domov se zvláštním režimem pro tuhle cílovou skupinu. Studie je zpracovaná, bude se zpracovávat projekt. Předpokládáme, že mezi léty 2018-2020, že by to mohlo být postavený. No ale bude to jaksi pro celý kraj a říkám, 40 lůžek a my bychom teďka mohli z fleku takových 20 lidí umístit. Takže to samozřejmě nebude stačit. Je to kapka, ale zaplatěná, že aspoň něco.“ (P11: pracovník sociálního odboru)

Poměrně významnou limitou umístění potřebných seniorů v pobytových službách se jevil také jejich **nízký příjem**. Nedostatek zdrojů na financování služeb spojených s pobytem seniora v domově pro seniory, mnohdy však také v DPS, omezuje tato zařízení v přijímání jedinců, kteří si vzhledem k výši svých důchodů nemohou službu plně uhradit. V domovech pro seniory tak často přistupují k motivaci příbuzných na finanční spoluúčasti na službě pro seniora. V případě, že senior nemá rodinné zázemí, případně se příbuzní odmítají finanční podpory účastnit, je velmi problematické takového jedince ve službě umístit. Jak již bylo řečeno, praxe nárokování doplatku na bydlení není v současné době intenzivně využívána a pobytová zařízení tak často musí seniorovi snižovat úhradu za službu z vlastních finančních zdrojů.

„Oni žádat mohou. Pokud splňují všechny ostatní podmínky, kritéria jako cílovou věc, potřebu péče a tak dál, tak žádosti si tady mohou podat. I ty žádosti se tady sem tam objevují. Nebo přicházejí řešit, řeší to i z jiných zařízení. To určitě ano. Jenom nakousnu to, že potom je to složité, co se týká ekonomického zajištění provozu domova jako celku. Nikoliv jako individuálního člověka, ale pokud bychom měli mít v zařízení 20 takových seniorů, tak zařízení prostě nezaplatíme.“ (P30: pracovník pobytové služby)

Případů, kdy je problém s umístěním seniora s nízkým příjmem do pobytové služby, je dle účastníků výzkumu v současné době mizivé množství. Nicméně již nyní se objevují obavy ze situace, kdy seniorů s nízkými příjmy, nebo úplně bez příjmů, často s kumulovanými zdravotními i osobnostními handicapy bude přibývat. Řešení takové situace je podle komunikačních partnerů poměrně složité a bude se dle nich odvíjet od přístupu státu k volbě zdrojů na financování této služby:

„V případě, že legislativa bude takhle nastavená a ten člověk bude splňovat ta ostatní kritéria, to znamená věk seniorský bude brát, tak samozřejmě potom ano jo, ale pokud by ta služba neměla dostatek finančních prostředků na to, aby mu mohla poskytnout bezplatnou, bezplatné ubytování a bezplatné stravování, protože tohle bude muset potom někdo zaplatit jo, tak to nikdo po té pobytové službě nemůže chtít, protože tady tohle je povinnost ze zákona si platit tyhle dvě položky, to znamená ubytování si musí hradit buď v plné části pokud na to má příjem, pokud na to nemá příjem, tak tam existuje jenom ten patnáctiprocentní pardon, který mu musí zůstat, ale jestliže někdo nemá vůbec žádný příjem, tzn., že ani mu nemůže nic zůstat že, tak tam bude muset opravdu asi, no bude muset se postarat stát o tady tyhle, tuhle cílovou skupinu.“ (P33: pracovník pobytové služby)

Jistým úskalím v sociální práci se seniory je také jejich **bydlení na ubytovnách**. Této problematice věnovala velká část komunikačních partnerů významnou pozornost. Tuto variantu bydlení považují všichni bez výjimky pro danou cílovou skupinu za nedostatečnou, nevyhovující, řešící krizovou bytovou situaci pokud možno jen dočasně. Ubytovny komunikační partneři označují jako jednu z možných forem

sociálního bydlení, a to zejména pro specifickou skupinu seniorů převážně ze sociálně slabších vrstev, kteří o tento typ bydlení projevují zájem např. z důvodu potřeby být se svými signifikantními druhými nebo proto, že je v souladu s jejich celoživotním životním stylem. Účastníci výzkumu se shodují, že způsob života na ubytovnách není přizpůsoben speciálním potřebám seniorského věku a nezajišťuje tudíž mnohými seniory upřednostňovaný klid, soukromí, hygienický komfort a dostatečné zázemí spojené s možností dlouhodobého ubytování (viz citace níže).

„No, myslím si, záleží na tom, jaký je to senior. Pro klasickou skupinu, která se mně hlásí do pořadníků jako cílová skupina seniorů, určitě ne. Jsou lidi, kteří chtějí mít zase jistotu, klid a prožít si spokojené stáří. Na těch ubytovnách je opravdu život trochu divočejší, a pokud ten senior třeba patří do rodiny nebo do skupiny sociálně slabších, a teď nebudu identifikovat, která skupina, tak oni se nehlásí do cílové skupiny senior, ale chtějí jít tam, třeba mezi tu svou rodinu. Takže určitě to není vhodné bydlení pro seniory. Co se týká klidu a jistoty.“ (P1: pracovník bytového odboru)

Mnozí seniori sami sebe podle účastníků výzkumu nepovažují za možné obyvatele ubytoven, a to ani v případě krizové situace spojené s bydlením, nicméně často je tato možnost jediným řešením seniora z nízkopříjmové skupiny (např. v případě zadlužení nízkopříjmového seniora vůči městu). Někteří z nich se na ubytovnu dostanou z důvodu absence rodinného zázemí, kdy rodina není schopna saturovat za pomoci vlastních, popř. dalších neformálních zdrojů potřeby svých jednotlivých členů.

„Většinou jsou to ti s nefungující rodinou, zůstanou sami, nehradili si nájem nebo poplatky za bydlení ve svém bydlišti nebo stává se někdy, že rodina měla fungovat, nezafungovala, nehradila ty poplatky a ta osoba prostě zůstala s dluhama a byla nucena prostě opustit své stálé bydlení a jít na ubytovnu.“ (P21: pracovník sociálního odboru)

Skutečnost, že se jedná často o krizové a prozatímní řešení bytové situace seniorů, potvrzují téměř všichni komunikační partneři. Shodují se, že vhodnější je v těchto akutních situacích bydlení seniora v obecním bytě a v případě bytové nouze se snaží hledat nejdříve možnosti ubytování v rámci obecního bydlení. Až v případě selhání této varianty volí možnost dočasného bydlení seniora s tím, že dále pracují na zlepšení jeho životní situace např. prostřednictvím spolupráce s jinými odbory.

Jeden z účastníků výzkumu popsal městskou ubytovnu spadající do koncepce sociálního bydlení, která nabízí svým klientům větší komfort bydlení než komerčně provozovaná ubytovna. Město usiluje o takovou formu, která se více podobá tradičním formám bydlení. Opět ovšem zdůrazňuje časovou omezenost pobytu na ubytovně.

„Jsou to zase klasické byty, vevnitř byste to nepoznal. To není ubytovna stylu, kdysi jsme takovou měli, ta ubytovna už je zrušená, máme společné vaření, společné sociální zařízení. Jsou to byty, které mají opravdu všechno, chovají se jako byty. Akorát z určitých důvodů je ten dům považován jako ubytovna. Aby i ti klienti měli pocit, že to není bydlení na celý život.“ (P1: pracovník bytového odboru)

Ani městské ubytovny ovšem nejsou schopny zaručit dostatečný komfort bydlení pro seniory z důvodu nutnosti zajistit ubytování pro rozličné skupiny, jejichž potřeby a požadavky na ubytování mohou být nekompatibilní. Jedná se např. o rodiny s dětmi, osoby s postižením, osoby se závislostí na alkoholu. Tato skutečnost může být umocněna faktem, že v seniorském věku má člověk obvykle nižší schopnost

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

adaptace na změněné a ztížené životní podmínky. Možné problémy přibližuje jeden z komunikačních partnerů níže:

„Rušení nočního klidu, narušování sousedských vztahů, pokud na ubytovnách o nějakých sousedských vztazích můžeme hovořit. To znamená, že ti senioři doslova utíkají před těmito problematickými obyvateli ubytoven.“ (P22: pracovník bytového odboru)

Účastníci výzkumu se také v rámci výzkumných rozhovorů opakovaně vraceli k problematice komerčních ubytoven, v jejich výpovědích mnohokrát zazněla kritika již výše zmíněného obchodu s chudobou.

7.2.4 Role sociální práce v kontextu řešení problémů s bydlením

Významnou roli v pomoci seniorskému bydlení hraje vedle dávkových systémů a bytových politik jednotlivých obcí také spolupráce nejrůznějších aktérů na lokální úrovni projevující se zejména ve výkonu **sociální práce** v této oblasti. Té se nejvíce věnují právě sociální pracovníci obcí. Sociální práce na obcích v oblasti bydlení seniorů je jedním z možných nástrojů profesionální pomoci lidem, kteří se ocitají v obtížné životní situaci. Pro tuto životní situaci je charakteristické, že ji jedinec není schopen ošetřit pomocí vlastních zdrojů, případně zdrojů ze svého okolí. V současné době přitom dochází k posunu v posilování role klienta při řešení těchto obtížných životních situací, zejména pokud dochází k omezení funkčního potenciálu a potřebě asistence druhé osoby při saturaci potřeb. Komunikační partneři, s nimiž byl veden rozhovor, v této souvislosti respektují přání většiny seniorů setrvávat ve své vlastní domácnosti tak dlouho, dokud to jejich zdravotní stav umožňuje, a i posléze se snaží co nejvíce vycházet z přání a požadavků klientů při zajišťování jiné formy bydlení.

Pokud se např. klient ocitne v situaci, že není schopen ze zdravotních důvodů bydlet sám ve svém přirozeném prostředí, snaží se nejprve pracovníci **aktivizovat sociální okolí klienta**. Pokud je tato snaha neúspěšná, přichází na řadu zprostředkování sociální služby nebo hospitalizace v nemocnici. Pracovníci přitom zdůrazňují **respekt k autonomii klienta**, který se může i na poslední chvíli rozhodnout do bytového zařízení nenastoupit, přestože tím zkomplikuje vzájemnou spolupráci.

„My v první fázi se snažíme zkontaktovat s rodinou, jestli by mohla zafungovat ta a potom se snažíme oslovit všechny ty pobytové služby, které tady fungují nebo i pobytové služby v okolí a zatím se nám to vždycky víceméně podařilo, někdy je to taky tak, že ten senior se rozhodne, že už nastoupí, my třeba čekáme, až se uvolní ta kapacita, máme navázané velmi dobré vztahy, kdy nám třeba z toho zařízení dají vědět, že ta kapacita je volná a ten senior se v tu chvíli zašprajcuje a řekne, že on tam nikam nenastoupí, takže pak nastává druhá fáze, ale to bych řekla, že většinou se nám podařilo umístit všechny, nemáme žádného neuspokojeného.“ (P2: pracovník sociálního odboru)

Součástí sociální práce je také pomoci seniorům **zorientovat se v množství informací**, které se k nim dostávají, případně jim tyto informace zprostředkovat. Širokou škálou oblastí a forem utváření seniorova povědomí popisuje komunikační partner níže:

„Ale jinak určitě sami senioři jsou informovaní samozřejmě, jak prostřednictvím jakoby nás, tak samozřejmě prostřednictvím médií, různými médii, samozřejmě máme tady i my nástěnky, samozřejmě i my nabízíme možnost třeba v těch klubech, kde pořádáme ve spolupráci s jinými institucemi různé přednášky, třeba

s městskou policií jsme měli přednášku na téma: „ Jak se chovat doma, jak se chovají šmejdí“. Jo takové vlastně pro ty seniory zaměřené na různé situace, se kterými oni se setkávají, co se týká třeba bankomatů, jak se chovat v obchodě, jak si střežit vlastně tu bankovní kartu, jak ji používat atd., máme různé přednášky prostě i týkající se zdravotnických věcí, vůbec takového všeobecného obzoru, samozřejmě i tam předáváme informace, nějaké novinky ze sociální oblasti, aby i oni byli informovaní.“ (P21: pracovník sociálního odboru)

Oporu ze strany sociálních odborů nacházejí senioři i v případě finančních problémů, kdy pracovníci pomáhají při **vyřizování dávek na bydlení**. Tato pomoc zahrnuje i zhodnocení životní situace klienta, které pomáhá posoudit pravděpodobnost vzniku nároku ještě dříve, než je žádost o dávku podána. Pracovníci přitom mohou vycházet ze svých profesních zkušeností a ze znalosti kompetencí a pracovních možností svých kolegů. Součástí sociální práce je rovněž kontrola, kdy pracovník telefonicky ověřuje v počáteční fázi, zda byla žádost v pořádku podána a vstupuje do komunikace s kolegy z úřadu práce.

„Kolegové většinou už hmotnou nouzi dělali tady, to znamená, že v první fázi jsou schopni ze svých zkušeností jim předběžně vypočítat, jestli by jim ten nárok vyšel nebo ne, to znamená, aby je tam nehnali zbytečně. Ve chvíli, kdy si myslíme, že ano, tak přímo tady s tím klientem sepisujeme žádost a ten klient, pokud je schopnější, tak si tam zajde sám na ten úřad práce nebo ho doprovodíme. Pokud tam jde sám, tak vždycky ještě kontrolujeme telefonicky, jestli tam došel s tou žádostí, jestli ta žádost je podaná a potom už vlastně komunikujeme s pracovníky úřadu práce.“ (P2: pracovník sociálního odboru)

Pomoc seniorům v oblasti bydlení vyžaduje **úzkou spolupráci mezi odbory**, zejména mezi odborem sociálním, zdravotním a bytovým. Potřeba spolupráce se zvyšuje v souvislosti se zhoršujícím se zdravotním stavem nebo se zadlužením klienta, ke kterému podle účastníků výzkumu může dojít z mnoha důvodů (např. i kvůli zapomnětlivosti). Z výpovědí části komunikačních partnerů je zjevná snaha o individuální přístup ke klientům a potřeba holistického, komplexního přístupu k jejich životní situaci. Právě tomu napomáhá spolupráce mezi odbory, kdy je možné z dílčích informací poskládat obraz o celkové životní situaci klienta. Do otázky bydlení seniorů totiž vstupuje i zdravotní stav (včetně psychické kondice), finanční situace, možnost neformální sociální opory atp. Pracovníci si rovněž uvědomují, že je třeba chránit bezpečí a komfort samotných seniorů, ale i jejich okolí (např. sousedů).

„(...) ti senioři, ale řeší u nás jenom to bydlení, ale ze sociálky máme třeba zpětnou vazbu nebo i opačně, my směřem k nim, že když víme, že je nějaký jiný problém, že ten člověk už má třeba zdravotní problém nebo něco nezvládá nebo by potřeboval pomoc nebo nějakou pečovatelskou službu, cokoliv, tak my spolu komunikujeme se sociálkou jako dost jsme v kontaktu, kdy si tady tohle řešíme a dáváme v podstatě podněty k tomu, aby to řešila jedna nebo druhá strana, jak je zapotřebí.“ (P6: pracovník bytového odboru)

Dobrou zkušenost účastníci výzkumu opakovaně zmiňovali v souvislosti **s domy s pečovatelskou službou**, které vycházejí vstříc specifickým požadavkům na bydlení samotných seniorů. Na druhou stranu je třeba poznamenat, že umístění některých klientů do pobytových služeb je komplikované vzhledem k jejich osobnostním charakteristikám (např. kombinace psychiatrického onemocnění s alkoholismem). Ve výpovědích opakovaně zaznívala potřeba preventivního předcházení situacím, kdy by senior přišel náhle o své bydlení bez připraveného alternativního řešení. Situace se pro sociální pracovníky mnohdy stává téměř neřešitelnou a tito klienti pak často bývají hospitalizováni v psychiatrických léčebnách.

„Ale problémy máme s umístěním. Tam, kde je velmi alkohol, a umístění v takových zařízeních je velmi problematické. Tato zařízení jsou dopředu na několik let obsazená. My se potýkáme s tímto problémem. Obrovským. Takových klientů máme na umístění, bych řekla třeba dneska dvacet. No jsou zatím v psychiatrické nemocnici, která na nás tlačí, protože oni s tím člověkem už nic neudělají a chtějí po nás, abychom ho umístili. Takže my, jako opatrovníci dáváme žádosti s tím, že jsme v pořadí.“ (P5: pracovník sociálního odboru)

7.3 Role vybraných sociálních služeb při řešení problémů seniorů v oblasti bydlení

Cílem této části není rozbor fungování vybraných sociálních služeb, ale spíše rozkrytí toho, nakolik a za jakých podmínek přispívají k řešení problémů, s nimiž se senioři potýkají v oblasti bydlení. Jak je patrné z předchozího textu, řada problémů má hlubší příčiny např. ve zdravotním stavu či v rodinných vztazích a senioři, případně jejich rodinní příslušníci, mohou považovat využití některé ze sociálních služeb za vhodné řešení.

V následujícím textu se budeme zabývat zejména **rolí pečovatelské služby a návazně také domů s pečovatelskou službou**; pobytovému službám věnujeme pozornost pouze okrajově, pokud je toto téma relevantní. V rámci rozhovorů se totiž ukázalo, že v současné době **pobytové služby** (domovy pro seniory, domovy se zvláštním režimem) skutečně slouží nikoliv k řešení problémů s bydlením, ale jako nástroj pomoci osobám, které potřebují celodenní péči. Poskytovatelé přijímají do pobytového zařízení osoby s příspěvkem na péči ve třetím a čtvrtém stupni závislosti, což je pro ně jako organizaci mj. významné také z finančního hlediska.⁴² Byl tak v podstatě opuštěn model z minulosti, kdy se v domovech pro seniory ocitali lidé, kteří větší objem péče nepotřebovali. V zařízeních, která jsme v rámci šetření navštívili, někdy ještě senioři s nižším stupněm závislosti žili, jednalo se ovšem o klienty přijaté před několika lety. K posunu přispěl **důraz na deinstitucionalizaci péče o seniory** v posledních letech (v jednom z navštívených měst aktivně umožnili přestěhování klientů domova pro seniory do nově zbudovaného domu s pečovatelskou službou, jinde došlo ke změně pravidel při přijímání klientů tak, aby délka od podání žádosti nemohla převážit hledisko potřebnosti, setkali jsme se také se zrušením domova pro seniory, redukcí kapacity a transformace na jiný typ zařízení).

V další části textu se tedy věnujeme především účinkům pečovatelské služby v rámci pomoci seniorům při jejich problémech s bydlením. Zákon o sociálních službách⁴³ vymezuje pečovatelskou službu jako terénní nebo ambulantní službu poskytovanou osobám, které mají sníženou soběstačnost z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení, a rodinám s dětmi, jejichž situace vyžaduje pomoc jiné fyzické osoby. Pečovatelská služba je poskytována v domácnostech těchto osob a v zařízeních sociálních služeb. Její náplní je pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, při osobní hygieně, při zajištění stravy, chodu domácnosti a také zprostředkování kontaktu se společenským prostředím. Posláním této sociální služby je zajistit péči, kterou osoba se sníženou soběstačností potřebuje, a tím jí **umožnit**

⁴² Klienti pobytového služeb prostřednictvím celé částky příspěvku na péči hradí péči poskytovanou tímto zařízením. Z dalšího příjmu (typicky starobního důchodu) hradí další služby, jako je ubytování, strava atd. Současně klientovi musí z tohoto příjmu zůstat 15 % na osobní potřeby. Případný nedoplatek někdy hradí (na základě dobrovolnosti) jeho příbuzní, případně si mohou žádat o doplatek na bydlení, ale v praxi se tak příliš neděje (nemají s tím dobré zkušenosti).

⁴³ zákon č. 108/2006 Sb. v aktuálním znění

setrvání a plnohodnotný život ve vlastním domácím prostředí. Pečovatelskou službu svým klientům dodávají poskytovatelé sociálních služeb; vedle příspěvkových organizací se jedná o organizace církevní (Charita, Diakonie ad.), obecně prospěšné společnosti a další neziskové organizace.

Obce, resp. jimi zřizované příspěvkové organizace, běžně na svém území provozují **domy pečovatelskou službou (DPS)**. Jedná se o domy zvláštního určení, které jsou cíleny právě na osoby se sníženou soběstačností, převážně pak na seniory. V DPS bývají pronajímány malometrážní byty na základě nájemní smlouvy; nájemce platí nájem (často ve zvýhodněné, regulované výši) a hradí si také další náklady spojené s bydlením. To současně znamená, že nájemníci bytů v DPS mohou, na rozdíl od klientů pobytových služeb,⁴⁴ v případě potřeby žádat o příspěvek na bydlení. DPS tak představují prostorovou koncentraci (potenciálních) klientů pečovatelské služby. Ve všech městech, v nichž jsme prováděli rozhovory, bylo zřízeno hned několik domů s pečovatelskou službou.⁴⁵ Domy s pečovatelskou službou svým charakterem představují určitý průsečík mezi nástroji bytové politiky a sociálními službami.

V průběhu terénního šetření nejen v rámci pečovatelských služeb, ukázaly rozhovory s komunikačními partnery značný, a stále se zvyšující, zájem o pečovatelské služby. Současně však také odhalily možné bariéry jejich poskytování na straně jedné a čerpání na straně druhé. Současně se ukázalo, že pečovatelská služba sehrává významnou roli při překonávání některých problémů v oblasti bydlení, a to jak v případě jejich poskytování v původních domácnostech seniorů, tak také v případě domů s pečovatelskou službou.

7.3.1 Role sociálních služeb při řešení problémů spojených se zhoršováním zdravotního stavu

Pečovatelská služba představuje poměrně významný nástroj při řešení problémů spojených se sníženou pohyblivostí, resp. **bariérovostí bydlení**. Bariéry pomáhá klientům překonávat například prostřednictvím pomoci s osobní hygienou, zabezpečením nákupů či úklidu domácnosti. Seniorům tak pečovatelská služba umožňuje setrvat v jejich přirozeném prostředí a právě to je podle zkušeností našich komunikačních partnerů přáním většiny starších lidí. Alternativně sociální pracovníci mohou seniorům doporučit přestěhování do domů s pečovatelskou službou, které bývají přizpůsobeny potřebám lidí se sníženou pohyblivostí⁴⁶:

„... nejsou výtahy, takže prostě tam řešíme často žádosti třeba o umístění do domu s pečovatelskou službou právě z toho důvodu, že tam je nějaký fyzický handicap, který brání tomu klientovi v sociálním začlenění. Protože zkrátka ta tři patra nesejde už dolů, takže zůstává izolovaný. Pak je řešením tedy - a to musí on zlomit jakoby v sobě, tu zakořeněnost k tomu danému místu - nabídnout mu vlastně adekvátní bydlení s menšími náklady, dokonce s regulovaným nájemným, což je v případě domu s pečovatelskou službou. A jakoby pomoci mu v té fázi

⁴⁴ Na příspěvek na bydlení má nárok vlastník nebo nájemce bytu; osoby žijící v domovech pro seniory tedy na tuto dávku nárok nemají. Mohou však žádat o doplatek na bydlení v rámci pomoci v hmotné nouzi (blíže viz kap. 7.1.3).

⁴⁵ V Opavě jsou obdobou DPS byty pro seniory pronajímány Seniorcentrem, příspěvkovou organizací. Seniorcentrum rovněž provozuje pečovatelskou službu. Více viz <http://www.seniorcentrum-opava.cz/bydleni-pro-seniory>.

⁴⁶ Za zmínku ovšem stojí jeden případ dvoupatrového DPS, jenž není vybavený výtahem a do kterého jsou tudíž umísťováni „obyvatelé, kteří nejsou handicapováni zdravotně“. V případě potřeby se zde využívá schodolezu. (P32: pracovník pobytové služby)

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

toho odpoutání se od toho svého bytu, ve kterém strávil polovinu svého života..."
(P4: pracovník sociálního odboru)

Významnou okolností je závažnost zdravotních problémů, resp. míra závislosti na pomoci jiné osoby. Pečovatelské služby se liší mj. svým rozsahem z hlediska časového: některé fungují pouze v pracovní dny od 7 do 15:30 hodin, jiné až do večera včetně víkendů. Při kombinaci s dalšími službami a zejména při pomoci ze strany příbuzných některé pečovatelské služby vyjadřují schopnost zajistit domácí péči i o osoby vyžadující celodenní péči. Pracovníci některých organizací poskytujících pečovatelskou službu v rozhovorech uváděli, že mezi jejich klienty jsou také lidé se třetím a čtvrtým stupněm závislosti; obecně se však naši respondenti shodují na tom, že právě pro tyto seniory jsou vhodnější pobytové služby. Velký rozsah péče, kterou potřebují, totiž často také naráží na jejich finanční možnosti:

„Naším cílem je to těžiště té práce a těch služeb nasměrovat k nim domů. Tam, kde se to nedaří, tam, kde je taková bolavá pata, je u seniorů, kteří potřebují větší rozsah péče. U seniorů se stupněm závislosti od dvojky nahoru, tak tam, nám vzniká problém (...) movitější rodiny jim prostě připlatí. Zaplatí to ta rodina, jako tu péči, a ten senior opravdu zůstává doma. Tak pokud to není tato situace, že ta rodina na to má nebo ten senior, tak tito nám klepou prostě na dveře domova pro seniory.“ (P4: pracovník sociálního odboru)

Finanční bariéry byly v některých z navštívených měst spojovány s určitou **disproporcí mezi výší příspěvku na péči a reálnými náklady na uspokojení potřeb prostřednictvím sociálních služeb**. Podle některých respondentů tato disproporce vzniká v návaznosti na selhávání systému při posuzování nároku na příspěvek na péči. Kritizována byla činnost posudkových lékařů a zejména pak délka vyřizování žádostí (v polovině obcí zúčastněných v terénním šetření). Klienti, kteří nemají finanční podporu rodiny, řeší problém finanční dostupnosti péče formou omezování rozsahu čerpaných služeb (např. si objednejí službu pouze dvakrát týdně, i když by ji potřebovali každodenně). Případně jsou senioři z finančních důvodů nuceni žádat o umístění do pobytového zařízení, ačkoliv by preferovali setrvání ve vlastní domácnosti. Není přitom překvapivé, že déle v domácnosti zůstávají lidé žijící v páru a také ti, kteří mají (nejen finanční) podporu příbuzných:

„... jakmile člověk ztrácí tu soběstačnost, tak skončíme opravdu na čtyřech návštěvách denně a třeba jedenácti tisících k úhradě pro nás. [...] To ti osamělí senioři se do tohoto stavu většinou nepropracují, ti nám tak zhruba, když to mám vyčíslit ve financích, kolem těch čtyř pěti tisíc odchází do těch domovů pro seniory. Tam to nikdy nedosáhne u těch osamělých osmi devíti tisíc. To jsou částky, které oni by už absolutně nezvládli. Ale tam už, tam jakoby ten odchod nastává dřív. S tou rodinou ano, s tou to zvládnou na nějakou takovou úroveň.“
(P27: pracovník pečovatelské služby)

Pečovatelská služba ve vlastní domácnosti je dostupná také seniorům s psychickým onemocněním; byty v DPS ovšem osobám s psychiatrickou diagnózou (ale ani osobám se závislostí na alkoholu) přidělovány nebývají. Závažné psychické problémy jsou navíc impulzem pro přemístění seniora z vlastní domácnosti do pobytového zařízení.⁴⁷

⁴⁷ Více viz kapitola 7.2.3.

7.3.2 Role sociálních služeb při řešení problémů s finanční dostupností bydlení

Finanční problémy v oblasti bydlení se někteří senioři snaží řešit přestěhováním do domu s pečovatelskou službou. **Nájemné v DPS bývá často nižší** nejen než v soukromých nájemních bytech, ale také ve srovnání s dalšími obecními byty.⁴⁸ K nízkým celkovým nákladům na bydlení v DPS dále přispívá také skutečnost, že se jedná o malometrážní byty. Přestěhování do DPS tak může představovat atraktivní možnost nejen pro nájemce soukromých bytů či obyvatele ubytoven. O zvýhodněném nájemném v DPS hovořili naši komunikační partneři v Krnově, Zlíně a v Uherském Hradišti. Například v Uherském Hradišti se cena nájemného za m² podlahové plochy bytu v DPS pohybuje v rozmezí 25-35 Kč, což je výrazně méně než nejnižší nájemné v běžných obecních bytech ve městě (57 Kč). V Krnově pak jsou byty v DPS levnější ve srovnání s dalšími městskými byty (vydraženými obálkovou metodou), ovšem jsou na stejné úrovni jako byty, které jsou označovány jako sociální.⁴⁹

Mezi významné faktory, které stojí za rozhodnutím přestěhovat se do domu s pečovatelskou službou, patří ztráta životního partnera a s tím související pokles příjmu domácnosti, který navíc bývá doprovázen pocitem osamělosti. Ačkoliv DPS nejsou považovány za nástroj pro řešení finančních problémů seniorů, v realitě k tomu dochází:

„... jak jsem zjistila, tak domy s pečovatelskou službou jsou do značné míry obsazeny seniory, kteří nepotřebují pečovatelskou službu. Řeší si tím potřebu levnějšího bydlení.“ (P7: pracovník sociálního odboru)

„Jako máme klienty na domě s pečovatelskou službou, že od nás službu nepobírají, takže platí jenom ten nájem a je to opravdu, že si našli levnější bydlení.“ (P28: pracovník pečovatelské služby)

Při rozhodování o přidělení bytu v DPS bývá standardně hodnoceno, zda senior potřebuje péči jiné osoby. To může, ale nemusí být podloženo priznaným stupněm závislosti a pobíráním příspěvku na péči. Někdy je spíše posuzována potřeba péče v rámci sociálního šetření v domácnosti seniora s předpokladem, že řada potřebných seniorů nemusí mít tuto sociální dávku vyřízenou. V takovém případě pak následně poskytne pečovatelská služba klientovi informace o příspěvku na péči a případně mu tuto dávku pomůže vyřídit. Na druhou stranu však mnohdy není uzavření nájemní smlouvy k bytu v DPS spojeno s podmínkou odebrání pečovatelské služby. Tím je jednak umožněno, aby senior v DPS měl možnost uspokojit svoji potřebu jiným způsobem (prostřednictvím příbuzných či jiných poskytovatelů sociálních služeb), jednak se tím snižuje riziko plýtvání, které popsal jeden z našich komunikačních partnerů:

„My jsme to v minulosti měli u těch domů s pečovatelskou službou uděláno tak, že to bydlení tam bylo podmíněno tím, že tu pečovatelskou službu budou odebrat. A nakonec jsme zjistili, že lidé ji odebírají jenom proto, aby tam mohli bydlet. Takže si vybírali jenom to, co v podstatě jim usnadňovalo život, třeba úklid, i když byli si schopni uklidit sami. Takže proto jsme to zrušili, protože jsme zjistili, že i město na činnost pečovatelské služby doplácí a takže jsme seniory

⁴⁸ Vznikají však také „nadstandardní“ DPS s vyšším nájemným, které obecně pro seniory nejsou dostupné (předpokládá se, že části zájemců o bydlení v DPS přispívá na úhradu nákladů jejich rodina). Příklad takového DPS byl uváděn v Ostravě.

⁴⁹ Nájemné v těchto bytech je stanoveno na 40 Kč/m².

7. Vybrané nástroje sociální politiky a jejich význam při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení

dotovali dvakrát. Proto jsme to udělali tak, že v těch domech bydlí, kteří potřebují, ale ne, že je povinností je odebrat." (P9: pracovník bytového odboru)

Jak navíc ukazují zkušenosti z DPS v jedné z obcí z terénního šetření, kde platí podmínka čerpání pečovatelské služby pro přidělení bytu, nájemníci mohou později tuto pečovatelskou službu bez jakékoliv sankce zrušit. Nečerpání služby pak není důvodem pro ukončení nájemní smlouvy.

Z dostupných pravidel přidělování bytů v DPS i z rozhovorů je současně patrné, že DPS zčásti slouží také jako nástroj pro řešení problémů s bydlením. Při rozhodování o přidělení bytu v DPS totiž sehrávají určitou (často poměrně významnou) roli také otázky aktuálního bydlení seniorů a jejich případné ekonomické problémy. Například bodové hodnocení žádostí o přidělení bytu zvláštního určení (DPS) ve Zlíně zahrnuje bytovou potřebu (nejvíce bodů získávají žadatelé, kteří bydlí v bytě u jiných příbuzných či i cizích osob, se kterými má uzavřenu nájemní smlouvu) a vhodnost současného ubytování (v rámci tohoto kritéria jsou nejvíce bonifikováni zájemci vracející městský byt; jinak však body získávají lidé v nájmu u cizích osob a v ubytovnách a také ti, kteří žijí v nevyhovujícím prostředí například z hlediska bariérovosti či vybavenosti bytu).⁵⁰ Také při posuzování žádostí o nájem bytu v DPS v Krnově a v Uherském Hradišti bývají zohledňovány bytové a sociální faktory.⁵¹

„... sociální odbor předkládá radě města návrh na obsazení tohoto bytu, jestli tento žadatel ano nebo tento žadatel ne, vždycky tam hraje roli sociální šetření, v jakém stavu se ten klient nachází, jestli se tam sešly tři nejdůležitější faktory, a to je vlastně zdravotní stav, pomoc, co se týká sociálních nějakých vazeb, plus ekonomické problémy. Ekonomické problémy, protože totiž lidé, kteří jsou už jakoby v tom věku těch 70 plus, tak většinou nemají možnost nějakého příjvodu, to už žijí opravdu jenom z penzí a žijeme v aglomeraci, kde skutečně ty náklady nejsou až tak vysoké, nicméně ta zátěž na velkoplošné dejme tomu byty, domy rodinné, ta finanční zátěž je tam daleko, daleko vyšší než u nás tak, jak už bylo zmiňováno, co se týká toho ekonomického zvýhodnění nájmu podlahové plochy v našich domech.“ (P32: pracovník pobytové služby)

Z rozhovorů vyplynulo, že se do problémů s bydlením významně promítá **otázka zadluženosti a s tím souvisejících exekucí**, s nimiž se potýká část domácích seniorů (viz výše). Okrajově se pracovníci pečovatelské služby mohou podílet i na řešení problémů se zadlužením. Nejčastěji se jedná o to, že jsou s ohledem na kontakt s klientem schopni problém identifikovat a seniora odkázat na odbornou službu (typicky občanskou poradnu, případně na sociálního pracovníka organizace); setkali jsme se však i s případy, kdy pečovatelka nad rámec svých povinností pomáhala seniorovi vyřešit jeho finanční problémy.⁵² Dluhy vůči městu, případně jím zřízeným organizacím, ovšem představují bariéru v přístupu k bytům v DPS - městské úřady si zpravidla stanovují podmínku bezdlužnosti.

⁵⁰ Pravidla poskytování bydlení pro seniory a zdravotně postižené osoby v bytech k tomu určených v majetku statutárního města Zlína, č. 4/PR/2016, dostupné na: https://www.zlin.eu/uredni_deska/3681/1_2016---pravidla-poskytovani-bydleni-pro-seniory-a-zdravotne-postizene-osoby-v-bytech-k-tomu-urcenyh-v-majetku-statutarniho-mesta-zlina.pdf

⁵¹ Poskytování nájmu městského bytu v domech s pečovatelskou službou, Opatření obce č. 7/2014, dostupné na: http://www.krnov.cz/VismoOnline_ActionScripts/File.ashx?id_org=7455&id_dokumenty=15505

⁵² Podobně je tomu také se sociálními dávkami, kdy jsou pracovníci pečovatelské služby schopni podat informace o existenci dávek a způsobu jejich vyřízení, případně mohou (za úplatu) poskytnout také doprovod na úřad.

7.3.3 Role sociálních služeb při řešení sociálních problémů

Pracovnice domu s pečovatelskou službou v jedné z obcí odhaduje, že přibližně každý pátý nájemník bytu v DPS pečovatelskou službu nepotřebuje. Stěhováním do takového bytu si řešil buď vlastní bydlení (levnější, pohodlnější) nebo bydlení či jiné potřeby některých svých příbuzných. Další respondentka, která působí v organizaci poskytující pečovatelskou službu v jiné z šetřených obcí, pak podíl odhaduje ještě mnohem vyšší. DPS podle ní neslouží svému účelu, nýbrž pomáhají řešit problémy v oblasti bydlení:

„Já nejsem zastáncem zřizování domu s pečovatelskou službou, protože mám za to, že se neřeší péče, nějaká soustředěná v domě, ale že se řeší bytová otázka ne klienta, ale rodiny. Protože oni přenechají byt rodině a potom jdou do toho domu s pečovatelskou službou, kde nepotřebují teoreticky nic, ale mají byt. A potom ti, kteří by potřebovali bydlení nějakým způsobem i levnější, tak pro ty není místo. (...) Rodina řeší bytovou otázku. A je to z 80 %, na tom si trvám (...), protože oni by teoreticky mohli, pokud potřebují péči, tak by mohli být doma a ta péče by mohla být zajišťována.“ (P34: pracovník pečovatelské služby)

Další rozhovory pak potvrzují, že stěhování do bytu v DPS bývá součástí strategie seniora (případně jeho příbuzných), jejímž cílem je uvolnit vlastní byt mladší generaci. Alternativně může stěhování předcházet prodej domu či bytu v osobním vlastnictví a rozdělení takto získaných finančních prostředků potomkům a/nebo vnoučatům. Nalozik se jedná o dobrovolný akt a nalozik takto jednají pod tlakem okolností, není vždy zřejmé. Zaměstnankyně pečovatelské služby v jednom ze středně velkých měst nicméně upozorňuje na rostoucí počet takových případů mezi obyvateli DPS v posledních dvou až třech letech.

Zcela výjimečně jsme se v jednom z měst setkali s tím, že byla uzavřena nájemní smlouva k bytu v DPS se seniorem bez přístřeší. Nízká dostupnost DPS pro tyto osoby je dána více faktory; patří mezi ně mj. kumulace problémů (zdravotních a psychických, závislostí ad.), jež bývá pro bezdomovce charakteristická. Otázkou jsou také kompetence seniora-bezdomovce vést běžnou domácnost, zvláště po delším období života bez přístřeší.

7.3.4 Otázky dostupnosti služeb a DPS

Zkušenosti z praxe převážně ukazují, že senioři mají zájem setrvat ve své vlastní domácnosti, v důvěrně známém prostředí, a **stěhování považují za značnou zátěž**. Mnozí raději sleví ze svých standardů, uskrovní se a k pokrytí služeb využívají pomoci ze strany rodiny a případně také pečovatelskou službu. **Zájem o pečovatelské služby je proto značný a do budoucna se očekává jeho další nárůst**. Dostupnost pečovatelských služeb v domácnosti se ve sledovaných městech jeví jako dobrá. Poskytovatelům se daří uspokojovat poptávku, ačkoliv se v rozhovorech zcela zřetelně projevil **potenciál dalšího rozšiřování služeb** (řada z nich by přivítala možnost přijmout další pečovatelky, případně pořídit automobily). To ovšem naráží především na finanční bariéry jednotlivých poskytovatelů, které se projevují v některých případech ve vybavení pečovatelské služby a také v nízkém mzdovém ohodnocení pečovatelek a s tím souvisejícím nízkým zájmem o tuto práci. Výkyvy v poptávce po službách řeší pečovatelské služby zpravidla zaměstnáváním personálu na dohodu o provedení práce.

Problémy s dostupností domácí pečovatelské služby mohou nastat v menších obcích, kam je třeba zajíždět autem. To může být komplikované na straně poskytovatele z hlediska organizačního (počet vozidel, počet pracovníků, časová náročnost, odlehlost bydliště); na straně klientů se pak může jednat o finanční bariéru, protože za dojíždku je nutné si připlatit (dle počtu kilometrů). Tento problém s dostupností pečovatelské služby v menších obcích pak může být faktorem motivace ke stěhování se do domu s pečovatelskou službou.

Přestože se senioři většinou stěhují neradi, mnozí z nich předpokládají, že do budoucna může jejich zdravotní stav či jiné okolnosti vést k nutnosti vlastní domácnost opustit a přestěhovat se do domova pro seniory či do domu s pečovatelskou službou. Pokud takto dopředu uvažují a chtějí svoji budoucnost zajistit dle vlastního uvážení, žádají s předstihem o přidělení bytu v DPS či o místo v pobytovém zařízení. Aktuálně však o místo zájem nemají a často také reálnou nabídku, ať už bytu v DPS či v domovech pro seniory, odmítají. Žádosti je navíc možné podat na více místech současně, což dále zkresluje situaci v oblasti dostupnosti bytů v DPS a míst v domovech pro seniory.

„... máme spoustu lidí, kteří mají podané žádosti, nicméně, když se uvolní byt, tak ještě nechtějí být umístěni a mají to jakoby takovou, takový záchytný bod v životě, když se mně něco stane, co se mnou bude? Když mně zemře manžel, co se mnou bude, kam půjdu, když mě děti nebudou chtít, takže ono těch žádostí se jeví, je tam říkám něco kolem 300 žádostí, nicméně takových těch aktivních, kteří by opravdu potřebovali, je tak kolem padesáti.“ (P32: pracovník pobytové služby)

To ovšem neznamená, že je míst obecně dostatek. Kapacitu DPS hodnotí jako vyloženě dobrou ve Zlíně a také v Krnově, kde si město obecně ponechalo rozsáhlý bytový fond (viz výše) a kde na 24 500 obyvatel připadá 220 bytů v DPS. Na druhou stranu v dalších městech byla dostupnost bydlení v DPS opakovaně hodnocena jako spíše omezená; na přidělení bytu se zde čeká v řádu let.

O **nízké dostupnosti míst v pobytových zařízeních** hovořili naši komunikační partneři ve všech městech zahrnutých do šetření. V domovech pro seniory někteří upozorňovali na skutečnost, že je poptávka po umístění do jejich zařízení z řady důvodů zkreslená (např. v důsledku podávání více žádostí, podávání žádostí jako pojistky do budoucna či existence už neaktuálních žádostí, kdy byl senior umístěn v jiném zařízení nebo umřel), i přesto však hovořili o nutnosti čekat na přidělení místa:

„... těch míst [v domovech pro seniory] je prostě velký nedostatek, takže od podání žádosti až do jejího kladného vyřízení to může být půl roku, rok, rok a půl a nikdo vám to nezaručí, nikdo nedokáže říct, budeme pro vás mít za tři měsíce volné místo.“ (P27: pracovník pečovatelské služby)

Nejčastěji byla čekací doba odhadována na jeden až dva roky, nicméně akutní případy se sociálním pracovníkům daří umísťovat výrazně rychleji.

Nejvýraznější problém s dostupností byl identifikován v případě seniorů s psychiatrickou diagnózou a se závislostmi. Takoví lidé prakticky nemají možnost získat byt v domě s pečovatelskou službou ani v domovech pro seniory. Domovy se zvláštním režimem, které jsou pro tyto klienty určeny, neodpovídají kapacitně a navíc bývají poměrně úzce zacíleny, což znamená problém pro umístění osob s kombinací handicapů. Lidé čekající na přidělení místa v domově se zvláštním režimem se pak ocitají v situaci, kdy střídají různé typy zařízení (léčebny dlouhodobě nemocných, psychiatrickou léčebnu, pobyt u příbuzných a v odlehčovací péči atd.) někdy až po

dobu několika let (P29:9). Pro některé typy onemocnění mohou být v rámci regionu k dispozici komerční zařízení (např. Alzheimer centrum či zařízení pro osoby s demencí), odkud následně mohou přejít do levnějšího domova provozovaného na neziskové bázi.

Problémy s dostupností míst v pobytových zařízeních pro seniory se týkají také lidí bez domova, kteří - jak již bylo uvedeno - mnohdy střídají azylové domy a další zařízení, případně žijí na ubytovnách. Sociální pracovníci právě u nich zdůrazňovali problémy s nízkou dostupností míst v domovech se zvláštním režimem a problém kombinace handicapů. Dostupnost domovů pro seniory u těch z nich, kteří splňují podmínky pro přijetí, pak dále snižuje případná absence příjmu. Zatímco péči v domově pokryje příspěvek na péči, dávky hmotné nouze nedostačují k pokrytí dalších nákladů spojených s pobytem:

„... ten doplatek na bydlení samozřejmě nepokryje celé ty náklady, my zohledňujeme v tom doplatku na bydlení pouze náklady na bydlení, oni samozřejmě v tom mají započítané ještě další služby, jako je stravování, praní, žehlení, další služby, které samozřejmě ten klient ani není potom schopný, jednak si musí teda doplatit za to ubytování, protože to je doplatek mu to nezaplatíme celé(...) a potom samozřejmě ještě zaplatí ty další služby, jako je tam strava a tady nějaká pomoc při vedení domácnosti a tím pádem už těch prostředků moc ani nezbyvá nebo ani nemá na to, aby to celé uhradil a pokud nemá žádnou rodinu, která by přispěla mu tady na toto bydlení, tak nemá šanci to zaplatit.“ (P23: pracovník HN)

Tento problém se týká obecně osob, u kterých nevznikl nárok na výplatu důchodu a které jsou tedy odkázány na příjem v rámci pomoci v hmotné nouzi.

Z rozboru je celkově patrné, že **domy s pečovatelskou službou slouží do značné míry jako forma sociálního bydlení pro seniory**. Jejím prostřednictvím bývá pokryta potřeba nízkonákladového bydlení pro starší osoby, které jsou jinak ohrožené chudobou a materiální deprivací. DPS jsou dle pravidel určeny pouze osobám, které potřebují péči, nicméně v praxi jsou v nich ubytováni také další lidé ve vymezené věkové kategorii (přičemž dostupnost bytů v DPS se v jednotlivých obcích značně liší). S výjimkou odlehlejších míst je totiž péče dostupná v podobě terénní služby v domácnostech, a proto samotná potřeba péče u těchto osob nebývá rozhodujícím faktorem. Naopak, u pobytových služeb je hledisko potřeby péče zcela zásadní a podle našich komunikačních partnerů v současné době již nedochází k umístování klientů do domovů pro seniory z jiných důvodů. Dostupnost pobytových služeb je ovšem nedostatečná, zejména pokud jde o domovy se zvláštním režimem, a proto se někteří potřební senioři ocitají ve velmi nejistém postavení osob (dočasně) střídajících pobyt ve zdravotnických zařízeních s případnou péčí příbuzných.

Závěry a doporučení

V rámci mezinárodní komparace příjmové situace sledované např. Eurostatem výsledky dlouhodobě ukazují, že Česká republika patří mezi země, kde jsou senioři nejlépe chráněni před příjmovou chudobou. Tento stav je dán kombinací více faktorů, mezi které patří způsob výpočtu důchodové dávky, který spolu s menší příjmovou distribucí poskytuje spíše málo diferencované důchody. Dalším důvodem je dědictví „situace před rokem 1989“, kdy tehdejší plná zaměstnanost se dnes pozitivně promítá do důchodových nároků. Současná nízká nezaměstnanost a naopak v evropském kontextu vyšší ekonomická participace žen má také svůj významný vliv. A konečně, jak ukázaly rozbory provedené i v této monografii, svůj vliv má i arbitrárně zvolená metoda výpočtu příjmové chudoby AROP(60), kdy posunutí hranice chudoby směrem vzhůru, např. k hodnotě AROP(70), by mělo větší dopad na chudobu seniorské populace než neseniorské. Jak jsme však uvedli na začátku monografie, problém chudoby a jejího měření je multidimenzionální, není proto vhodné použití jen tohoto jednoho ukazatele, i když jsou jeho výsledky pro Českou republiku dlouhodobě pozitivní.

Nejen z pohledu seniorské populace je zcela zásadním ukazatelem sociální situace schopnost hradit základní životní potřeby, ať už jde o potraviny nebo náklady související s bydlením. Právě posledně jmenované zaznamenaly v posledních 10 letech značný růst, což se prokázalo jak na datech SRÚ, tak datech EU-SILC. Poměrně podstatným zjištěním je skutečnost, že seniorská populace je v míře větší (než populace neseniorská) chráněna tím, že bydlí již ve vlastnickém bydlení, které je spojené s nižšími náklady na bydlení. Trend nárůstu podílu vlastnického bydlení mezi roky 2005 až 2014 pozorujeme v celé společnosti ČR. Tento trend je založen jednak na růstu individuální bytové výstavby, ale současně je závěrečnou fází transformace českého trhu s bydlením. Také oproti neseniorským domácnostem senioři vykazují menší míru zatížení dluhy či dlouhodobými závazky v podobě např. hypotéky.

Dalším důležitým prvkem hodnocení seniorského bydlení je aspekt kvality bydlení. Z pohledu seniorů je pozitivní růst podílu vlastnického typu bydlení, který je ve sledovaném období doprovázen růstem podlahové plochy připadající na jednu seniorskou domácnost. Tento pozitivní aspekt je doprovázen i pozitivním trendem snižování rozsahu problematických oblastí stavu vlastního bytu (vlhkost, hluk, špína apod.). Rovněž je pozitivním faktem, že domácnosti seniorů jsou se svým bydlením obecně spokojenější než zbytek společnosti. Lepší se ukazatele kvality bydlení a schopnosti hradit náklady spojené s bydlením jsou pak dále potvrzeny nezhoršujícími se ukazateli materiální deprivace i deprivace v bydlení seniorských domácností. A nic na tom nemění skutečnost, že zde máme k dispozici pouze řadu údajů od roku 2009, resp. od roku 2010.

Jak již bylo řečeno, z pohledu schopnosti hradit náklady na bydlení nevykazuje průměrná seniorská domácnost zásadní problémy. To ostatně potvrzují také výstupy z rozboru terénních zjištění, které ukazují, že v současné době nepatří senioři k výrazným cílovým skupinám, které by měly problémy v oblasti bydlení. Současní senioři jsou totiž dle komunikačních partnerů svými důchody ve vztahu k bydlení zajištěni. V případě negativní změny statusu ve vztahu k vlastnímu bydlení mají k dispozici nástroje pomoci v podobě dávkových systémů a nejrůznějších opatření bytových politik obcí.

Data dále ukazují, že výrazně snadnější je situace seniorské domácnosti, ve které žijí právě dvě osoby. Naopak, data nám nedávají jasnou odpověď na otázku,

proč domácnosti s více členy (typicky vícegenerační rodiny) dosahují ve sledovaných ekonomických ukazatelích horších hodnot. Rozbor se zde nevěnoval otázce postavení seniora v tomto typu domácností, jestli skutečnost, že sdílí domácnost s více členy, může být ovlivněna spíše nižšími příjmy seniora nebo naopak spíše faktem jistoty (a potřeby) jeho příjmu pro celou domácnost.

Jiný obrázek dostáváme při pohledu na domácnost seniora, který žije sám. Domácnost jednotlivce seniora je více zatížena náklady na bydlení a více se u ní vyskytují situace, kdy náklady na bydlení domácnosti přesahují hranici 40 % (pro kterou např. Eurostat používá ukazatel „Housing cost overburden rate“). Ve sledovaném období 2005-2014 pak došlo k více než zdvojnásobení počtu takovýchto domácností v ČR. To spolu s trendem setrvale rostoucího podílu tohoto typu domácností na seniorské populaci může znamenat vyšší zatížení sociálního systému v následujících letech.

I přes poměrně dobré výsledky rozboru dynamiky bydlení seniorů (v podání monografie jde o rozbor domácností vždy ve dvou po sobě jdoucích letech) identifikujeme některá potenciální rizika. Jakkoliv nebyli současní senioři identifikováni jako skupina, která by výrazněji participovala na systému dávek na bydlení, existuje do budoucna riziko jejich propadu do chudoby a potřebnosti a s tím související závislosti na sociálních dávkách (dávkách na bydlení). Vyplývá to zejména z běžné příjmové situace současných seniorů (obzvláště těch osamělých), kteří jsou po úhradě všech nákladů spojených s bydlením nuceni se v ostatních svých potřebách omezovat a vyvíjet úsporné strategie zejména v oblasti potřeby stravování. V rámci seniorské společnosti existuje velká závislost jejich celkových příjmů na důchodových dávkách z prvního pilíře důchodového systému. To spolu s očekávaným poklesem náhradového poměru u nově vyměřených penzí a jejich rostoucí diferenciaci povede k situaci, kdy se může zvyšovat podíl domácností, které budou mít náklady na bydlení vyšší než 30 % disponibilních příjmů. Současně lze očekávat, že někteří jedinci budou mít problém se splněním podmínky minimální doby pojištění, což oddálí nárok na důchodové dávky. Obě uvedená rizika mohou potenciálně zvýšit výdaje sociálního systému na dávky podpory bydlení. Propad části seniorů do závislosti na dávkách na bydlení, konkrétně doplatku na bydlení v systému hmotné nouze, již v současné době identifikovali také účastníci terénního výzkumu, a to v souvislosti se změnou zákona o pomoci v hmotné nouzi z roku 2014 (více viz poznámka pod čarou číslo 14) a celkovým zhoršováním zdravotního stavu seniorů. Tato skupina seniorů byla komunikačními partnery reflektována jako skupina, která by mohla být do budoucna ohrožena rizikem ztráty bydlení, a tudíž zohledněna v rámci návrhů opatření při tvorbě a realizaci zákona o sociálním bydlení.

Zkušenosti z praxe komunikačních partnerů participujících na terénním šetření dále ukazují, že v blízké budoucnosti dojde k výrazné proměně skupiny potřebných seniorů, a to z prostého důvodu stárnutí skupiny osob žijících dlouhodobě na okraji společnosti (osob závislých na dávkách hmotné nouze, žijících na ubytovnách, zasažených sociálně patologickými jevy a osob s extrémně nízkými příjmy v období před vznikem nároku na důchod). Tito „novodobí senioři“ jsou pak vnímáni jako osoby, které si za své problémy mohou samy. S proměnou vnímání potřebných seniorů jde potom ruku v ruce riziko stigmatizace a ztráty solidarity vůči nim. Bude zřejmě nutné, aby sociální politika na výše uvedenou proměnu cílové populace reagovala specifickými opatřeními. Nízké příjmy a nízké kompetence, které tuto skupinu charakterizují, totiž představují do budoucna značný problém např. při přidělování bytů v domech s pečovatelskou službou (dále jen DPS), či při jejich umísťování do pobytových služeb. Tento typ služeb není nyní na přijímání takových seniorů zcela připraven a do budoucna se s úpravami pravidel umísťování seniorů do pobytových služeb zatím nepočítá.

Senioři jsou v průběhu aktuálního životního cyklu vystaveni působení faktorů, které mají potenciální dopad na kvalitu jejich bydlení a mohou vést až k ohrožení ztrátou bydlení. K faktorům, které limitují seniory v soběstačném přístupu k uspokojování vlastních potřeb, patří zejména zhoršování zdravotního stavu, nastupující psychiatrická a duševní onemocnění a mnohdy také sociální izolace jako významný dopad stárnutí.

Se změnou životních situací a chování těchto seniorů jsou také spojovány problémy v oblasti mezilidských vztahů. V této souvislosti byly v rámci výzkumu reflektovány jako zásadní faktory formující strategie seniora v přístupu k bydlení jejich rodinné a příbuzenské vztahy. Ty mohou sehrávat jak podpůrnou roli, tak nezřídka stojí také v pozadí velmi závažných problémů (psychické a fyzické násilí, konflikty a narušování soužití v rámci sousedství atd.), které někdy ústí až k výpovědi z nájmu a ztrátě bydlení. V některých případech senioři v těchto vztazích vystupují jako oběti svých vlastních příbuzných, kteří využívají jejich ekonomického a sociálního zázemí k uspokojení svých potřeb, zejména pak v oblasti bydlení, s čímž bezprostředně souvisí výše uvedené riziko ztráty bydlení.

Dalším významným faktorem ovlivňujícím situaci seniora v oblasti bydlení je výše jeho příjmu. Určitá část seniorů se potýká s nízkými příjmy. Doposud se jedná o velmi nízký podíl seniorské populace (podíl seniorů mezi příjemci dávek hmotné nouze je komunikačními partnery odhadován jen cca na 5 %), a to zejména o osoby postižené v produktivním věku dlouhodobou nezaměstnaností, nebo osoby, které ztrátou partnera přišly o významnou část příjmů domácnosti (tedy osamělé osoby), případně osoby mimo trh práce (ženy v domácnosti). V této oblasti lze pozorovat vliv gender pay gapu, který se z doby ekonomické aktivity přetransformuje do nižších důchodů senierek (gender gap in pensions). Příjmové rozdíly pak spolu s faktem vyšší střední délky života žen, kdy se z partnerských domácností seniorů stávají domácnosti jednotlivců-senierek, právě z této části seniorských domácností dělají skupinu nejohroženější chudobou. Jen zcela výjimečně jde také o bývalé zaměstnance s minimálními příjmy. Tito senioři nejsou schopni sami nést vysoké náklady na bydlení v kombinaci se zvyšujícími se náklady na zdravotní péči (úhrada nákladů za léky). Problém nízkého příjmu se projevuje zejména v komerčním nájemním bydlení. Senioři užívající tohoto typu nájemního bydlení jsou dle komunikačních partnerů nejčastějšími poživateli dávek na bydlení.

I když ve srovnání s běžnou, ekonomicky aktivní, populací není tento jev tak významný, jsou nejčastějším faktorem působícím na riziko ztráty bydlení seniora dluhy, zejména pak dluhy na nájemném, včetně nákladů souvisejících s provozem bytu. Současní senioři ani v této oblasti nejsou účastníky výzkumu reflektováni jako problematická skupina, která by se zadlužovala a jednala tak vědomě. Jedná se spíše o situace, kdy se senior stává obětí neetického jednání třetích osob, obzvláště rodinných příslušníků, případně nátlakových aktivit komerčních subjektů. Problémy s dluhy seniorů však dle komunikačních partnerů budou narůstat v souvislosti se zvyšujícím se podílem novodobých seniorů.

Problematickým je v současnosti vnímán také fakt, že mezi osoby zasažené bezdomovectvím patří dnes již část seniorů. Pro seniory je typická zejména skrytá forma bezdomovectví (pobyty na ubytovnách, v azylových domech, střídání pobytů v nejrůznějších zdravotnických a sociálních zařízeních). Osob v seniorském věku „bez přístřeší“, tedy pobývajících tzv. na ulici, je však ve sledovaných obcích málo (odhadem v řádu jednotek v jednotlivých městech) a jedná se o osoby, které se bezdomovci staly již v produktivním věku. Někteří senioři se v pozici skrytých bezdomovců ocitají v důsledku selhávání sociálních služeb. V této souvislosti se jedná

zejména o nízkou dostupnost služeb pro seniory s kumulovanými handicapami (závislosti na návykových látkách, sociálně patologické chování, psychiatrické diagnózy) projevující se nedostatkem příslušně cílených domovů se zvláštním režimem, případně jejich nedostatečnou kapacitou. Osobám s psychiatrickými diagnózami pak nejsou přístupné ani byty v DPS.

Problémy seniorů v oblasti bydlení reflektuje hned několik nástrojů sociální politiky. Patří mezi ně zejména systém dávek na bydlení a opatření lokálních bytových politik cílených na podporu bydlení seniorů. Významnou aktivitou s cílem předejít ohrožení rizikem ztráty bydlení je pak výkon sociální práce na obcích. Nezastupitelnou preventivní roli v oblasti bydlení seniorů na municipální úrovni hrají také sociální služby, zejména pak pečovatelské a pobytové.

V systému sociálních dávek hraje důležitou roli především příspěvek na bydlení v systému státní sociální podpory a doplatek na bydlení a dávka mimořádné okamžité pomoci v systému hmotné nouze. Dle většiny komunikačních partnerů jsou tyto systémy klíčovými v oblasti prevence rizika ztráty bydlení seniorů. Nicméně, senioři jako cílová skupina nejsou v systému dávek zvýhodňováni; pravidla pro přiznání nároku jsou pro ně nastavena stejným způsobem jako pro ostatní skupiny populace.

Intenzita účinků dávek na řešení problémů seniora je také vnímána poněkud rozporuplně. Zatímco pracovníci dávkových agend zastávají názor, že tyto dávky mohou v současnosti účinně řešit problémy seniora v oblasti bydlení, sociální pracovníci obcí se k tomuto názoru staví poměrně skepticky zejména s ohledem na finanční zdroje, které seniorům zůstávají po uhrazení nákladů na bydlení. Zvláštní pozornost v průběhu terénního šetření pak byla věnována dávce mimořádné okamžité pomoci. Dle mnoha komunikačních partnerů by tato dávka mohla obsahovat více položek spotřebního koše, které jsou pro specifický způsob života seniorů zásadní. V této souvislosti byl reflektován zejména problém nemožnosti úhrady léků prostřednictvím dávky, neochota využívat dávku v případě úhrady kaucí, ale také nejasnost hranic kompetencí v rámci správního uvážení při rozhodování o dávce.

Jak již bylo řečeno, současní senioři tvoří velmi nízký podíl mezi žadateli o dávky na bydlení, v případě doplatku na bydlení pak opravdu minimální. Souvisí to s výše uvedenými charakteristikami (spořivost, skromnost, zodpovědnost) této části populace. Nicméně všemi experty, s nimiž byl veden rozhovor, je reflektován významný nárůst podílu seniorů v dávkovém systému do budoucna, a to zejména s ohledem na zhoršující se zdravotní stav populace, růst počtu seniorů s nízkými příjmy a zejména proměnou struktury seniorské populace v souvislosti s nárůstem podílu novodobých seniorů.

V rámci terénního šetření byly také rozkryty některé bariéry v dávkovém systému související s jeho nastavením ve vztahu nejen k seniorské populaci. Jedná se především o bariéry administrativního charakteru spočívající v nedostačujících personálních kapacitách, což v konečném důsledku vede k časovému omezení kontaktu s klientem. U seniora se tak rozvíjí pocit nedůvěry v systém; efekt podpory seniora v jeho situaci je tímto potlačen. Obdobný efekt pak vyvolává také náročnost procesu uplatňování nároku na dávky a složitá administrativní a spisová agenda. Dalšími, systémovými, bariérami v získání nároku v systému dávek na bydlení jsou pro seniora (1) nízká úroveň nároku ve vztahu k průměrné výši důchodu, (2) nízká nastavená hranice životního minima pro přiznání nároku, (3) možnost spekulativního přístupu rodinných příslušníků v rámci kategorie společně posuzovaných osob, ale také při uzavírání nájemních smluv v rámci rodiny, (4) možnost zneužití nároku seniora příbuznými, (5) platba záloh na nájemné a spotřebu energií, (6) případně existence nemovitého majetku ve vlastnictví seniora, jehož použití ke zvýšení životní úrovně však není z mnoha důvodů reálné. Příklady využívání seniorů ke spekulativním účelům

s výplatou dávky byly účastníky výzkumu reflektovány poměrně často. Posledním identifikovaným typem bariéry nárokovatelnosti dávek na bydlení je tzv. non-take-up-effect, který souvisí zejména s nízkou informovaností určité části seniorů o možnostech podpory z dávkového systému, častěji však se stigmatem, které pro část seniorů symbolizuje účast v dávkovém systému.

Ve vztahu k problematice bydlení seniorů nás také zajímalo, jak na tuto oblast reagují jednotlivé obce a jaké k tomu využívají nástroje. V této souvislosti jsme se soustředili zejména na otázku potřebnosti sociálního bydlení, dále na to, jak obce zohledňují seniory v opatřeních na podporu bydlení potřebných skupin populace a také na roli sociálních služeb v podpoře bydlení seniorů.

Sociální bydlení jako potenciální nástroj podpory bydlení seniorů bylo reflektováno zejména ve vztahu ke skupině novodobých seniorů. Právě tato skupina je komunikačními partnery nejčastěji považována za osoby, na něž by předně měl pamatovat zákon o sociálním bydlení v rámci tvorby opatření na podporu sociálně slabých skupin populace. Vzhledem k tomu, že se jedná o skupinu s velmi nízkými příjmy, vesměs však bez příjmů, byla by jakási forma sociálního bydlení dle účastníků výzkumu určitou prevencí jejich bezdomovectví. Pro sociální bydlení jako způsob řešení životní situace byli také navrhováni senioři, kteří sice nepatří do skupiny novodobých seniorů, nicméně výše jejich důchodu jim neumožní v budoucnu hradit nájemné ani v DPS ani v nájemních bytech, ať už komerčního či obecního charakteru. Dle zjištění plynoucích z rozhovorů s experty je tedy do budoucna přinejmenším vhodné považovat tuto výšeč seniorů za potenciální klienty sociálního bydlení. Již v současné době, bez uzákonění sociálního bydlení, je pak v některých obcích zřízena obdoba sociálního bydlení v nízkonákladových bytech pro nízkopříjmové skupiny populace.

Stejně jako otázka sociálního bydlení na území municipalit se však i další přístupy a opatření obcí ve variantách řešení problematiky seniorského bydlení vesměs liší v závislosti na politických prioritách lokálních vlád. Dle toho je také v obcích věnována pozornost bydlení seniorů s různou intenzitou. Většina obcí z terénního šetření však problémy seniorů v oblasti bydlení zohledňuje v rámci různých komunitních plánů sociálních služeb, koncepcí bydlení a pravidel pro přidělování bytů. Nejčastějším způsobem, kterým obce řeší problematiku seniorského bydlení, jsou domy s pečovatelskou službou (viz dále) zřizované obcí, v nichž jsou senioři ubytováni na základě klasických nájemních smluv. Dalším typem podpory bydlení seniorů jsou domy zvláštního určení, jejichž variantou může být podporované bydlení pro nízkopříjmové skupiny obyvatelstva, včetně bydlení seniorů. Komunikační partneři však v této souvislosti identifikovali omezenou dostupnost těchto zařízení. V rámci podpory bydlení specifických skupin seniorů (s psychiatrickými diagnózami, se závislostmi na alkoholu a návykových látkách, se sociálními patologiemi) pak deklarují téměř neřešitelný problém v umístění těchto osob s ohledem na naprostý nedostatek pobytových zařízení specializujících se na výše uvedené specifické problémy seniorů. Vedle omezené dostupnosti těchto služeb je účastníky výzkumu reflektována také nedostatečná dostupnost pečovatelských služeb, na které je v poslední době kladen důraz zejména v souvislosti s trendem udržení seniora co nejdéle v jeho přirozeném prostředí. Často proto účastníci výzkumu zdůrazňovali potřebnost podpory rozvoje terénních a ambulantních služeb směřovaných na podporu kvalitního života seniorů. V rámci opatření na podporu bydlení seniorů v obcích s vlastním bytovým fondem jsou nejčastějším nástrojem bytové politiky formální pravidla o pronájmech a výměně bytů. V některých obcích jsou pak senioři těmito pravidly zvýhodňováni jak s ohledem na výši nájemného (existence nízkonákladových bytů určených pro nízkopříjmové skupiny

populace, někdy dokonce přímo pro seniory), tak také s ohledem na smluvní podmínky nájmu (smlouvy na dobu neurčitou pro seniory).

Významnou bariérou v souvislosti s možností získat pronájem obecního bytu je však bezdlužnost žadatele. V praxi se pracovníci bytových i sociálních odborů setkávají se zadluženými žadateli o pronájem obecního bytu (bytu v DPS, v domě zvláštního určení) seniorského věku poměrně málo. Nicméně v případě, že se tak stane a zájemcem o byt je senior s dluhy a exekucemi, v rámci bodového systému v pořadnících se tak dostává do záporných hodnot a šance na pronájem bytu je u něj téměř nulová. Některé z obcí navíc v pravidlech o pronájmech obecních bytů seniory nijak nezvýhodňují a ti jsou v případě potřeby nuceni žádat o pronájem bytu v již uvedených DPS, případně v domech zvláštního určení. Jako významný problém identifikují komunikační partneři také existenci ubytoven a bydlení v nich jako variantu řešení životní situace seniorů. Tuto variantu bydlení považují všichni bez výjimky pro danou cílovou skupinu za nedostatečnou, nevyhovující, řešící krizovou bytovou situaci pokud možno jen dočasně. Způsob života na ubytovnách není dle mnohých z nich přizpůsoben speciálním potřebám seniorského věku.

Bydlení seniorů na ubytovnách je pak také určitým úskalím v sociální práci se seniory s ohledem na to, že se v praxi sociálních pracovníků vyskytují i takoví senioři, pro které je tato varianta akutně jedinou možnou. Sociální pracovníci ji pak také využívají pouze jako nouzovou variantu a v rámci následné sociální práce se snaží ve spolupráci s bytovými odbory v případě nabídky jiné formy bydlení klienta seniorského věku upřednostňovat. Sociální práci tak považují komunikační partneři za účinný nástroj profesionální pomoci lidem, kteří se ocitají v obtížné životní situaci. Nicméně i v rámci sociální práce jako jednoho z nejvýznamnějších nástrojů pomoci v oblasti bydlení seniorů byla akcentována nedostatečná personální kapacita a problémy získat pro tuto profesi kvalifikované pracovníky s ohledem na nedostatečné finanční ohodnocení výkonu této profese.

V přístupu k řešení problémů seniorů sehrávají významnou roli také sociální služby, obzvláště pak pobytové služby a pečovatelské služby. V souvislosti s pečovatelskými službami byla významná pozornost věnována především domům s pečovatelskou službou, které představují nejvýznamnější a nejčastější nástroj pomoci seniorům. Jejich význam přitom spočívá především v tom, že se jedná o byty vyhovující potřebám seniorů z hlediska nákladů (malometrážní, nízkonákladové bydlení; v některých obcích s jistotou v podobě nájemní smlouvy na dobu neurčitou). Uzavření nájemní smlouvy k bytu v DPS je někdy podmiňováno čerpáním pečovatelské služby, což ovšem může vést k plýtvání (čerpány jsou nepotřebné služby). Jako vhodnější varianta se jeví vymezení části bytového fondu města pro nízkopříjmové domácnosti seniorů, které by mělo povahu sociálního bydlení a nebylo nutně spojeno s požadavkem na potřebu zajištění péče.

V rámci výzkumu nebyly potvrzeny regionální rozdíly v přístupu dávkových specialistů ani zástupců expertů na municipální úrovni k řešení problémů seniorského bydlení, strategie řešení těchto problémů se lišily pouze v použití nástrojů pomoci v rámci lokálních politik bydlení v souladu s politickými preferencemi lokálních vlád.

Doporučení:

Na základě výše uvedených zjištění výzkumu a v reakci na ně nyní uvádíme několik typů doporučení. Zohledňujeme přitom také některé postřehy komunikačních partnerů odrážející jejich zkušenosti z každodenního výkonu jejich profese. Doporučení uvádíme tematicky podle řazení jednotlivých kapitol:

Oblast vlastních kapacit a schopností seniorské populace

- podpora práce s rodinou, případně s komunitou, ve smyslu pomoci bližnímu seniorského věku;
- podpora informační práce s rodinou a komunitou o problémech seniorského věku;
- podpora projektů neziskových organizací orientujících se na zplnomocňování seniorů v procesu vlastní obrany před násilím ze strany rodiny, příbuzných, sousedů;
- podpora projektů neziskových organizací orientujících se na prevenci neetického přístupu příbuzných k seniorům a následné doprovázení seniora v případě takových situací

Oblast sociální práce se seniory

- podpora rozšiřování krizových lůžek pro seniory, setkávající se s domácím násilím;
- rozvoj a podpora odlehčovacích služeb za účelem pomoci neformálním pečovateltům o seniory;
- zvýšený důraz na pečovatelské služby za účelem pomoci rodinným pečujícím o seniory s cílem saturace jejich potřeb v přirozeném prostředí;
- podpora rozšiřování mobilních hospiců v souladu s konceptem celoživotního domova;
- podpora a rozšíření sociální práce na obcích jako významného nástroje pomoci v oblasti bydlení seniorů s důrazem na finanční zatraktivnění této profese mezi případnými zájemci o její výkon

Oblast bydlení seniorské populace

- zohlednit cílovou skupinu seniorů v rámci tvorby opatření zákona o sociálním bydlení;
- zvažovat varianty bydlení, které by odstranily překážky DPS a domovů pro seniory;
- rozšířit počty domů zvláštního určení pro seniory se specifickými potřebami (s psychiatrickými diagnózami, alkoholovými a jinými závislostmi, se sociálními patologiemi);
- zvážení možnosti zřízení pobytové sociální služby pro seniory bez domova na municipálních úrovních, která by systematickou formou pomoci zohledňovala specifické potřeby této cílové skupiny

Oblast dávkové politiky ve vztahu k seniorům

- posílení personálních kapacit pracovníků státní sociální podpory za účelem rozvinutí možností komunikace problémů klienta seniora;
- posílení personálních kapacit pracovníků hmotné nouze za účelem rozšíření výkonu sociální práce;
- zpřehlednění pravidel, podmínek a povinností pro nárok na dávku na bydlení zejména ve vztazích k možnostem a schopnostem seniorů;
- podpora informovanosti seniorů o možnosti nárokovat dávky na bydlení ve zdravotnických zařízeních, klubech seniorů, místních zpravodajích apod.;
- prověření konstrukce dávek na bydlení zejména s ohledem na možnost jejich zneužívání pro spekulativní účely příbuzných (nejen) seniorů;

- přehodnocení stavu dávkového systému ve vztahu k uspokojování potřeb bydlení seniorů prostřednictvím ubytoven;
- úvaha nad možným sjednocením dávek na bydlení do jedné s vyjmenováním cílových skupin a vazbou na jejich potřeby vzhledem k obtížné agendě dávek a časovým kapacitám pracovníků dávkového systému;
- v rámci dávky mimořádné okamžité pomoci zvážit možnosti zohlednění dalších položek spotřebního koše seniorů (např. úhradu léků, zdravotnických pomůcek);
- zvážit častější využívání podpory finančních nákladů spojených s kaucemi prostřednictvím dávky mimořádné okamžité pomoci a zvážit variantu úhrady celé částky kauce

Ostatní

- podpora prostoru pro intenzivnější komunikaci mezi jednotlivými aktéry v oblasti problematiky bydlení seniorů (např. prostřednictvím případových konferencí všech zainteresovaných subjektů)

Použité zdroje

ČSÚ 2016. *Příjmy, výdaje a životní podmínky domácností - Životní podmínky (EU-SILC) - Metodika*. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/zivotni_uroven_spotreba_domacnosti_prace>

ČSÚ 2016b. *Vydání a spotřeba domácností statistiky rodinných účtů - domácnosti podle postavení osoby v čele, podle velikosti obce, příjmová pásma, regiony soudržnosti - 2015*. Dostupné na: <<https://www.czso.cz/csu/czso/vydani-a-spotreba-domacnosti-statistiky-rodinnych-uctu-domacnosti-podle-postaveni-osoby-v-cele-podle-velikosti-obce-prijmova-pasma-regiony-soudrznosti-2015>>

European Commission 2015. *The 2015 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU*. Dostupné na: <<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7828&visible=0&>>

Eurostat 2016. *Median of the housing cost burden distribution by age group - EU-SILC survey*. Dostupné na: <<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tessi301&plugin=1>>

Průša, L., Víšek, P., Jahoda, R. 2014. *Alchymie nepojistných sociálních dávek*. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer, 276 s. ISBN 978-80-7478-528-3.

Mikrodata české verze šetření EU-SILC za roky 2005 až 2014

Komunitní plán sociálních služeb a souvisejících aktivit ve městě Ostrava na období 2015-2018. Dostupné na: https://www.ostrava.cz/cs/urad/magistrat/odborny-magistra-tu/odbor-socialnich-veci-zdravotnictvi-a-vzdelanosti/oddeleni-socialnich-sluzeb/soubory/neuverejnovat/Komunitniplan2014_web.pdf

Komunitní plán rozvoje sociálních a souvisejících služeb Statutárního města Opavy na období 2014-2016. Dostupné na: <http://www.opava-city.cz/cs/aktualizovany-komunitni-plan2014-2016>

Komunitní plán sociálních služeb ve Zlíně 2014-17. Dostupné na: <http://www.zlin.eu/komunitni-planovani-socialnich-sluzeb-cl-170.html>

Koncepce rozvoje sociálního bydlení v Opavě na období 2011-2014. Dostupné na: www.opava-city.cz/sites/default/files/.../konceptce_rozvoje_socialniho_bydleni.pdf

Místní akční plán projektu HELPS - pilotní projekt sdíleného seniorského bydlení v Brně; 2014. Dostupné na: https://www.brno.cz/fileadmin/user_upload/sprava_mesta/magistrat_mesta_brna/OZV/Projekt_HELPS/LAP_final_PP3_BRNO.pdf

Návrh zákona o sociálním bydlení; 2014.

Opatření obce č. 4/2006 pro poskytování nájmu bytu v domech s pečovatelskou službou v majetku Města Krnova. Dostupné na: https://www.google.cz/?gws_rd=ssl#q=pravidla+n%C3%A1jmu+v+DPS+v+Krnov%C4%9B

Plán sociálních služeb v ORP Kroměříž na období 2015-2017. Dostupné na: www.mesto-kromeriz.cz/fileadmin/user.../plan_soc_sluzeb_15_15.pdf

Pravidla hospodaření s byty v majetku města Kroměříže: Byty v domech zvláštního určení pro umístění důchodců. Dostupné na: <http://www.mesto-kromeriz.cz/urad/komunikace-s-uradem/potrebuji-si-vyridit/byty-v-domech-zvlastniho-urceni/>

Pravidla o poskytování bydlení v Domech s pečovatelskou službou a v Domě s chráněnými byty (2015). Dostupné na: <http://www.mesto-uh.cz/Articles/152829-502-Pravidla+o+poskytovani+bydleni+v+DPS+a+DChB.aspx>

Pravidla pro poskytování bydlení pro seniory a zdravotně postižené osoby v bytech k tomu určených v majetku statutárního města Zlína. Dostupné na: https://www.zlin.eu/uredni_deska/3681/1_2016---pravidla-poskytovani-bydleni-pro-seniory-a-zdravotne-postizene-osoby-v-bytech-k-tomu-urcenyh-v-majetku-statutarniho-mesta-zlina.pdf

Příjmová chudoba a materiální deprivace seniorů: subjektivní a objektivní pohledy: Vidovičová, L., Jahoda, R., Vyhliďal, J., Kofroň, P., Godarová, J. Praha: VÚPSV, v.v.i., 2015.

Statistická ročenka ČSÚ; 2015. Dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/32782502/160021161c.pdf/281fb8fc-77bc-4d8c-aa5b-b58529e555c6?version=1.0>

Strategický plán sociálního začleňování (2015-2018) Krnov. Dostupné na: http://www.krnov.cz/VismoOnline>ActionScripts/File.ashx?id_org=7455&id_dokumenty=17242

Střednědobý plán rozvoje sociálních služeb na Uherskohradištsku 2015–2017. Dostupné na: <http://www.mesto-uh.cz/Folders/14218-1-Komunitni+planovani+socialnich+sluzeb.aspx>

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách v platném znění

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi v platném znění

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

Zákon č. 252/2014 Sb., kterým se mění zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony. Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=252&r=2014>

Zásady a podmínky pro pronájem a výměnu bytů ve vlastnictví statutárního města Ostravy, svěřených městskému obvodu Ostrava-Jih; Ostrava, 2012. Dostupné na: <https://ovajih.ostrava.cz/cs/obcan/poplatky-a-sluzby/pronajmy-bytu/zasady-a-podminky-pro-pronajem-a-vymenu-bytu...-ucinne-od-01.04.2012/zasady-pronajmu-uprava-brezen-2012-vc-priloh-r29032012.pdf>

Wichernhaus Stuttgart. Dostupné na: <https://www.stuttgart.de/item/show/305802/1/dept/127288?>

**Příloha č. 1: Část 1 - rozbor dat šetření SILC,
přílohová část**

Dostupnost bydlení a stávající bytová situace seniorů

Část 1 - Rozbor dat šetření SILC, přílohová část

Klasifikace domácností seniorů (2005-2014)

Tabulka č. 1 Vývoj počtu seniorských domácností

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
seniorské domácnosti	1 565 053	1 568 238	1 574 466	1 613 345	1 642 479	1 652 150	1 696 663	1 767 549	1 761 135	1 749 540
v %	39 %	39 %	39 %	40 %	40 %	40 %	41 %	42 %	41 %	41 %
neseniorské domácnosti	2 447 642	2 459 432	2 468 875	2 468 507	2 473 885	2 497 515	2 483 957	2 487 318	2 521 363	2 554 957
v %	61 %	61 %	61 %	60 %	60 %	60 %	59 %	58 %	59 %	59 %
domácnosti celkem	4 012 695	4 027 670	4 043 341	4 081 852	4 116 364	4 149 665	4 180 620	4 254 867	4 282 499	4 304 496

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 2 Dělení seniorských domácností: dle osoby v čele

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
senior je osoba v čele nebo manžel/ka	1 389 384	1 392 970	1 400 416	1 440 026	1 461 894	1 481 202	1 514 519	1 596 646	1 596 859	1 592 164
v %	89 %	89 %	89 %	89 %	89 %	90 %	89 %	90 %	91 %	91 %
senior je jiná osoba v domácnosti	1 75 669	1 75 267	1 74 049	1 73 318	1 80 586	1 70 947	1 82 144	1 70 903	1 64 277	1 57 376
v %	11 %	11 %	11 %	11 %	11 %	10 %	11 %	10 %	9 %	9 %
domácnosti celkem	1 565 053	1 568 238	1 574 466	1 613 345	1 642 479	1 652 150	1 696 663	1 767 549	1 761 135	1 749 540

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 3 Dělení seniorských domácností: dle podílu sociálních příjmů na celkovém příjmu domácnosti

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom se soc. příjmy více 80 % celk. příjmů	1 020 436	1 041 949	1 038 707	1 073 523	1 069 623	1 063 357	1 105 758	1 178 692	1 185 396	1 191 632
v %	65 %	66 %	66 %	67 %	65 %	64 %	65 %	67 %	67 %	68 %
sen dom se soc. příjmy méně 80 % celk. příjmů	544 617	526 289	535 759	539 821	572 856	588 793	590 905	588 857	575 740	557 907
v %	35 %	34 %	34 %	33 %	35 %	36 %	35 %	33 %	33 %	32 %
domácnosti celkem	1 565 053	1 568 238	1 574 466	1 613 345	1 642 479	1 652 150	1 696 663	1 767 549	1 761 135	1 749 540

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 4 Dělení seniorských domácností: dle počtu členů domácnosti (u jednočlenných domácností je sledováno i pohlaví osoby)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	108 011	112 428	123 629	129 906	134 161	132 598	137 124	162 567	168 233	181 596
1členná dom - žena	422 575	441 276	443 961	478 441	465 351	450 718	450 961	528 530	530 045	520 041
2členná dom	724 693	709 039	704 154	706 011	735 022	770 329	801 635	789 384	777 560	775 964
3+ dom	309 774	305 494	302 721	298 987	307 945	298 504	306 943	287 069	285 297	271 939
celkem sen dom	1 565 053	1 568 238	1 574 466	1 613 345	1 642 479	1 652 150	1 696 663	1 767 549	1 761 135	1 749 540
v %										
1členná dom - muž	7 %	7 %	8 %	8 %	8 %	8 %	8 %	9 %	10 %	10 %
1členná dom - žena	27 %	28 %	28 %	30 %	28 %	27 %	27 %	30 %	30 %	30 %
2členná dom	46 %	45 %	45 %	44 %	45 %	47 %	47 %	45 %	44 %	44 %
3+ dom	20 %	19 %	19 %	19 %	19 %	18 %	18 %	16 %	16 %	16 %
celkem sen dom	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 5 **Vývoj počtu seniorských domácností, u kterých jsou sociální příjmy více než 80 % celkových příjmů (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	91	89	91	90	90	88	90	89	88	87
1členná dom - žena	91	92	91	91	90	89	90	89	90	90
2členná dom	68	69	69	69	67	66	67	66	66	67
3+ dom	13	15	12	13	11	13	13	14	16	17
celkem u sen dom	65	66	66	67	65	64	65	67	67	68

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Formy bydlení seniorů a jejich ekonomická situace (2005-2014)

Tabulka č. 6 **Regionální aspekt bydlení seniorských domácností (počet seniorských domácností v jednotlivých krajích; v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Praha	13	13	13	13	12	12	12	12	12	12
Středočeský	11	11	11	11	11	11	11	11	11	12
Jihočeský	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Plzeňský	5	5	5	5	5	5	6	6	6	6
Karlovarský	2	2	3	3	3	3	2	3	3	3
Ústecký	8	7	7	8	8	7	8	8	8	7
Liberecký	4	4	4	4	4	5	4	4	4	4
Královéhradecký	5	5	5	5	6	6	6	6	5	6
Pardubický	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Kraj Vysočina	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Jihomoravský	10	11	11	11	12	12	12	11	11	11
Olomoucký	7	6	7	6	6	6	6	6	6	6
Zlínský	6	6	6	6	6	6	6	5	6	5
Moravskoslezský	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 7 **Regionální aspekt bydlení seniorských domácností II. (počet seniorských domácností dle typu obce jejich bydlení; v %)**

rozdíl p.b.	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Praha	13	13	13	13	12	12	12	12	12	12
krajské město	17	16	16	16	16	16	16	16	16	16
městská obec	37	38	37	37	38	36	38	39	39	39
venkovská obec	33	33	34	34	34	36	33	33	34	33
celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 8 **Vývoj vybraných forem bydlení** (vlastnické, nájemní; v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom - vlastnické	74	74	76	76	78	80	81	82	82	80
sen dom - nájemní	21	21	20	19	17	16	15	14	13	14
non sen dom - vlastnické	69	70	70	71	71	75	76	76	75	74
non sen dom - nájemní	28	28	27	26	26	23	21	22	22	23

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 9 **Vývoj počtu seniorských domácností v nájemním bydlení: dle počtu členů v domácnosti** (v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	31	34	31	32	27	24	24	21	18	19
1členná dom - žena	26	28	26	25	24	20	19	18	16	18
2členná dom	19	17	16	16	14	14	12	11	11	11
3+ dom	13	13	13	11	10	12	10	9	10	9
celkem u sen dom	21	21	20	19	17	16	15	14	13	14

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 10 **Vývoj počtu seniorských domácností v nájemním bydlení: dle velikosti sociálních příjmů** (v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
soc. příjmy více 80 % celk. příjmů	23	23	22	21	19	17	15	15	13	14
soc. příjmy méně 80 % celk. příjmů	16	16	14	15	13	14	14	12	12	12
celkem sen dom	21	21	20	19	17	16	15	14	13	14

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 11 **Vývoj počtu domácností s hypotékou** (v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom má hypotéku	-	-	-	3	3	4	3	4	3	3
non sen dom má hypotéku	-	-	-	16	19	21	22	22	22	22

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014 (pozn. ukazatel sledován od EU-SILC 2008)

Tabulka č. 12 **Stěhování seniorských domácností**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
stěhování v posledních 5 letech (věková kategorie seniorů 61-65 let)	6 %	5 %	5 %	5 %	5 %	6 %	9 %	10 %	12 %	10 %
průměrný počet let bydlení ve stejném obydlí u sen dom	32,99	33,03	33,78	34,13	34,74	33,94	33,27	32,88	31,51	31,23

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 13 **Vývoj nákladů na bydlení** (v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom - náklady nad 40 % eu_prij	7	8	8	10	12	11	12	14	14	14
sen dom - 30-40 % eu_prij	13	15	14	15	14	13	14	16	17	17
non sen dom - náklady nad 40 % eu_prij	9	8	8	8	9	9	10	12	13	13
non sen dom - 30-40 % eu_prij	7	9	8	8	8	9	9	10	10	10

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 14 **Vývoj rozložení seniorských domácností dle disponibilního příjmu na sj** (decilové rozložení; v %)

v % sen dom	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1 decil	6	7	8	10	13	10	9	9	10	9
2-5. decil	61	61	62	61	59	58	59	58	56	59
6-10 decil	33	31	30	29	28	31	32	33	34	32

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 15 **Vývoj počtu domácností v 1. decilové skupině** (členění domácností dle počtu osob v domácnosti; v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	4	7	9	12	20	10	9	8	10	9
1členná dom - žena	14	17	17	25	33	27	23	20	22	18
2členná dom	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4
3+ dom	2	3	3	4	3	4	4	7	7	7
sen dom	6	7	8	10	13	10	9	9	10	9
1členná dom - muž	21	18	18	17	19	15	17	14	15	13
1členná dom - žena	17	24	23	24	22	21	21	19	22	21
2členná dom	12	10	10	12	11	11	13	12	12	12
3+ dom	11	11	11	10	10	10	10	10	10	10
non sen dom	13	12	12	12	11	12	12	12	12	12

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Specifické ukazatele charakteristiky seniorského bydlení (2005-2014)

Tabulka č. 16 Vývoj plochy bytu připadající na domácnost (v %, m²)

v %	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
do 50 m ²	25 %	24 %	23 %	23 %	22 %	20 %	20 %	20 %	20 %	20 %
50-75 m ²	40 %	41 %	42 %	41 %	43 %	43 %	44 %	45 %	44 %	43 %
75-100 m ²	21 %	21 %	21 %	22 %	22 %	23 %	23 %	23 %	23 %	24 %
nad 100 m ²	14 %	13 %	14 %	13 %	14 %	14 %	14 %	13 %	13 %	13 %
sen dom průměr (m ²)	72,1	72,3	72,6	72,8	73,4	74,7	74,3	73,7	74,0	74,4
sen dom medián (m ²)	65,0	65,0	67,0	68,0	68,0	69,0	68,0	68,0	69,0	69,0
do 50 m ²	20 %	18 %	17 %	17 %	17 %	16 %	16 %	16 %	15 %	15 %
50-75 m ²	39 %	40 %	41 %	41 %	39 %	38 %	38 %	39 %	40 %	39 %
75-100 m ²	23 %	24 %	25 %	25 %	27 %	27 %	26 %	27 %	27 %	28 %
nad 100 m ²	18 %	18 %	17 %	17 %	18 %	19 %	20 %	18 %	18 %	18 %
non sen dom průměr (m ²)	78,3	78,4	78,3	78,9	80,0	81,3	81,7	81,1	81,8	81,7
non sen dom medián (m ²)	70,0	72,0	72,0	72,0	72,0	74,0	73,0	73,0	73,0	75,0

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 17 Vývoj plochy bytu připadající na 1 osobu (v %, m²)

v %	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
do 20 m ² /os	11 %	9 %	9 %	9 %	8 %	8 %	8 %	7 %	7 %	6 %
20-40 m ² /os	49 %	50 %	49 %	48 %	49 %	49 %	49 %	46 %	45 %	45 %
40-60 m ² /os	26 %	25 %	25 %	25 %	25 %	26 %	26 %	28 %	28 %	28 %
nad 60 m ² /os	14 %	16 %	16 %	18 %	18 %	18 %	17 %	19 %	19 %	20 %
sen dom průměr na os. (m ²)	41,9	42,4	42,9	43,7	43,7	44,2	43,7	45,3	45,9	46,3
sen dom medián na os. (m ²)	37,0	36,5	37,0	37,5	37,5	38,3	38,0	40,0	40,0	40,0
do 20 m ² /os	29 %	30 %	30 %	29 %	29 %	28 %	26 %	25 %	24 %	24 %
20-40 m ² /os	50 %	49 %	49 %	50 %	50 %	51 %	51 %	50 %	49 %	50 %
40-60 m ² /os	13 %	13 %	12 %	12 %	12 %	13 %	14 %	15 %	15 %	16 %
nad 60 m ² /os	8 %	8 %	9 %	9 %	9 %	9 %	9 %	10 %	11 %	10 %
non sen dom průměr na os. (m ²)	32,1	32,1	32,3	32,4	32,9	33,3	33,6	34,7	35,3	35,3
non sen dom medián na os. (m ²)	26,3	26,3	26,7	26,3	26,7	27,3	27,5	28,7	29,5	30,0

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 18 **Vývoj průměrné plochy bytu připadající na domácnost: dle počtu osob v domácnosti** (v m²)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	58,1	59,4	58,8	59,4	59,3	60,2	60,3	61,1	63,1	63,0
1členná dom - žena	58,4	58,1	58,6	59,2	59,5	60,8	60,6	60,9	61,5	61,3
2členná dom	72,7	73,8	74,6	75,2	75,7	76,6	75,5	75,9	76,0	77,0
3+ dom	94,5	94,2	94,3	95,1	95,0	97,1	97,3	98,8	98,3	99,8
sen dom průměr	72,1	72,3	72,6	72,8	73,4	74,7	74,3	73,7	74,0	74,4
1členná dom - muž	57,2	57,6	58,5	59,1	58,7	60,1	61,3	62,5	63,4	63,6
1členná dom - žena	56,8	53,6	57,3	55,6	57,9	59,7	58,9	59,6	58,2	57,3
2členná dom	70,7	72,1	72,5	72,3	74,4	75,6	73,9	74,1	75,1	75,4
3+ dom	87,2	87,0	86,1	87,1	88,0	89,0	90,5	90,4	91,6	91,5
non sen dom průměr	78,3	78,4	78,3	78,9	80,0	81,3	81,7	81,1	81,8	81,7

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 19 **Vývoj počtu jednočlenných seniorských domácností žijících v obydlí do 50 m²** (v %)

v %	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	47 %	44 %	45 %	42 %	41 %	39 %	37 %	34 %	32 %	34 %
1členná dom - žena	45 %	44 %	42 %	40 %	39 %	37 %	35 %	34 %	34 %	35 %
sen dom průměr (m ²)	72,1	72,3	72,6	72,8	73,4	74,7	74,3	73,7	74,0	74,4

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 20 **Vývoj ukazatele problému s bytem** (podíl domácností s daným problémem, v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
vlhkost	20,0	18,8	14,1	13,5	13,2	11,2	11,1	10,1	9,4	8,5
tmavý byt	3,6	3,6	3,6	3,7	4,0	3,9	2,9	3,4	3,0	3,1
malý byt	5,0	3,6	3,6	3,5	3,6	3,4	3,1	2,6	3,2	3,3
hluk	19,9	18,1	17,7	18,1	19,0	18,9	16,7	15,0	14,8	12,8
špína	18,2	16,8	14,8	16,4	19,6	19,2	17,4	15,3	16,2	13,5
vandalismus	15,5	14,0	13,0	14,6	16,2	15,8	15,6	14,4	15,3	13,5
% sen dom s alespoň 1 problémem	47,3	42,4	38,7	39,2	42,0	40,2	37,5	34,4	36,2	32,6
vlhkost	19,9	21,1	15,6	13,7	14,5	12,1	11,5	10,0	9,2	8,8
tmavý byt	7,1	5,3	5,1	4,4	4,8	3,8	4,0	3,3	4,2	4,1
malý byt	15,6	14,7	13,9	12,2	13,1	11,2	10,5	9,9	8,8	8,7
hluk	22,0	19,1	18,4	17,8	19,4	16,4	15,1	14,8	16,0	14,9
špína	19,7	19,6	17,3	17,4	20,6	18,4	18,2	15,8	16,4	14,0
vandalismus	17,9	14,8	13,9	14,6	19,5	15,7	15,1	13,2	14,2	13,8
% non sen dom s alespoň 1 problémem	52,4	49,3	45,0	43,0	47,9	41,8	40,2	37,7	37,2	35,4

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 21 **Vývoj subjektivního vnímání příjmů domácnosti** (ukazatel zda domácnost vycházela se svými příjmy; v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
s velkými o. + s obtížemi	26	25	25	30	27	28	28	32	32	31
s menšími obtížemi	43	43	40	42	39	39	39	37	38	38
docela snadno/snadno/ velmi snadno	31	32	35	29	34	34	33	31	30	31
sen dom celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
s velkými o. + s obtížemi	32	31	28	28	29	28	28	31	32	32
s menšími obtížemi	35	37	34	36	35	37	37	34	36	36
docela snadno/snadno/ velmi snadno	34	32	38	36	37	35	35	35	32	33
non sen dom celkem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 22 **Vývoj počtu 1členných seniorských domácností s velkými obtížemi + obtížemi s vycházením se svými příjmy** (v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	31	25	26	32	29	28	23	29	34	32
1členná dom - žena	34	34	34	40	35	38	39	44	43	41

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 23 **Vývoj počtu domácností, které evidují problém/y s dluhem** (v %)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom dluh nájem	2,1	1,3	0,8	0,5	1,0	0,9	1,0	1,2	1,1	1,2
sen dom dluh platby za energie	3,6	2,2	1,1	0,7	1,5	1,5	1,8	2,0	1,3	2,0
sen dom dluh hypotéky	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,3	0,2	0,1	0,0
sen dom dluh půjčky/úvěry	0,9	0,8	0,4	0,4	0,2	0,3	0,4	0,6	0,3	0,3
% sen dom alespoň 1 problém	4,9	3,1	1,7	1,4	1,9	2,0	2,5	2,6	1,9	2,4
non sen dom dluh nájem	6,7	5,1	4,3	2,7	3,9	4,1	3,9	3,9	3,9	4,6
non sen dom dluh platby za energie	8,0	6,8	5,0	3,4	4,8	5,2	5,0	4,8	5,3	5,5
non sen dom dluh hypotéky	1,1	0,6	0,5	0,4	0,6	0,7	0,9	0,6	0,6	0,5
non sen dom dluh půjčky/úvěry	3,6	3,4	1,9	1,7	2,3	2,6	2,1	2,1	2,2	1,9
% non sen dom alespoň 1 problém	12,5	10,0	7,3	5,7	7,1	7,6	7,2	7,0	7,3	7,3

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 24 **Vývoj subjektivního ukazatele náklady na bydlení (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
velká zátěž	23,5	20,5	19,0	22,6	23,5	25,4	27,1	30,5	29,8	26,9
určitá zátěž	64,9	69,3	70,2	68,9	68,2	65,7	64,0	61,9	62,7	64,3
žádná zátěž	11,7	10,2	10,8	8,5	8,3	8,9	8,8	7,6	7,5	8,8
sen dom	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
velká zátěž	24,0	23,7	20,1	22,2	23,1	25,6	26,8	27,1	28,0	27,3
určitá zátěž	63,6	64,9	66,8	66,7	66,6	64,3	63,7	64,4	64,0	63,7
žádná zátěž	12,5	11,4	13,1	11,0	10,3	10,1	9,5	8,5	7,9	9,0
non sen dom	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 25 **Vývoj subjektivního ukazatele náklady na bydlení domácností s velkou zátěží: dle členění počtu osob v domácnosti (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	20,5	15,8	18,5	19,0	20,8	20,3	20,1	24,3	23,7	24,0
1členná dom - žena	26,1	25,4	24,7	28,9	30,0	33,8	35,3	39,4	36,7	34,8
2členná dom	22,7	17,6	15,3	18,0	19,2	20,1	22,1	25,8	24,4	21,3
3+ dom	22,6	21,9	19,7	24,9	25,0	28,7	31,6	30,6	35,1	29,6
sen dom	23,5	20,5	19,0	22,6	23,5	25,4	27,1	30,5	29,8	26,9
1členná dom - muž	21,9	20,8	19,7	22,9	18,6	21,7	22,9	23,9	23,6	25,1
1členná dom - žena	25,7	27,9	29,6	29,0	31,0	33,8	25,7	30,0	30,7	33,7
2členná dom	23,0	22,8	20,2	21,3	22,3	22,9	26,1	25,5	25,8	25,5
3+ dom	24,6	24,1	19,2	21,9	23,4	26,3	27,8	28,0	29,6	27,8
non sen dom	24,0	23,7	20,1	22,2	23,1	25,6	26,8	27,1	28,0	27,3

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 26 **Vývoj stupně materiální deprivace (v %)**

Stupeň materiální deprivace (dle definice EU):

- má problém s placením (nájemného, pravidelných plateb, hypotéky nebo ostatních půjček)
- nemůže si dovolit zaplatit dovolenou
- nemůže si dovolit jíst obden maso
- nemůže si dovolit dostatečně vytápět byt
- nemůže si dovolit zaplatit neočekávaný výdaj (9 600 Kč)
- nemůže si dovolit pračku
- nemůže si dovolit barevný televizor
- nemůže si dovolit telefon
- nemůže si dovolit auto

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom - stupně 0	-	-	-	-	40	40	38	36	39	41
sen dom - stupně 3+	-	-	-	-	17	16	18	20	19	17
non sen dom - stupně 0	-	-	-	-	50	51	48	47	48	49
non sen dom - stupně 3+	-	-	-	-	17	16	16	17	17	17

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014 (pozn. ukazatel sledován od EU-SILC 2009)

Tabulka č. 27 **Vývoj stupně deprivace v bydlení (v %)**

Stupeň deprivace v bydlení (dle definice EU):

- a) má problém s vlhkostí v bytě/domě
- b) nemá koupelnu uvnitř bytu
- c) nemá splachovací záchod v bytě
- d) má problém s nedostatkem světla (tmavý byt)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom - stupně 0	-	-	-	-	-	85,6	86,4	86,9	87,9	88,9
sen dom - stupně 2+	-	-	-	-	-	2,5	2,3	2,4	2,2	2,0
non sen dom - stupně 0	-	-	-	-	-	85,6	86,0	88,0	88,4	88,8
non sen dom - stupně 2+	-	-	-	-	-	2,3	2,3	1,9	2,4	2,3

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014 (pozn. ukazatel sledován od EU-SILC 2010)

Tabulka č. 28a **Vývoj počtu seniorských domácností se stupněm deprivace v bydlení 0: dle osoby v čele (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
senior je osoba v čele nebo manžel/ka	-	-	-	-	-	86,4	86,9	87,2	88,2	89,4
senior je jiná osoba v domácnosti	-	-	-	-	-	78,7	81,9	84,7	85,6	83,1
sen dom - stupně 0	-	-	-	-	-	85,6	86,4	86,9	87,9	88,9

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014 (pozn. ukazatel sledován od EU-SILC 2010)

Tabulka č. 28b **Vývoj počtu seniorských domácností se stupněm deprivace v bydlení 0: dle počtu členů (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	-	-	-	-	-	84,3	82,9	83,5	84,6	87,3
1členná dom - žena	-	-	-	-	-	83,7	85,4	86,4	87,7	88,6
2členná dom	-	-	-	-	-	87,4	88,5	89,2	90,2	90,3
3+ dom	-	-	-	-	-	84,5	84,1	83,8	84,1	86,4
sen dom - stupně 0	-	-	-	-	-	85,6	86,4	86,9	87,9	88,9

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014 (pozn. ukazatel sledován od EU-SILC 2010)

Tabulka č. 29 **Vývoj počtu domácností pobírajících příspěvek na bydlení (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
pobírá PnB sen dom	2,6	2,3	1,4	0,9	0,7	1,0	1,3	1,6	2,1	2,7
pobírá PnB non sen dom	9,6	9,0	7,4	4,3	3,3	3,3	3,9	4,3	4,0	6,0

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Chudoba domácností seniorů dle ukazatelů AROP a reziduálního příjmu (2005-2014)

Tabulka č. 30 **Vývoj ukazatele AROP 50, seniorské domácnosti v členění dle počtu osob (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	1,0	1,6	1,6	2,2	3,4	1,6	1,5	1,9	4,0	2,8
1členná dom - žena	2,0	3,0	3,3	4,1	5,0	4,0	4,3	3,8	3,0	3,2
2členná dom	1,0	1,5	2,1	1,6	1,2	1,1	1,9	1,3	1,2	2,1
3+ dom	1,4	1,3	1,0	1,5	1,3	0,9	2,4	3,2	2,8	2,4
sen dom	1,4	1,9	2,2	2,4	2,5	1,9	2,6	2,4	2,3	2,6
non sen dom	8,1	6,9	6,6	6,7	6,1	7,0	7,0	6,9	5,8	6,9

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 31 **Vývoj ukazatele AROP 60, seniorské domácnosti v členění dle počtu osob (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	4,3	6,6	7,7	9,9	12,6	7,6	8,1	7,0	9,0	9,1
1členná dom - žena	15,6	16,7	15,9	21,3	23,5	23,2	21,6	16,7	15,5	17,0
2členná dom	3,0	3,2	3,1	2,8	2,6	2,4	3,4	2,9	2,4	3,9
3+ dom	2,4	3,1	2,6	3,1	2,4	3,8	4,3	6,2	6,0	6,2
sen dom	6,4	7,2	7,0	8,9	9,3	8,7	8,8	8,0	7,6	8,7
non sen dom	13,4	12,2	11,6	11,2	10,3	10,7	11,8	11,4	10,4	11,5

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 32a **Vývoj ukazatele AROP 70, seniorské domácnosti v členění dle počtu osob (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	27,2	31,6	34,9	38,5	42,6	26,7	26,2	24,8	26,1	27,5
1členná dom - žena	45,6	47,4	45,9	53,7	56,8	49,4	51,2	45,8	44,6	49,4
2členná dom	5,6	6,6	6,4	7,4	7,8	6,2	6,8	5,6	4,5	6,9
3+ dom	7,4	9,8	6,8	8,2	5,8	6,5	8,2	9,3	11,1	10,9
sen dom	18,2	20,5	19,9	23,8	24,1	19,7	20,4	20,0	19,7	22,3
non sen dom	19,7	19,4	18,0	17,4	16,7	16,8	17,6	17,9	17,0	17,7

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 32b **Vývoj ukazatele AROP 50 (příjmy domácnosti bez sociálních příjmů), seniorské domácnosti v členění dle počtu osob (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	1,0	1,6	1,6	2,3	4,6	1,6	1,9	1,9	4,8	3,9
1členná dom - žena	2,5	3,2	3,7	4,6	6,1	4,6	5,0	4,2	3,6	3,9
2členná dom	2,4	3,1	2,9	2,1	2,0	1,6	2,3	2,0	2,2	3,2
3+ dom	4,3	4,2	2,6	3,2	2,7	2,2	3,1	4,7	4,5	5,0
sen dom	2,7	3,2	2,9	3,1	3,5	2,6	3,2	3,1	3,2	3,8
non sen dom	14,2	12,8	11,8	11,8	9,5	9,7	10,1	9,9	8,3	10,4

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 33 **Vývoj ukazatele AROP 60 (příjmy domácnosti bez sociálních příjmů), seniorské domácnosti v členění dle počtu osob (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	5,9	6,6	7,7	10,1	14,0	8,6	9,1	7,5	9,6	11,0
1členná dom - žena	16,0	17,3	16,4	22,5	24,9	24,1	23,0	18,1	17,5	20,3
2členná dom	3,9	4,4	3,8	3,4	3,3	3,1	4,1	3,6	3,4	4,6
3+ dom	7,4	7,2	5,4	6,0	4,2	4,4	6,1	7,1	7,4	8,3
sen dom	8,0	8,8	8,0	10,1	10,5	9,5	9,9	8,9	8,9	10,5
non sen dom	18,7	18,2	17,0	17,2	14,4	14,5	15,6	15,5	14,1	15,1

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 34 **Vývoj ukazatele AROP 70 (příjmy domácnosti bez sociálních příjmů), seniorské domácnosti v členění dle počtu osob (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1členná dom - muž	29,1	32,9	35,4	39,6	45,1	29,8	27,7	27,2	28,8	30,0
1členná dom - žena	46,3	48,5	46,6	55,5	58,7	51,3	53,1	47,6	47,3	52,9
2členná dom	6,6	7,8	6,9	8,4	8,9	7,3	8,1	6,2	5,3	7,9
3+ dom	11,4	12,3	9,9	12,7	9,9	8,1	9,8	11,2	14,1	12,7
sen dom	19,8	21,9	20,9	25,7	26,1	21,3	21,9	21,3	21,6	24,3
non sen dom	25,3	25,3	23,6	23,8	21,5	21,8	22,1	22,3	21,6	21,8

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 35a **Vývoj ukazatele Reziduální příjem, domácnosti s ukazatelem < životní minimum v členění dle formy bydlení (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom - vlastnické byd.	3,7	5,0	4,3	1,2	1,1	0,9	1,2	1,1	1,5	1,9
sen dom - nájemní byd.	11,3	15,1	10,5	4,0	5,2	4,9	7,4	8,1	8,7	9,4
sen dom celkem	5,5	7,0	5,4	1,7	1,8	1,6	2,1	2,1	2,5	2,9
non sen dom - vlastnické byd.	10,5	8,6	7,0	3,3	2,3	2,8	3,3	3,2	3,4	2,6
non sen dom - nájemní byd.	24,9	23,6	21,4	11,1	10,8	12,6	12,8	13,9	14,8	16,9
non sen dom celkem	14,8	12,9	11,2	5,5	4,6	5,1	5,5	5,7	6,0	6,2

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 35b **Vývoj ukazatele Reziduální příjem (příjmy domácnosti bez sociálních příjmů), domácnosti s ukazatelem < životní minimum v členění dle formy bydlení (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom - vlastnické byd.	4,8	5,8	4,8	1,6	1,4	1,3	1,5	1,5	2,0	2,3
sen dom - nájemní byd.	14,7	17,4	12,6	4,8	6,0	6,6	8,4	10,0	14,0	12,2
sen dom celkem	7,0	8,3	6,2	2,2	2,2	2,2	2,5	2,7	3,6	3,6
non sen dom - vlastnické byd.	15,3	14,1	11,4	6,0	3,9	4,5	5,2	5,6	5,2	4,6
non sen dom - nájemní byd.	31,6	31,1	27,6	19,0	16,8	17,2	19,2	19,3	19,7	24,0
non sen dom celkem	20,2	19,0	16,3	9,7	7,5	7,6	8,4	8,8	8,5	9,4

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 36a **Vývoj ukazatele Reziduální příjem, 1členné domácnosti s ukazatelem < životní minimum (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom 1členná - muž	6,7	6,7	5,1	2,2	2,2	2,9	3,3	2,1	3,4	3,1
sen dom 1členná - žena	11,3	16,2	11,9	2,7	4,0	3,4	4,2	3,8	4,7	4,7
sen dom	5,5	7,0	5,4	1,7	1,8	1,6	2,1	2,1	2,5	2,9
non sen dom	14,8	12,9	11,2	5,5	4,6	5,1	5,5	5,7	6,0	6,2

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

Tabulka č. 36b **Vývoj ukazatele Reziduální příjem (příjmy domácnosti bez sociálních příjmů), 1členné domácnosti s ukazatelem < životní minimum (v %)**

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
sen dom 1členná - muž	8,3	6,7	5,5	2,2	3,0	4,0	3,7	3,0	5,5	4,2
sen dom 1členná - žena	12,1	16,6	12,5	3,0	4,3	4,4	4,9	4,5	6,3	5,9
sen dom	7,0	8,3	6,2	2,2	2,2	2,2	2,5	2,7	3,6	3,6
non sen dom	20,2	19,0	16,3	9,7	7,5	7,6	8,4	8,8	8,5	9,4

Zdroj: Autoři na základě dat EU-SILC 2005-2014

**Příloha č. 2: Část 2 - rozbor problematiky
bydlení seniorů ve strategických
dokumentech měst**

město (podíl 65+)	rozběr problematiky bydlení seniorů ve strategických dokumentech měst
Ostrava- město ***	<p>KPSS 2015-2018: bydlení u seniorů není pojednáno, orientace na rozšiřování pobytových služeb + podpora terénních služeb a pečujících osob pro seniory ve snaze vyjít vstříc přání seniorů setrvat co nejdéle v domácím prostředí.</p> <p>U ohrožených soc. vyloučením uvedeny následující problémové oblasti, které by mohly být relevantní i pro bydlení seniorů.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nedostatečná kapacita podpory pro osoby v nepříznivé sociální situaci v terénních sociálních službách souvisejících s bydlením. • Nedostatečná podpora pro osoby bez domova se sníženou soběstačností v pobytových sociálních službách. <p>V této části je také opatření 1.2 Aktivně se podílet na vzniku a rozvoji sociálního bydlení v regionu, v jehož rámci má vzniknout expertní skupina napříč celým komunitním plánem.</p> <p>Monografie o stavu bezdomovectví v Ostravě (2012): Osamělí senioři uvedeni jako riziková skupina (faktor) ohrožení bezdomovectvím; v letech 2010-2012 navýšení nákladů na bydlení, aniž by odpovídajícím způsobem vzrostly i příjmy u domácností seniorů 37,4 % příjmu jde na bydlení, u jednočlenných domácností obecně je to 42,3 %).</p>
Frýdek- Místek (17,1 %)	<p>KPSS 2014-2018: Cíl (společný): Podpora bydlení pro všechny cílové skupiny, opatření 4.1 Podpora bydlení pro seniory.</p> <p>Ve SWOT u seniorů zmíněna bytová politika jako ohrožení + nárůst seniorů s nedostatečným finančním zajištěním.</p> <p>Sociální bydlení (existují zásady pro přidělování obecních bytů v režimu sociálního bydlení).</p> <p>Senior Point;</p> <p>Rada seniorů (poradní orgán primátora, informace je z roku 2013).</p>
Karviná (19,4 %)	<p>KPSS 2015-2018: Priorita 5 - Podpora specifických forem bydlení (jsou zmíněni senioři, jako lidé, jichž se týká problém ztráty bydlení).</p> <p>SWOT: slabé stránky - Chybí pobytová služba azylového typu pro ženy seniorky a noclehárna pro ženy seniorky; Osamělost a izolace seniorů, osamělé ženy v bytech RPG; Nedostatečná kapacita bytů pro manželské dvojice v bytových domech pro seniory a osoby se zdravotním postižením (dříve DPS).</p> <p>Značná pozornost je oblasti bydlení seniorů věnována i v KPSS z roku 2011, a to v rámci priority 4: Řešení sociálních bytů (jedná se např. o zajištění dostupnosti malých bytů pro seniory).</p> <p>Na stránkách města se objevují informace, které se týkají bydlení seniorů, např. v rozpočtu na rok 2014 se uvádí, že „chceme také jeden z městských domů přestavět na byty pro seniory“. V jiném článku (nedatované!!) se uvádí, že město vlastní 5 bytových domů pro seniory, kde je asi 500 bytů, v nichž senioři mají nízké nájemné a poskytují se jim služby, které jsou na ně cílené. Tato informace je také v Karvinském zpravodaji 9/2015, kde je také informace o tom, že město koupí ubytovnu Kosmos a přestaví ji na malé byty pro seniory (cca 100 jednotek).</p>
Havířov (19,8 %)	<p>KPSS 2014-2017: jako problém zmíněno to, že chybí levné bydlení pro osamocené seniory s nízkými příjmy (průřezový cíl 6 - Podpora sociálního a dostupného bydlení, totéž jako slabá stránka ve SWOT u seniorů); mezi opatřeními je jen Podpora bytů zvláštního určení (opatření 4.3), čímž se myslí dostupnost bytů v domech s pečovatelskou službou.</p> <p>Mají zpracovávánu Analýzu struktury bydlení ve správním obvodu ORP Havířov (2015). K seniorům tam toho moc není.</p>

město (podíl 65+)	rozbór problematiky bydlení seniorů ve strategických dokumentech měst
Opava *** (18,0 %)	<p>Rozšířili kapacitu ambulantních služeb a považují ji aktuálně za dostačující; dobrá dostupnost i u terénních služeb;</p> <p>V Příležitostech ve SWOT pro seniory je zmíněno: Využití části stavebního pozemku areálu bývalé porodnice (přístavby) ke zřízení komerčního bydlení pro seniory s dostupnou 24hodinovou službou; v opatřeních vznik jednoho nového domova se zvláštním režimem.</p> <p>V rámci sociálního bydlení mají dva domy, které nazývají „Domy pro seniory“, a pak jsou také byty v Seniorcentru Opava, které jsou malometrážní s regulovaným nájemným + je tam možnost pečovatelské služby (viz Koncepce rozvoje sociálního bydlení v Opavě na období 2011-2014); dle zprávy o revitalizaci domu ve správě Seniorcentra jsou nájemníky zejména sociálně slabé skupiny seniorů.</p> <p>Specifické cíle Koncepce rozvoje sociálního bydlení v Opavě (na roky 2011-2014): 5.1 Zajištění malometrážních bytů pro seniory se zvýšenou dostupností pečovatelské služby - sem patří opatření upravit a sjednotit pravidla pro přidělování sociálního bydlení pro seniory a navýšení kapacity Seniorcentra o 58 bytů.</p>
Bohumín (17,3 %)	<p>Informace z roku 2013: Město mělo k bydlení seniorů a osob se zdravotním handicapem vyčleněno šest domů zvláštního určení s 98 byty, které umožňují bydlení neústavního charakteru a jejich obyvatelé mohou využít terénní pečovatelskou službu. V září 2012 radní ale schválili nové zásady a kritéria pro uzavření nájemní smlouvy do domů zvláštního určení (domů s pečovatelskou službou). Rovněž došlo ke snížení počtu těchto domů ze šesti na dva. Hlavním důvodem této změny byl jednak malý zájem o přidělení bytu v některých domech a také stav některých budov (sociální zařízení na chodbách, chybějící bezbariérový přístup do domu či výtahu), který již neodpovídá potřebám občanů, kteří z důvodu věku, chronického onemocnění nebo zdravotního postižení potřebují pomoc při zvládnání základních životních potřeb.</p> <p>Funguje zde senior taxi (v Bohumíně není MHD).</p>
Bruntál (15,7 %)	<p>KPSS 2015-2017: mají naplánováno zpracovat rozbór potřebnosti sociálního bydlení; Priorita: „Senioři mají možnost získat malometrážní byty za ekonomicky přijatelných podmínek“, v rámci této priority mj. opatření „Změna pravidel, kterými se stanoví zásady hospodaření s bytovým fondem v majetku Města Bruntál pro pronajímání bytových jednotek v domě s pečovatelskou službou v majetku Města Bruntál“ (opatření směřuje ke změně snížení registračního poplatku a platby 6měsíčního nájmu předem, k získání dostupného bydlení pro seniory; osoby, které uvolní vícemetrážní byt, budou zvýhodněny).</p>
Český Těšín (15,6 %)	<p>KPSS 2014-2016: ve SWOT u skupiny Senioři a OZP je uveden nedostatek sociálního bydlení jako ohrožení; jinak se ho ale cíle a opatření ve vztahu k seniorům netýkají - společný cíl „Podporovat vznik sociálního bydlení a dobrovolnictví“ je navázán spíše na osoby ohrožené sociálním vyloučením (včetně osob s nízkými příjmy, takže seniorů by se to mohlo týkat, ale není to uvedeno).</p> <p>Zřejmě mají nějaké malometrážní byty určené pro seniory a osoby nad 27 let se ZP, ale informace je z roku 2010. Zásady pro přidělení malometrážního bytu na ul. Kysucká. V Zásadách pro hospodaření s bytovým fondem města Český Těšín z roku 2014 se s pojmem senior nebo nějakým odpovídajícím věkovým kritériem nepracuje.</p>
Hlučín (19,0 %)	<p>Ve Střednědobém plánu sociálních služeb a souvisejících aktivit 2014-2017 se se sociálním bydlením pro seniory nepracuje, jdou tradičně podporou pečovatelské a asistenční služby + podpora domovů důchodců (včetně zřízení jednoho nového). Otázka bydlení se nevyjevila ani v dotazníkovém šetření mezi seniory, která byla v dokumentu prezentována.</p>

město (podíl 65+)	rozběr problematiky bydlení seniorů ve strategických dokumentech měst
	Zásady pro postup při pronájmu městských bytů (z roku 2012): je uvedeno, že město má mj. byty pro seniory a zdravotně postižené občany (I. + II. NP domu 1. máje 852/1), není však stanoven postup/kritéria výběru při jejich přidělování.
Kopřivnice (15,8 %)	<p>KPSS 2013-2016: město nedisponuje domovem pro seniory, občané využívají zařízení v okolních městech; otázka zřízení domova pro seniory je v pracovní skupině hodně diskutovaná (chybí dům seniorů jako slabá stránka ve SWOT) → zřízení domova pro seniory je jedním z opatření; je zmíněna skupina osob v seniorském věku „bez přístřeší“ jako skupina vyžadující sociální pomoc; úbytek městských bytů jako ohrožení ve SWOT pro všechny skupiny.</p> <p>Opatření 3.3 - Řešení nízkonákladového bydlení s přiměřenou mírou podpory, pomoci a péče pro osoby, které se vzhledem k věku, zdravotnímu stavu a příjmům ocitly v nepříznivé sociální situaci.</p> <p>Strategický plán rozvoje města Kopřivnice: výstavba 2 domovů seniorů do roku 2022.</p>
Krnov *** (19,3 %)	<p>KPSS 2013-2016: mají dva cíle pro seniory, jedním z nich je podpora a rozvoj terénních sociálních služeb pro seniory, v jeho rámci zajištění důstojného života seniorů v domácím prostředí a oddálení nástupu seniora do pobytových služeb.</p> <p>Dostatečné pokrytí sociálními službami pro seniory města Krnov jako silná stránka SWOT, ale současně Chybí dostupné ubytování pro osoby v nepříznivé životní situaci (např. zdravotní stav, bariérovost, finanční problémy) jako nejvýznamnější slabá stránka.</p> <p>Nemají pořadníky na městské byty (zrušili je).</p> <p>Mají Strategický plán sociálního začleňování (2015-2018), ve kterém je uvedena následující problémová oblast: Dostupnost bydlení pro skupiny obyvatel ohrožené sociálním vyloučením (zejména rodiny/matky s dětmi, osoby s nízkým příjmem, seniory, osoby vracející se z výkonu trestu). Prioritou pak je tuto dostupnost zlepšit, a to např. nastavením systému sociální bytové politiky města s cílem snížit počet osob ohrožených ztrátou bydlení o 20 % nebo zvýšením počtu sociálních bytů města o 38 + prevence (např. terénní programy); vysloveně k seniorům nic, vše obecně k výše uvedené cílové skupině. Super kvantifikace, to je dost vzácné.</p>
Nový Jičín (17,5 %)	<p>KPSS (2012-2015) ve SWOT u seniorů do slabých stránek zařadily nedostatek malokapacitních pobytových zařízení pro seniory a také změnu systému přidělování bytů do domů s pečovatelskou službou (změna kritérií pro přidělování bytů). To je následně rozvedeno v opatření 10.2 Změna systému přidělování bytů v domech s pečovatelskou službou: Město Nový Jičín v současné době vlastní tři domy s pečovatelskou službou, ve kterých je celkem 266 bytů. Většina nájemníků těchto bytů však neodebírá pečovatelskou službu. Současně jsou byty přidělovány nájemcům, kteří neuvítají služeb pečovatelských, naopak klienti, kteří by péči potřebovali vzhledem ke kontraindikacím (psychické poruchy, alkoholismus), nedosáhnou na přidělení bytu.</p> <p>V zápisu jednání skupiny KPSS zabývající se seniory (červen 2014) je uvedeno:</p> <p>Na základě diskuse jednotlivých skupin byly stanoveny tyto problémy:</p> <p>I. Potřeba levného a dostupného malometrážního bydlení pro seniory</p> <ul style="list-style-type: none"> • senioři často zůstanou sami, s nízkým příjmem, někteří i zadlužení • nejlepší variantou je, aby byty byly zároveň bezbariérové.
Třinec (18,6 %)	Strategický plán města Třince do roku 2020 - je zde uvedena priorita Vybudování systému sociálního bydlení, která zahrnuje výstavbu/přestavbu malometrážních bytů a adaptaci části nevyužitého bytového fondu na byty zvláštního určení (domy s pečovatelskou službou).

město (podíl 65+)	rozbor problematiky bydlení seniorů ve strategických dokumentech měst
	<p>KPSS (2013-2017) - je zmíněn nedostatek bytů s pečovatelskou službou a také Nedostupnost nízkonákladového a malometrážního bydlení pro osoby s nižšími příjmy (jako slabá stránka a ohrožení ve SWOT skupiny seniori a OZP) → opatření Navýšení kapacity bydlení pro seniory s nabídkou terénních sociálních služeb (pečovatelskou službou - 22 bytů), v jeho rámci mj. Vytvoření Koncepce bydlení.</p> <p>Podle článku z iHorizontu z konce roku 2013 byl plán, že v Třinci vznikne 100 nových sociálních bytů, výstavba plánovaná na rok 2015.</p>
Orlová (15,1 %)	<p>KPSS (2016-2018): jako slabá stránka ve SWOT u seniorů: Problematické umístění osob do pobytových zařízení: mladší 65 let, nízké příjmy, psychiatrické diagnózy a jako Hrozba je uvedena narůstající insolventnost seniorů. Návazná opatření se ale týkají především investic do stávajících domovů seniorů a případně do ambulantních i terénních služeb (rozšíření pracovní doby pečovatelské služby).</p>
Zlín *** (20,4 %)	<p>KPSS 2014-2017: je věnována pozornost bydlení seniorů, jednak důraz na pečovatelskou službu (s cílem umožnit setrvání v domácím prostředí), jednak je zahrnuta priorita (Priorita 2.2) zaměřená na rezidenční služby mj. pro osoby bez přístřeší v seniorském věku (→ cíl: zřízení domova se zvláštním režimem). Zajímavá je Priorita 2.4: Podpora mezigeneračního bydlení, v jejímž rámci má vzniknout 10 bytů zvláštního určení (pro seniory) a 6 startovacích bytů; tím mj. umožní seniorům snížit náklady na bydlení.</p> <p>Pravidla pro poskytování bydlení pro seniory a zdravotně postižené osoby v bytech k tomu určených v majetku statutárního města Zlína: bodový systém, v jehož rámci je zohledněno také současné bydlení (např. extra body pro osoby v nájmu nebo na ubytovně, také pokud bydlí více generací společně).</p>
Kroměříž *** (19,6 %)	<p>KPSS 2015-2017: zaměření na podporu ambulantních a terénních služeb s cílem podpořit deinstitucionalizaci sociálních služeb pro seniory.</p> <p>Pravidla hospodaření s byty v majetku města Kroměříže: Byty v domech zvláštního určení pro umístění důchodců: pravidla nezahrnují bytovou situaci důchodců (9 DZU + 2 domy, které jsou navíc podmíněny příjmově).</p>
Vsetín (19,1 %)	<p>KPSS 2015-2020: tradiční přístup zaměřený na podporu sociálních služeb pro seniory (denní stacionáře, pečovatelská služba, domovy pro seniory atd.).</p> <p>Koncepce bydlení města Vsetína 2012-2020: seniori jsou uváděni jako ohrožená skupina a seniori bez přístřeší jsou pak mj. zmíněni jako skupina zvláště vyžadující podporu v oblasti bydlení, DPS - 258 bytů, nájemné v těchto bytech je přizpůsobeno finančním možnostem lidí plně odkázaných na invalidní či starobní důchody; roste počet žádostí o malé byty v DPS (1+1) - reakce na ovdovění a s tím související pokles příjmu domácnosti, celkově roste počet žádostí seniorů o pronájem městského bytu.</p> <p>Pravidla pro pronajímání bytů zvláštního určení a bytů zvláštního určení sloužících pro ubytování osob se zdravotním postižením (2015): v bodovém hodnocení je zohledněna příjmová situace (po odečtení nákladů na bydlení), vybrané aspekty stávajícího bydlení (i např. pocit izolovanosti nebo nadměrný byt, ale má to malou bodovou dotaci).</p>
Uherské Hradiště *** (19,5 %)	<p>KPSS 2015-2017: lidé si přes DPS řeší bytovou situaci (mají zájem o bydlení, ale ne o pečovatelskou službu).</p> <p>Pravidla o poskytování bydlení v Domech s pečovatelskou službou a v Domě s chráněnými byty (2015): netransparentní, není zřejmé, na základě jakých skutečností se rozhoduje.</p>

město (podíl 65+)	rozběr problematiky bydlení seniorů ve strategických dokumentech měst
Valašské Meziříčí (19,4 %)	<p>KPSS (mikroregionu, 2012-2016): jedním z cílů je Podpora setrvání seniorů ve vlastním prostředí (v jeho rámci pak klasicky komplexně příslušné sociální služby, netypické je jen opatření „Zajištění úkonů pečovatelských služeb alternativními veřejnými službami“).</p> <p>Strategický plán rozvoje města Valašské Meziříčí (2014-2020): cílem je zvýšení kapacity pobytových zařízení pro seniory a OZP a v jeho rámci je uveden mj. úkol „Úprava pravidel pro přidělování bytů v ul. Tolstého a J.K. Tyla se záměrem ubytování seniorů v těchto lokalitách“, jinak hlavně zbudování senior parku.</p> <p>Ve veřejné anketě v roce 2015 (zúčastnilo se jí 1 171 občanů) bylo kvalitní bydlení pro seniory zařazeno mezi 10 „ověřených problémů města“, a to hned jako třetí v pořadí.</p>
Otrokovice (19,0 %)	<p>KPSS (aktualizace na roky 2016-2017): u cílové skupiny Senioři je jen jedna priorita, a to „Podpora sociálních služeb poskytovaných v přirozeném prostředí uživatelů“ (v jejím rámci dobrovolníci, ošetřovatelé, podpora pečujících osob, doprava). Ve SWOT je jako ohrožení uvedeno snižování životní úrovně seniorů, kteří si nebudou moci dovolit platit za služby.</p> <p>U cílové skupiny Osoby ohrožené sociálně patologickými jevy pak je ve SWOT jako slabá stránka uvedeno, že „Chybí pobytové zařízení pro lidi bez domova v seniorském věku + zdravotně postižené důchodce“ a návazně pak formulováno opatření 4.3.3 Zařízení pro osoby bez přístřeší bez příjmu - domov se zvláštním režimem nebo azylový dům pro seniory.</p> <p>Integrovaný strategický rozvojový plán města Otrokovic 2014-2023: V rámci priority „Kvalita života“ jsou mezi specifickými podporovanými skupinami zmíněni senioři a návazně „domov pro seniory s nízkými příjmy nebo bez příjmu. To je dále specifikováno v akčním plánu na roky 2016-2017 jako „Domov se zvláštním režimem a kapacitou 20 osob vyžadujících stálou péči, s nízkými nebo žádnými příjmy a se závislostmi“. V akčním plánu je uvedeno také sociální bydlení, ovšem bez vazby na seniory.</p>
Rožnov pod Radhoštěm (19,5 %)	<p>KPSS 2014-2016: velmi heslovité, bydlení seniorů není rozvedeno, jako problém uveden nedostatek pobytových kapacit.</p> <p>Koncepce rozvoje bydlení města Rožnov pod Radhoštěm (2010): o bydlení seniorů nepojednává.</p> <p>Pravidla pro přidělování městských bytů se nepodařilo dohledat.</p>
Uherský Brod (18,9 %)	<p>KPSS (aktualizace): důraz na setrvání seniorů ve vlastních bytech, což se ovšem přetavilo ve dvě priority, které s tímto příliš nesouvisí (zvýšení kapacit domu se zvláštním režimem pro osoby s demencí a pak „aktivní trávení volného času“); senioři pak jsou zahrnuti i v dalších dvou skupinách (OZP a Rodina, mládež, děti a osoby ohrožené sociálním vyloučením); oblast bydlení seniorů pojednána není.</p> <p>Pravidla pro nájem bytů v domě s pečovatelskou službou: stávající nevhodné ubytování je zohledněno jen okrajově, lidé, kteří se do tíživé životní situace dostali v důsledku sociálních poměrů, jsou znevýhodněni oproti těm, kteří se do ní dostali v důsledku svého zdravotního stavu.</p>
Holešov (20,2 %)	<p>KPSS 2016-2018: je zahrnuto opatření výstavba bytů pro osoby s nízkými příjmy, podpora sociálního bydlení, ovšem nikoliv v návaznosti na situaci seniorů; ve SWOT je mezi slabými stránkami zmíněna neexistence specializovaného zařízení pro psychotiky, alkoholiky a seniory bez přístřeší; aktivity zaměřené na kapacity domova se zvláštním režimem; v KPSS je samostatně a podrobněji zpracována cílová skupina Romové (včetně bydlení).</p>

Příloha č. 3: Část 2 - Návody k rozhovorům

Rozhovor na sociálních odborech obcí s rozšířenou působností

1/ PRACOVNÍ POZICE V RÁMCI ODBORU

- Jaký podíl z vašich klientů tvoří senioři?
- Bylo to tak vždycky, nebo pozorujete, že se jejich počet v průběhu doby mění? Pokud ano, jak?
- Jaké jsou demografické charakteristiky klientů seniorů (sociodemografické charakteristiky jako věk, rodinný stav, zdravotní stav, příp. vzdělání, způsob bydlení, zda ve vlastním domku, v nájemném bytě, obecním bytě, v bytovce, domě s pečovatelskou službou atd.)?
- Jaké jsou možnosti seniorů v oblasti bydlení ve vašem městě? Mají senioři problémy s cenovou dostupností některých typů bydlení? O jaké bydlení mají senioři ve vašem městě především zájem?

2/ ČETNOST KONTAKTŮ SENIORŮ S ÚŘADEM

- Jakým způsobem se na vás senioři obracejí (kdo jim dal informaci o možnosti pomoci, přicházejí sami, někdo informuje o jejich problémech)?
- Realizujete depistáž za účelem oslovení této skupiny klientů? Pokud ano, podle čeho tyto seniory vyhledáváte a jaké informace přitom využíváte?
- Víte o tom, že by mezi seniory mohli být i takoví, kteří o možnostech pomoci sociálního odboru nemají žádné informace, a tudíž v případě krize nevyužívají této možnosti, nečerpají službu?
- Máte informace o případech, kdy nárok na dávky HN a SSP související s bydlením v konkrétních případech seniorů není čerpán? Pokud ano, víte, z jakých důvodů?
- Postupuje vaše oddělení nějak aktivně při jednání s domácnostmi, které na dávky mají nárok a nežadají o ně? Jaké aktivity podnikáte, jaké byste případně podnikat mohli?

3/ PROBLÉMY SENIORŮ SE KTERÝMI SE OBRACÍ NA SOCIÁLNÍ ODBOR

- Jaké jsou podle Vaší zkušenosti nejčastější potíže seniorů, kteří se na Vás obracejí o pomoc? (příklady)
- A kdybyste se zamyslel/a nad jejich potížemi pouze ve vztahu k jejich bydlení? S čím vším se při své práci setkáváte? (kumulace problémů s bydlením a kterých, příčiny a důsledky)
- Jakých zdrojů využívají v rámci řešení krizové situace - formálních (dávky) i neformálních (rodinné vazby)?
- Dochází ve vaší obci k situacím, kdy senioři ztrácí bydlení? Jak častý je tento problém? Jakým způsobem k tomu dochází? A myslíte si, že senioři jsou ohroženi ztrátou bydlení (více či méně ve srovnání s jinými skupinami)?
- Jak reagují seniorské domácnosti na nepříznivou událost (dvě rozdílné události: úmrtí partnera a růst nákladů na bydlení)? Dochází ke stěhování těchto domácností do bytů s nižšími provozními náklady?
- Pokud seniorská domácnost na tuto situaci nereaguje stěhováním, je tomu tak proto, že, dávky na bydlení (PnB a DnB) pokryjí nepříznivou situaci spočívající v poklesu příjmů domácnosti nebo růstu nákladů na bydlení nebo je nedosta- tečná nabídka odpovídajícího bydlení (odpovídající: cena, bezbariérovost-výtah), nedostatek služeb typu „domov důchodců“, nezvládnutí samotného stěhování nebo přetrhání sociálních vazeb?

4/ NÁSTROJE POMOCI

sociální práce se seniory

- MPSV x zákon o sociálním bydlení - v souvislosti s tím, jsou senioři jednou z klíčových skupin ve vztahu k tomuto zákonu? Jsou ohroženi rizikem ztráty bydlení více než ostatní skupiny? Proč?
- Jaké nástroje sociální práce se ukazují jako potřebné a užitečné (zda jsou pro její výkon na daném odboru splněny podmínky, co je potřeba změnit, aby tyto podmínky splněny byly, dostupnost a nedostupnost nástrojů apod.)?
- Když srovnáte práci se seniory s ostatními klienty, zdá se Vám, že je to stejné, nebo se práce se seniory v něčem odlišuje? V čem?
- Můžete uvést příklady jednotlivých potíží seniorů a užití konkrétních nástrojů při jejich řešení?
- Jakou pomoc od Vás tito lidé nejčastěji očekávají?
- V jakých záležitostech můžete klientům pomoci?
- V kolika případech jste schopni nabídnout pomoc při řešení problémů s bydlením? Jsou nějaká specifika, pokud jde o Vaši obec?
- Obracují se na Vás i v záležitostech, kde jim pomoc nemůžete nabídnout?
- Co děláte, pokud v některých záležitostech klientům nemůžete pomoci? Máte nějaké možnosti pomoc zprostředkovat?
- Nakolik jsou vhodným nástrojem pro seniory pobytové služby? Jsou využívány cílovou skupinou? Vyhovují z hlediska kapacity, kvality služeb atd. atp.? A pečovatelská služba?
- Myslíte si, že ubytovny jsou vhodným nástrojem pro řešení ztráty standardního bydlení u seniorů? Jak se k tomu staví obec? Vyskytují se na ubytovnách ve vaší obci senioři? Setkáváte se se seniory - bezdomovci „bez přístřeší“? Existuje nějaká pomoc těmto lidem?

bytová politika obce

- Existují na bytovém odboru nástroje, které by podle Vás zohledňovaly problémy seniorů, a jaké?
- Jak jsou senioři zohledňováni v pravidlech pro přidělování bytů? Jsou zohledňováni jako specifická cílová skupina?
- Má obec bytový fond, který v případě potřeby nabízí seniorům?
- Jak funguje spolupráce mezi sociálním odborem a bytovým odborem (např. možnost účastnit se jednání bytové komise a ovlivnit průběh jejího rozhodování)?
- Jsou nějaké fondy obce na podporu bydlení seniorů?
- Existuje u vás v obci projekt sdíleného bydlení pro seniory, případně jiný takto cílený projekt? Jaké máte zkušenosti s tímto projektem? Pokud neexistuje, v čem by podle vás byl přínosný?
- Máte nějaké informace o nové výzvě MMR na rok 2015 pro výstavbu komunitních domů seniorů? Co o této výzvě víte? Zvažujete možnost žádat o finanční podporu investiční výstavby bezbariérového bytového domu podporujícího komunitní život seniorů? Pokud ne, co tomu brání?
- Plánujete ve vašem městě nějakou další výstavbu seniorských domů, včetně bydlení privátního typu, jiných než v rámci sociálního bydlení?

sociální dávky

- Jakou roli podle Vás sehrávají sociální dávky - příspěvek na bydlení, doplatek na bydlení, příspěvek na živobytí, případně MOP - v řešení krizových situací seniorů v oblasti bydlení?
- Jakou máte představu o nárocích na tyto dávky, a jsou vůči seniorům efektivně nastaveny?
- Jak jsou senioři úspěšní v žádostech o dávky (bariéry, proč dávky nedostávají)?
- Máte názor na to, které položky ze spotřebního koše seniorů by měly být zohledněny v dávkových systémech, případně které z nich zohledňovány jsou, alespoň v rámci místní praxe posuzování nároku na MOP?

5/ SPOLUPRÁCE ORGANIZACÍ

- Jak byste charakterizoval/a spolupráci sociálního odboru a dávkového systému při ÚP?
- Kdo další nabízí ve městě pomoc seniorům v oblasti řešení jejich problémů s bydlením - NNO, další úřady nebo kdokoliv jiný - kdo je mezi nimi významný pokud jde o oblast bydlení seniorů? Spolupracujete s některými z těchto organizací - pokud ano, jakým způsobem? Případně problémy ve vztahu k těmto organizacím?

6/ JE JEŠTĚ NĚJAKÁ DŮLEŽITÁ OBLAST V TÉTO PROBLEMATICE, NA KTEROU JSEM SE V PRŮBĚHU ROZHOVORU NEDOSTAL A CHTĚL/A BYSTE JI ZMÍNIT?

Rozhovor s pracovníky bytových odborů (odborů správy majetku) obcí s rozšířenou působností

1/ BYDLENÍ SENIORŮ VE MĚSTĚ

- Považujete seniory ve Vašem městě za skupinu, která se potýká s problémy v oblasti bydlení? V čem je tato skupina odlišná od ostatních skupin populace potýkajících se s problémy s bydlením?
- O jaké domácnosti seniorů se jedná? Jaké mají problémy (příklady)? Jaké jsou příčiny jejich problémů s bydlením? Co je pro tyto seniory typické např. z hlediska kvality života, typu bydlení, rodinného stavu, vztahů apod.?
- Je možné nějakým způsobem charakterizovat bydlení seniorů ve městě (obecně, jestli jsou spíš v domech nebo v bytech, v páru nebo osamělí apod.)?
- Jaké jsou možnosti seniorů v oblasti bydlení ve vašem městě? Mají seniory problémy s cenovou dostupností některých typů bydlení? O jaké bydlení mají seniory ve vašem městě především zájem?
- Jak reagují seniorské domácnosti na nepříznivou událost (dvě rozdílné události: úmrtí partnera a růst nákladů na bydlení)? Dochází ke stěhování těchto domácností do bytů s nižšími provozními náklady?
- Pokud seniorská domácnost na tuto situaci nereaguje stěhováním, je tomu tak proto, že dávky na bydlení (PnB a DnB) pokryjí nepříznivou situaci spočívající v poklesu příjmů domácnosti nebo růstu nákladů na bydlení nebo je nedostatečná nabídka odpovídajícího bydlení (odpovídající: cena, bezbariérovost-výtah), nedostatek služeb typu „domov důchodců“, nezvládnutí samotného stěhování nebo přetrhání sociálních vazeb?
- Dochází ve vaší obci k situacím, kdy seniory ztrácí bydlení? Jak častý je tento problém? Jakým způsobem k tomu dochází? A myslíte si, že seniory jsou ohroženi ztrátou bydlení (více či méně ve srovnání s jinými skupinami)? Co by se podle Vašich zkušeností z praxe dalo dělat, aby k situacím ztráty bydlení seniorů docházelo co nejméně? Jaké nástroje má obec pro tyto případy k dispozici? Zkušenosti (účinnost, selhávání ap.).

2/ SENIOŘI JAKO KLIENTI AGENDY ODBORU

- Mohl/a byste odhadnout, jak často se na váš odbor obracejí seniory, tedy lidé v důchodovém věku? S čím se na vás typicky obracejí? Dochází v průběhu doby k nějakým změnám, pokud jde o jejich počet nebo např. typ problémů?
- Jakou pomoc od Vás tyto lidé nejčastěji očekávají? V jakých záležitostech můžete klientům pomoci? Setkáváte se i se situacemi, kdy jim pomoc nemůžete nabídnout? Co tomu brání?
- Co děláte, pokud v některých záležitostech klientům nemůžete pomoci? Máte možnost jim zprostředkovat pomoc ze strany jiného pracovníka nebo organizace?
- MPSV x zákon o sociálním bydlení - v souvislosti s tím, jsou seniory jednou z klíčových skupin ve vztahu k tomuto zákonu? Jsou ohroženi rizikem ztráty bydlení více než ostatní skupiny? Proč?

3/ NÁSTROJE POMOCI

- Disponuje obec vlastním bytovým fondem? Jaké procento z něj obývají seniory?
- Jakým způsobem jsou obecní byty přidělovány (pravidla přidělování)? Jsou v těchto pravidlech nějak zohledňování seniory?

- Jsou nějaké byty speciálně vyčleněné k zabydlování seniory? Pokud ano, můžete je prosím charakterizovat? Jsou seniorům přidělovány i jiné byty (mimo tyto speciálně vyčleněné)?
- Vyčleňuje vaše obec část bytového fondu jako sociální? Jakým způsobem definuje obec „sociální“ byty? Pro jaké kategorie nájemníků jsou tyto byty vyhrazeny?
- Existuje u vás v obci projekt sdíleného bydlení pro seniory, případně jiný takto cílený projekt? Jaké máte zkušenosti s tímto projektem? Pokud neexistuje, v čem by podle vás byl přínosný?
- Máte nějaké informace o nové výzvě MMR na rok 2015 pro výstavbu komunitních domů seniorů? Co o této výzvě víte? Zvažujete možnost žádat o finanční podporu investiční výstavby bezbariérového bytového domu podporujícího komunitní život seniorů? Pokud ne, co tomu brání?
- Plánujete ve vašem městě nějakou další výstavbu seniorských domů, včetně bydlení privátního typu, jiných než v rámci sociálního bydlení?
- Myslíte si, že ubytovny jsou vhodným nástrojem pro řešení ztráty standardního bydlení u seniorů? Jak se k tomu staví obec? Vyskytují se na ubytovnách ve vaší obci senioři? Setkáváte se seniory - bezdomovci „bez přístřeší“? Existuje nějaká pomoc těmto lidem?
- Existuje v obci nějaký dokument, který by se zabýval oblastí bydlení, případně sociálním bydlením, potažmo bydlením seniorů? O jaký dokument se jedná? Co je jeho obsahem? Daří se naplňovat jeho cíle?

4/ SPOLUPRÁCE

- Využíváte spolupráce ostatních odborů? Kterých? Jak byste charakterizoval tuto spolupráci?
- Využíváte spolupráce s dalšími organizacemi, NNO, dalšími úřady? Kdo je mezi nimi významný, pokud jde o oblast bydlení seniorů? Pokud spolupracujete, jakým způsobem? Je tato spolupráce účinná?

5/ JE JEŠTĚ NĚJAKÁ DŮLEŽITÁ OBLAST V TÉTO PROBLEMATICE, NA KTEROU JSEM SE V PRŮBĚHU ROZHOVORU NEDOSTAL A CHTĚL/A BYSTE JI ZMÍNIT?

Rozhovor s pracovníky agentury dávek státní sociální podpory

1/ SENIOŘI JAKO KLIENTI DANÉ AGENDY

stručný popis pracovní náplně a dané agentury

- Kolik je pracovníků ve vztahu k řešení problémů seniorů s bydlením?
- Jak konkrétně je zajišťována agenda příspěvku na bydlení?
- Považujete současný počet pracovníků za dostatečný?

počet klientů/spisů respondentky i celého oddělení

- Jak často za Vámi Vaši klienti chodí, např. jednou měsíčně/jen, když musí, aktualizovat nějaké údaje, takže třeba i jednou za rok?
- Mohla byste odhadnout, kolik z Vašich klientů tvoří senioři - lidé v důchodovém věku?
- Bylo to tak vždycky, nebo pozorujete, že se jejich počet v průběhu doby mění a jak?
- Lze odhadnout, jaký podíl tvoří senioři mezi novými žadateli o dávku?

četnost výplaty příspěvku na bydlení

- O jaké domácnosti seniorů se jedná (sociodemografické hledisko)?
- Jaké jsou příčiny jejich problémů s bydlením - nevznikl nárok na důchod, nízký starobní důchod ap.?
- Co je pro tyto seniory typické např. z hlediska délky výplaty dávek, kvality života, typu bydlení, rodinného stavu, vztahů apod.?
- Jak často pobírají senioři příspěvek na bydlení?

2/ POTÍŽE KLIENTŮ-SENIORŮ

- Na základě informací a spolupráce se sociálním odborem, jaké jsou podle Vaší zkušenosti nejčastější potíže seniorů, kteří se na Vás obracejí o pomoc? (příklady)
- A kdybyste se zamyslela nad jejich potížemi pouze ve vztahu k jejich bydlení? S čím vším se při své práci setkáváte?
- Dochází ve vaší obci k situacím, kdy senioři ztrácí bydlení? Jak častý je tento problém? Jakým způsobem k tomu dochází? A myslíte si, že senioři jsou ohroženi ztrátou bydlení (více či méně ve srovnání s jinými skupinami)?

3/ POMOC KLIENTŮM SENIORŮM

očekávaná pomoc

- Jakou pomoc od Vás tito lidé nejčastěji očekávají?
- V jakých záležitostech můžete klientům pomoci?
- Obracejí se na Vás i v záležitostech, kde jim pomoc nemůžete nabídnout?
- Máte možnost jim zprostředkovat pomoc ze strany jiného pracovníka nebo organizace?

posuzování nároku

- Co konkrétně zohledňujete při posuzování žádostí o příspěvek na bydlení (specifika)?
- Přistupujete k seniorům v něčem odlišně?

- Které výdaje seniorů by podle Vás měly být zohledněny v dávkových systémech (léky, pečovatelská služba, vybavení domácnosti, kauce)?
- Myslíte si, že současná konstrukce ŽM a od něho odvozené nároky na příspěvek na bydlení a doplatek na bydlení jsou vhodné i pro potřeby současných seniorů?

nepřiznaný nárok

- Seniori, kteří v poslední době o dávku žádali, ale dávka jim nebyla přiznána, co bylo důvodem, proč na dávku nedosáhli?
- Jaké problémy zvládnout proceduru - chybně napsaná žádost, něco nedoložili apod.?
- Nebo nesplnili kritéria nároku na dávku? Jak postupujete v těchto případech?
- Jsou ještě nějaké další důvody, kvůli kterým seniori na tuto dávku nedosáhnou?
- Jsou ty příčiny neúspěchu, které jste právě uvedl/a podle Vaší zkušenosti typické jenom pro seniory, nebo se běžně vyskytují i u ostatních žadatelů?
- Rozbor příčin jedné po druhé - zda by danou překážku bylo nebo nebylo žádoucí odstranit a jakým způsobem? Proč ano/ne?
- Myslíte, že nárok vzniká více domácnostem seniorů, ale o dávku nežádají? Pokud ano, víte, z jakých důvodů?

4/ NÁSTROJE SOCIÁLNÍ PRÁCE

- Když srovnáte práci se žadateli o dávku z řad seniorů s ostatními žadateli, zdá se Vám, že je to stejné, nebo se práce se seniory v něčem odlišuje? V čem?
- Daří se Vám s klienty z řad seniorů pracovat podle Vašich představ? Pokud ne, co tomu brání? Co by se mělo změnit?
- Jsou podle Vás potíže s bydlením těch seniorů, se kterými se při své práci setkáváte, řešitelné jen s pomocí dávky? U koho ano, u koho ne?
- U těch klientů, u kterých podle Vašeho názoru dávka nedostačuje, nebo na ni ani nezískali nárok, ale jejich bydlení je ohroženo, jakou další pomoc by tito lidé ještě potřebovali? Co by to mělo být za pomoc a co by mělo být jejím cílem, kdo by ji měl poskytovat?
- Jakou další pomoc, kromě dávek, může ÚP seniorům nabídnout?
- MPSV x zákon o sociálním bydlení - v souvislosti s tím, jsou seniori jednou z klíčových skupin ve vztahu k tomuto zákonu? Jsou ohroženi rizikem ztráty bydlení více než ostatní skupiny? Proč?

5/ SPOLUPRÁCE ORGANIZACÍ

- Spolupráce s hmotnou nouzí.
- Spolupráce se sociálním odborem města.
- Kdo další nabízí ve městě pomoc seniorům v oblasti řešení jejich problémů s bydlením?
- NNO, další úřady nebo kdokoliv jiný - kdo je mezi nimi významný, pokud jde o oblast bydlení seniorů? Spolupracujete s některými z těchto organizací - pokud ano, jakým způsobem? Případně problémy ve vztahu k těmto organizacím?

6/ JE JEŠTĚ NĚJAKÁ DŮLEŽITÁ OBLAST V TÉTO PROBLEMATICE, NA KTEROU JSEM SE V PRŮBĚHU ROZHOVORU NEDOSTAL A CHTĚL/A BYSTE JI ZMÍNIT?

Rozhovor s pracovníky agendy dávek pomoci v hmotné nouzi

1/ SENIOŘI JAKO KLIENTI DANÉ AGENDY

stručný popis pracovní náplně a dané agendy

- Kolik pracovníků se zabývá řešením problémů seniorů s bydlením?
- Jak konkrétně je zajišťována agenda doplatku na bydlení, případně MOP?
- Považujete současný počet pracovníků za dostatečný?

počet klientů/spisů respondentky i celého oddělení

- Jak často za Vámi Vaši klienti chodí, např. jednou měsíčně/jen, když musí; aktualizovat nějaké údaje, takže třeba i jednou za rok?
- Mohl/a byste odhadnout, kolik z Vašich klientů tvoří senioři - lidé v důchodovém věku?
- Bylo to tak vždycky, nebo pozorujete, že se jejich počet v průběhu doby mění a jak? Lze odhadnout, jaký podíl tvoří senioři mezi novými žadateli o dávku?

četnost výplaty doplatku na bydlení

- O jaké domácnosti seniorů se jedná (sociodemografické hledisko)?
- Jaké jsou příčiny jejich hmotné nouze - nevznikl nárok na důchod, nízký starobní důchod ap.?
- Co je pro seniory v hmotné nouzi typické např. z hlediska délky výplaty dávek, kvality života, typu bydlení, rodinného stavu, vztahů apod.?
- Jak často pobírají senioři dávky v hmotné nouzi - příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení?

2/ POTÍŽE KLIENTŮ-SENIORŮ

- Jaké jsou podle Vaší zkušenosti nejčastější potíže seniorů, kteří se na Vás obracejí o pomoc? (příklady)
- A kdybyste se zamyslel/a nad jejich potížemi pouze ve vztahu k jejich bydlení? S čím vším se při své práci setkáváte?
- Z informací ze spolupráce se sociálním odborem jak reagují seniorské domácnosti na nepříznivou událost (dvě rozdílné události: úmrtí partnera a růst nákladů na bydlení)? Dochází ke stěhování těchto domácností do bytů s nižšími provozními náklady?
- Pokud seniorská domácnost na tuto situaci nereaguje stěhováním, je tomu tak proto, že dávky na bydlení (PnB a DnB) pokryjí nepříznivou situaci spočívající v poklesu příjmů domácnosti nebo růstu nákladů na bydlení nebo je nedosta- tečná nabídka odpovídajícího bydlení (odpovídající: cena, bezbariérovost-výtah), nedostatek služeb typu „domov důchodců“, nezvládnutí samotného stěhování nebo přetrhání sociálních vazeb?
- Dochází ve Vaší obci k situacím, kdy senioři ztrácí bydlení? Jak častý je tento problém? Jakým způsobem k tomu dochází? A myslíte si, že senioři jsou ohroženi ztrátou bydlení (více či méně ve srovnání s jinými skupinami)?

3/ POMOC KLIENTŮM SENIORŮM

očekávaná pomoc

- Jakou pomoc od Vás tito lidé nejčastěji očekávají?
- V jakých záležitostech můžete klientům pomoci?

- Obracají se na Vás i v záležitostech, kde jim pomoc nemůžete nabídnout?
- Máte možnost jim zprostředkovat pomoc ze strany jiného pracovníka nebo organizace?

posuzování nároku

- Co konkrétně zohledňujete při posuzování žádostí o dávky v hmotné nouzi?
- Přistupujete k seniorům v něčem odlišně?
- Které výdaje seniorů by podle Vás měly být zohledněny v dávkových systémech (léky, pečovatelská služba, vybavení domácnosti, kauce)? Zohledňujete některé z nich např. v rámci místní praxe posuzování nároku na mimořádnou okamžitou pomoc?
- Je v současné době možné řešit potíže seniorů s bydlením prostřednictvím některé z MOP? Které? Byla by vhodná i jiná MOP, ale senioři na ni typicky nedosahují? Která a proč na ni nedosahují?
- Myslíte si, že současná konstrukce ŽM a od něho odvozené nároky na dávky HN, jsou vhodné i pro potřeby současných seniorů?
- Je nastavení dávky DnB Vašim klientům srozumitelné a jasné (případně zda je vidět nějaký posun v jeho chápání)?
- Dochází z Vaší strany ke specializaci informačních materiálů na jednotlivé rizikové skupiny? Které typy informačních materiálů se Vám osvědčily/využíváte u seniorů (možno dát i možnosti: web MPSV, web ÚP, tištěné brožury apod.)?

nepřiznaný nárok

- Existují podle Vašeho názoru domácnosti, které by na dávky na bydlení (PnB, případně DnB) měly nárok, ale nečerpají tyto dávky? Z jakých důvodů? Kolik % domácností obecně s nárokem na dávku si o dávku požádá? Kolik % seniorských domácností obecně s nárokem na dávku si o dávku požádá?
- Senioři, kteří v poslední době o dávku žádali, ale dávka jim nebyla přiznána, co bylo důvodem, proč na dávku nedosáhli?
- Jaké problémy zvládnout proceduru - chybně napsaná žádost, něco nedoložili apod.?
- Nebo nesplnili kritéria nároku na dávku? Jak postupujete v těchto případech?
- Jsou ještě nějaké další důvody, kvůli kterým senioři na tuto dávku nedosáhnou?
- Jsou ty příčiny neúspěchu, které jste právě uvedl/a podle Vaší zkušenosti typické jenom pro seniory, nebo se běžně vyskytují i u ostatních žadatelů?
- Rozbor příčin jedné po druhé - zda by danou překážku bylo nebo nebylo žádoucí odstranit a jakým způsobem? Proč ano/ne?

4/ NÁSTROJE SOCIÁLNÍ PRÁCE

- Jaké nástroje sociální práce se ukazují jako potřebné a užitečné (zda jsou pro její výkon na daném odboru splněny podmínky, co je potřeba změnit, aby tyto podmínky splněny byly apod.)?
- Když srovnáte práci se žadateli o dávku z řad seniorů s ostatními žadateli, zdá se Vám, že je to stejné, nebo se práce se seniory v něčem odlišuje? V čem?
- Daří se Vám s klienty z řad seniorů pracovat podle Vašich představ? Pokud ne, co tomu brání? Co by se mělo změnit?
- Jsou podle Vás potíže s bydlením, těch seniorů, se kterými se při své práci setkáváte, řešitelné jen s pomocí dávky? U koho ano, u koho ne?

- U těch klientů, u kterých podle Vašeho názoru dávka nedostačuje, nebo na ni ani nezískali nárok, ale jejich bydlení je ohroženo, jakou další pomoc by tito lidé ještě potřebovali? Co by to mělo být za pomoc a co by mělo být jejím cílem, kdo by ji měl poskytovat?
- Jakou další pomoc, kromě dávek, může ÚP seniorům nabídnout? Máte možnost sociální práce se seniory? Pokud ano, jakých nástrojů přímé sociální práce využíváte? Jak probíhá sociální práce s klienty-seniory?
- Nakolik jsou vhodným nástrojem pro seniory pobytové služby? Jsou využívány cílovou skupinou? Vyhovují z hlediska kapacity, kvality služeb atd. atp.? A pečovatelská služba? (vytápnat kontakt)
- Evidujete v rámci své místně příslušné působnosti problém ubytoven a jejich kvality? Dle Vašich zkušeností, týká se nedostatečná kvalita bydlení i seniorské skupiny?
- Jakým způsobem postupujete při přiznávání dávky klientům v ubytovnách?
- MPSV x zákon o sociálním bydlení - v souvislosti s tím, jsou senioři jednou z klíčových skupin ve vztahu k tomuto zákonu? Jsou ohroženi rizikem ztráty bydlení více než ostatní skupiny? Proč?

5/ SPOLUPRÁCE ORGANIZACÍ

- Jaké jsou vaše zkušenosti spolupráce dávkových specialistů dávek SSP a dávek HN?
- Jaké jsou vaše zkušenosti spolupráce specialistů dávek HN a sociálních pracovníků obcí?
- Kdo další nabízí ve městě pomoc seniorům v oblasti řešení jejich problémů s bydlením?
- NNO, další úřady nebo kdokoliv jiný - kdo je mezi nimi významný, pokud jde o oblast bydlení seniorů? Spolupracujete s některými z těchto organizací - pokud ano, jakým způsobem? Případně problémy ve vztahu k těmto organizacím?

6/ JE JEŠTĚ NĚJAKÁ DŮLEŽITÁ OBLAST V TÉTO PROBLEMATICE, NA KTEROU JSEM SE V PRŮBĚHU ROZHOVORU NEDOSTAL A CHTĚL/A BYSTE JI ZMÍNIT?

Rozhovor s pracovníky pečovatelských služeb

1/ MPSV X ZÁKON O SOCIÁLNÍM BYDLENÍ

- Jsou podle Vás senioři jednou z klíčových skupin ve vztahu k tomuto zákonu?
- Jsou senioři ohroženi rizikem ztráty bydlení více než ostatní skupiny? Proč?

2/ JAKÉ JE POSLÁNÍ PEČOVATELSKÉ SLUŽBY

- Obecně a ve vztahu k bydlení seniorů?
- Popis agendy.
- Popis typů služeb, které jsou klientovi nabízeny.

3/ KAPACITA SLUŽBY

- Jaká je kapacita služby ve vztahu k poptávce (poměr nabídka x poptávka)?
- Jak by se dala podle Vás řešit nedostatečná kapacita? Jaké jsou bariéry uspokojení poptávky?
- Jakému podílu žádostí jste schopni vyhovět? Je to podle Vás dostatečné?
- Bude se do budoucna pečovatelská služba rozšiřovat - význam pečovatelské služby do budoucna?
- Jsou pečovatelské služby dobře dostupné ve všech částech města (příp. i v menších obcích spadajících pod ORP)?
- Jaký mají pečovatelky prostor pro to, aby se věnovaly klientům?
- Jde jen o výkon daného úkonu, nebo jim i naslouchají, případně poradí, dělají společníky atd.)?.

4/ KLIENTI PEČOVATELSKÝCH SLUŽEB

- Kdo jsou senioři žádající o pečovatelskou službu (sociodemografická charakteristika, věk, zdravotní stav, rodinné vztahy, majetková různorodost)?
- Jaké typy problémů uvádějí senioři při zdůvodňování žádosti o pečovatelskou službu (rodinné vztahy - nevyvážené vztahy s dětmi x neschopnost postarat se o seniora, úmrtí partnera apod., zdravotní problémy a s tím související bariérovost bydlení, ekonomické důvody, jiné problémy s bydlením, neschopnost postarat se sám o sebe apod.)?
- Jaké jsou vesměs jejich rodinné poměry?
- Na jaké klienty se především služba zaměřuje?
- Kteří klienti v rámci služby převládají?
- Mění se nějak trend v počtu seniorů využívajících tuto službu?

5/ ZPŮSOBY KONTAKTU KLIENTA S PEČOVATELSKOU SLUŽBOU

- Popište, prosím, jednotlivé způsoby kontaktu klienta s pečovatelskou službou a jeho průběh.
- Jaké typy kontaktů se u vás vyskytují (sám jako žadatel, rodinní příslušníci, sociální odbory, depistáž, jiné)? Které z těchto typů převažují?
- Vyhledáváte klienty i sami (jaké typy depistáže a s kým při ní spolupracujete) nebo spoléháte na převis poptávky nad nabídkou?

6/ TYP BYDLENÍ, ZE KTERÉHO VESMĚS PŘICHÁZEJÍ

- Z jakého typu bydlení vesměs pocházejí žadatelé o pečovatelskou službu (vlastní v rodinných domech nebo bytech, nájemní obecní, nájemní soukromé, z rodin svých dětí, z ubytoven, z podnájmu)? A co převažuje?
- Máte nějakou představu, jaké náklady na bydlení vaši klienti mají? A jak je jejich bydlení pro ně samotné finančně náročné?
- Zbývají jim v souvislosti s hrazením nákladů na bydlení nějaké prostředky na další běžný život?
- Jak žijí senioři využívající službu (životní podmínky, sociální status, zařízení bytu)?
- Setkáváte se se seniory, kteří jsou v zuboženém stavu (podvyživení, zanedbaní)? Co k tomu vede, příčiny? Peníze? Jakou roli v tom podle vás hrají náklady na bydlení?

7/ DOMY S PEČOVATELSKOU SLUŽBOU

- Proč někteří z potenciálních klientů pečovatelské služby využívají možnosti požádat si o umístění do domů s pečovatelskou službou? Jak velký je o tuto možnost zájem?
- Jakou roli v jejich rozhodování hraje spekulace ve vztahu k jejich původnímu bydlení (finančně náročné dosavadní bydlení, možnost polepšit si stran bytových podmínek, levnější bydlení apod.)?
- Je možné, že by žádostí o umístění v domě s pečovatelskou službou řešili své problémy v původní rodině? Jaké mohou mít další důvody?
- Je vždy podmínkou k získání bytu v domě s pečovatelskou službou nutnost odebírat nějakou z nabízených služeb? Nebo je rozhodující finanční schopnost žadatele uhradit pobyt?
- Jak finančně náročný je pobyt v domě s pečovatelskou službou ve srovnání s odebíráním pečovatelských služeb ve standardním původním bydlení?
- Která z těchto dvou variant je podle Vás pro klienta výhodnější?

8/ FINANČNÍ NÁROČNOST

- Jakou roli v jejich rozhodování o využití služby hraje finanční náročnost této služby?
- Co jim pomáhá v tom, že si službu mohou dovolit (dávky x rodina x dostatečná výše důchodu)?
- Co se děje v případě, že klientovi na financování služby nestačí výše důchodu?
- Máte informaci o tom, kolik klientovi zbývá finančních prostředků po zaplacení služby? Stačí tyto jeho finanční zdroje na další běžný život?
- Jak orientačně vychází finančně udržení seniora v domácím prostředí za předpokladu čerpání pečovatelské služby ve srovnání s jeho umístěním v pobytové službě?
- Myslíte si, že jsou lidé, kteří si (některé) ze služeb PS nemohou finančně dovolit?

9/ SPOLUPRÁCE V OBLASTI DÁVKOVÝCH SYSTÉMŮ

- V případě, že klienti nezvládají hradit službu ze svých příjmů, jak často pobírají sociální dávky a jaké (příspěvek na péči, příspěvek na bydlení, doplatek na bydlení, příspěvek na živobytí)? Která z nich je při splátkách nákladů za službu neúčinnější?

- Splňují tito klienti vesměs nárok na příspěvky z dávkového systému?
- Mají klienti povědomí o tom, že v případě nedostatečných příjmů mají možnost žádat o dávky z dávkového systému? Informujete o této možnosti sami?
- Jak spolupracujete se svými klienty při vyřizování dávek?
- Setkáváte se při vyřizování dávek pro klienty s nějakými bariérami?
- Jaký zhruba podíl vašich klientů musí pobírat sociální dávky k navýšení svého příjmu za účelem placení služby?
- Jakou roli ve finanční zátěži služby hraje příspěvek na péči? Stačí tento pokrýt náklady spojené s pečovatelskou službou?
- Kdo převážně tento příspěvek využívá, pokud ne pečovatelská služba? Rodinní příslušníci? A starají se nebo jde především o příspěvek?
- Hraje nějakou roli ve zvýšení životní úrovně seniorů nebo v tom, že si mohou dovolit pečovatelskou službu, také doplatek na bydlení x příspěvek na bydlení, příspěvek na živobytí?
- Pobírali klienti dávky na bydlení a příspěvek na péči již dříve, nebo je začali pobírat až po najmutí služby?

10/ SPOLUPRÁCE S OSTATNÍMI SUBJEKTY

- Jakým způsobem spolupracujete s příbuznými klientů? Přispívají na péči? Starají se o své příbuzné? Mají o ně zájem? Pomáhají řešit různé problémy? Pomáhají vyřizovat dávky? Nebo jenom parazitují na svých seniorech?
- Dochází ke zneužívání příspěvku na péči? Jakým mechanismem?
- Popište, prosím, případy, při kterých spolupracujete se sociálními odbory měst.
- Popište, prosím, případy, při kterých spolupracujete s bytovými odbory měst.
- Zabýváte se také hmotnou nouzí? V jakých případech a jak?
- Spolupracujete také se státní sociální podporou? V jakých případech a jak?
- Spolupracujete s dalšími odděleními dávkového systému? V jakých případech a jak?
- Spolupracujete s dalšími organizacemi v neziskové a charitativní sféře? V jakých případech a jak?
- Jakým způsobem spolupracujete s pobytoвыми službami a v jakých případech?

11/ VHODNOST PEČOVATELSKÉ SLUŽBY

- Je pečovatelská služba vhodným opatřením v oblasti řešení problémů seniorů s bydlením? Může přispět k udržení klienta ve standardním bydlení? Daří se to?
- Jak často dochází k tomu, že klient je již neudržitelný ve standardním bydlení a o jaké případy se jedná? Jak v takových případech postupujete?
- Kde jsou limity udržení klienta v pečovatelské službě a co se s ním děje potom?
- Kteří z vašich klientů využívají možnosti umístění v pobytového zařízení? Je to skutečně cílová skupina potřebných seniorů? Je podle Vás vhodnější zachovat klienta v domácím prostředí, pokud je to možné?
- Jaký další vhodný typ bydlení pro seniory by podle Vás přicházel v úvahu (sdílené bydlení, komunitní domy, seniorské domy)?
- Jaké zkušenosti máte s neregistrovanými pobytoвыми službami a jak tyto služby hodnotíte?

12/ JE JEŠTĚ NĚJAKÁ DŮLEŽITÁ OBLAST V TÉTO PROBLEMATICE, NA KTEROU JSEM SE V PRŮBĚHU ROZHOVORU NEDOSTAL A CHTĚL/A BYSTE JI ZMÍNIT?

Rozhovor s pracovníky pobytových služeb

1/ MPSV X ZÁKON O SOCIÁLNÍM BYDLENÍ

- Jsou podle Vás senioři jednou z klíčových skupin ve vztahu k tomuto zákonu?
- Jsou senioři ohrožení rizikem ztráty bydlení více, než ostatní skupiny? Proč?

2/ JAKÉ JE POSLÁNÍ POBYTOVÉ SLUŽBY

- Obecně a ve vztahu k bydlení seniorů?
- Popis agendy.
- Popis typů služeb, které jsou klientovi nabízeny (+ aktivizační služby a fakultativní služby).

3/ KAPACITA SLUŽBY

- Jaká je kapacita služby ve vztahu k poptávce (poměr nabídka x poptávka)? Jaká je čekací doba v pořadnících?
- Supluje pobytová služba situace, kdy nejsou senioři schopni si udržet vlastní standardní bydlení či jsou obecně v bytové nouzi? Jak častý je tento jev?
- Jak by se dala podle Vás řešit nedostatečná kapacita? Jaké jsou bariéry uspokojení poptávky?
- Jakému podílu žádostí jste schopni vyhovět? Je to podle Vás dostatečné?

4/ PODMÍNKY PŘIJETÍ

- Jaké podmínky musí žadatel splňovat, aby byl přijat do pobytové služby (kritéria výběru žadatele - finanční dostatečnost klienta, zohlednění zdravotního stavu, zohlednění sociální situace klienta)?
- Jakým způsobem zjišťujete informace o klientovi, které by mohly být rozhodné (a které jsou rozhodné) při posuzování jeho žádosti o umístění?
- Zohledňujete také stávající bytovou situaci klienta? Reflektujete možné riziko ztráty bydlení u klienta?
- Existují nějaké důvody, potažmo charakteristiky klienta, které by ho diskvalifikovaly z možnosti úspěšně žádat o umístění v pobytové službě (alkohol, psychická porucha, špatné hygienické návyky, konfliktní typ, bez nároku na důchod apod.)?
- Mají možnost zažádat o umístění i sociálně slabí klienti? Zadlužení klienti? Lidé bez příštěší?
- Jak se takoví klienti dozvídají o možnosti zažádat o umístění? Jakou roli v tom hrají sociální pracovníci obce?
- Z jakých ještě jiných než kapacitních důvodů nejste schopni žádosti seniora o umístění vyhovět?
- Co se podle Vás děje s lidmi, kterým nejste schopni vyhovět?
- Stává se někdy, že klienti po čase odcházejí opět do domácí péče? Čím to je? Jaké uvádějí důvody a jak se změnila jejich životní situace?

5/ KLIENTI POBYTOVÝCH SLUŽEB

- Jaký typ klientů žádá o pobytovou službu (sociodemografická charakteristika, věk, zdravotní stav, rodinné vztahy, majetková různorodost)?
- Jaké typy problémů uvádějí senioři při zdůvodňování žádosti o umístění do pobytového zařízení (rodinné vztahy - nevyvážené vztahy s dětmi, úmrtí partnera apod., zdravotní problémy a s tím související bariérovost bydlení,

ekonomické důvody, jiné problémy s bydlením, neschopnost splácet nájem, chtějí levnější bydlení apod.)?

- Jaké jsou vesměs jejich rodinné poměry?
- Kteří klienti mezi ubytovanými převládají?
- Na jaké klienty se služba především zaměřuje? Dostávají se do služby i klienti, kteří nemají příjem ze starobního důchodu?
- Setkáváte se se seniory, kteří přicházejí v zuboženém stavu (podvyživení, zanedbaní)? Co k tomu vede? Peníze? Jakou roli v tom podle vás hrají náklady na bydlení?

6/ TYP BYDLENÍ, ZE KTERÉHO VESMĚS PŘICHÁZEJÍ

- Z jakého typu předchozího bydlení vesměs přicházejí žadatelé o umístění do pobytové služby (vlastní v rodinných domech nebo bytech, nájemní obecní, nájemní soukromé, z rodin svých dětí, z ubytoven, z podnájmů)? A co převažuje?
- Jakou roli v jejich rozhodování hraje finanční náročnost předchozího bydlení?
- Máte nějakou představu, jaké náklady na bydlení předtím vaši klienti měli? Vedete si v této souvislosti i nějaké záznamy?
- Jak orientačně vychází pobyt seniora ve vaší službě ve srovnání s udržení seniora v domácím prostředí, a to i v případě, kdy čerpá pečovatelské služby?

7/ ZPŮSOBY KONTAKTU KLIENTA S POBYTOVOU SLUŽBOU

- Popište, prosím, jednotlivé způsoby kontaktu klienta s pobytovou službou a průběh procesu žádání o umístění.
- Jaké typy kontaktů se u vás vyskytují (sám jako žadatel, rodinní příslušníci, sociální odbory, jiné)? Které z těchto typů převažují?
- Vyhledáváte klienty i sami nebo spoléháte na převis poptávky nad nabídkou?

8/ FINANCOVÁNÍ ZAŘÍZENÍ

- Z jakých zdrojů je financována vaše organizace (odvíjí se od statutu organizace soukromá, příspěvková, nezisková, ve vlastnictví města, ve vlastnictví kraje, případně státu)?
- Jak je pobytová služba pro klienta finančně náročná?
- Jaké procento z financování organizace činí spoluúčast klienta (zvládají x nezvládají - pokud nezvládají, jak je to řešeno)?
- Máte informaci o tom, kolik klientovi zbývá finančních prostředků po zaplacení služby? Stačí tyto jeho finanční zdroje na další běžný život?
- Co se děje v případě, že klientovi na financování služby nestačí výše důchodu?
- Jak časté jsou případy spolufinancování služby ze strany příbuzných? Jedná se o běžnou praxi? Jak se k tomu příbuzní staví?

9/ SPOLUPRÁCE V OBLASTI DÁVKOVÝCH SYSTÉMŮ

- V případě, že klienti nezvládají hradit službu ze svých příjmů, jak často pobírají sociální dávky a jaké (příspěvek na péči, příspěvek na bydlení, doplatek na bydlení, příspěvek na živobytí)? Která z nich je při splátkách nákladů za službu nejúčinnější?
- Splňují tito klienti vesměs nárok na příspěvky z dávkového systému?
- Mají klienti povědomí o tom, že v případě nedostatečných příjmů mají možnost žádat o příspěvky na bydlení z dávkového systému? Informujete o této možnosti sami?

- Jak spolupracujete se svými klienty při vyřizování dávek?
- Setkáváte se při vyřizování dávek pro klienty s nějakými bariérami?
- Jaký zhruba podíl vašich klientů musí pobírat sociální dávky k navýšení svého příjmu za účelem placení služby?
- Pobírali klienti dávky na bydlení již dříve, nebo je začali pobírat až po příchodu do služby?
- Je pro vás důležitá při přijímání klienta jeho možnost zažádat si o příspěvek na péči, případně o dávku na bydlení? Jsou podle Vás dávky na bydlení natolik efektivní, že dokážou řešit klientův problém s úhradou bydlení?

10/ SPOLUPRÁCE S OSTATNÍMI SUBJEKTY

- Jakým způsobem spolupracujete s příbuznými klientů? Přispívají na péči? Starají se o své příbuzné? Mají o ně zájem? Pomáhají řešit různé problémy? Pomáhají vyřizovat dávky? Nebo jenom parazitují na svých seniorech?
- Popište, prosím, případy, při kterých spolupracujete se sociálními odbory měst.
- Popište, prosím, případy, při kterých spolupracujete s bytovými odbory měst.
- Zabýváte se také hmotnou nouzí? V jakých případech a jak?
- Spolupracujete také se státní sociální podporou? V jakých případech a jak?
- Spolupracujete s dalšími odděleními dávkového systému? V jakých případech a jak?
- Spolupracujete s dalšími organizacemi v neziskové a charitativní sféře? V jakých případech a jak?
- Jakým způsobem spolupracujete s pečovatelskými službami a v jakých případech?
- Jakým způsobem se mohou instituce vně vašeho zařízení spolupodílet na rozhodování o umístění klienta?

11/ VHODNOST POBYTOVÝCH ZAŘÍZENÍ

- Jsou pobytová zařízení vhodným a standardním opatřením v oblasti řešení problémů seniorů s bydlením?
- Využívá je skutečně cílová skupina? Jak jsou eliminováni ti, kteří službu nepotřebují?
- Je podle Vás vhodnější zachovat klienta v domácím prostředí, pokud je to možné?
- Jaký další vhodný typ bydlení pro seniory by podle Vás přicházel v úvahu (sdílené bydlení, komunitní domy, seniorské domy)?
- Jaké zkušenosti máte s neregistrovanými pobytovými službami a jak tyto služby hodnotíte?

12/ JE JEŠTĚ NĚJAKÁ DŮLEŽITÁ OBLAST V TÉTO PROBLEMATICE, NA KTEROU JSEM SE V PRŮBĚHU ROZHOVORU NEDOSTAL A CHTĚL/A BYSTE JI ZMÍNIT?

Výtahy z oponentských posudků

prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc.

Autoři zpracovali kvalitní data do 14 tabulek a 9 grafů v textu. Vysoce oceňuji zpracování přílohy č. 1, která obsahuje 36 tabulek a přílohy č. 2, která analyzuje problematiku bydlení seniorů ve strategických dokumentech vybraných měst.

Celkově hodnotím práci jako koncepčně a pojmově dobře ukotvenou, vystihující vybrané aspekty a problémové oblasti studované problematiky. Je vysoce informativní, obsahuje zevrubné analýzy využívající maximum dostupných dat, je napsána kultivovaně a metodicky jí také nelze nic vytknout. Zejména zdařilé mi připadají ty části, které se zabývají vybranými nástroji sociální politiky a jejich významem při řešení problémů seniorských domácností v oblasti bydlení (viz kapitola 7).

Je třeba konstatovat, že jde o první takto široce tematicky pojatou práci tohoto typu, a vyzdvihnout i skutečnost, že se zkušeným autorům podařilo skutečně nabídnout čtenáři ty nejdůležitější poznatky, náměty a doporučení.

Právě využitelnost výsledků je silnou stránkou celé práce. Práce může sloužit jak pro decizní sféru při přípravě dalších koncepčních materiálů zejména v oblasti dostupnosti bydlení seniorů (viz Závěry a doporučení). Rovněž je plně využitelná ve výzkumné činnosti i v oblasti vzdělávací.

PhDr. Mirka Nečasová, Ph.D.

Co se týče kvantitativní analýzy, některé ambice výzkumníků bohužel nebyly naplněny, protože data pravděpodobně nedávala tuto možnost (např. sledovat další faktory související s nečerpáním sociálních dávek), celkově však analýza přináší zajímavý přehled domácností a faktorů vztahujících se k bydlení včetně trendů a porovnání situace seniorských a neseniorských domácností.

Ačkoliv se jedná o poměrně nezávislé pojetí obou částí, kvalitativní studie zjištění získaná v kvantitativní části potvrzuje (opakuje), doplňuje a vysvětluje. Např. komunikační partneři podávají relevantní vysvětlení důvodů rezignace některých seniorů na požadování dávky (non take up), což pomocí kvantitativní analýzy nebylo možné získat. Kvalitativní studie také rozkrývá další problémy, se kterými se senioři potýkají a které ovlivňují situaci v bydlení přímo i nepřímo (např. násilí vedené proti seniorům členy jejich rodiny, či trend vedoucí ke vzniku skupiny tzv. novodobých seniorů).

Logika vyvozování závěrů ze získaných dat je jasně patrná, výzkum poskytuje zjištění, která jsou relevantní, i když ne překvapivá. Přínosem je komplexní náhled na problematiku, který je soustředěn na jednom místě.

Odborná veřejnost i tvůrci politik takto získávají další podklad pro porozumění situaci seniorských domácností i křehkosti jejich postavení, jakkoliv se momentálně zdá být stabilnější než postavení ne seniorských domácností. Výsledky poskytují také informace o dosavadních trendech i problémech, kterým bude třeba v blízké budoucnosti čelit a které není možné brát na lehkou váhu.

Poznatky z výzkumu poskytují kvalitní podklad (i otázky) pro další výzkumnou práci v dané oblasti.